

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 54

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2012

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В.П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О.В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В.І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В.Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ (Київ); **Жоль К.К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Катаєв С.Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І.М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О.Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А.С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М.Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В.М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Онищук В.М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н.О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В.І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В.А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю.В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В.О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л.М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н.М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В.О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н.Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю.І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А.О.**, д. ю. н., доц., Заслуж. юрист України
Головний редактор: **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц.
Заступники: **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф., **Коваль В.О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 1 від 26 вересня 2012 р.

- Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4 (Бюл. ВАК України № 11, 2009).
- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не рецензує й не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі MS-Word-97, 2000, XP.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: УДК, анотації (до 100 слів) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню даної проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, література за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail), копія документа про сплату (18 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, кафедра соціології та соціальної роботи.
- Гроші треба перераховувати за реквізитами: КПУ / Філія АБ “Південний” р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753 За друк статті в збірнику наукових праць “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Н.І. Ігнатюля</i> СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ.....	7
<i>О.Ф. Пиронкова</i> СОЦИАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПСИХОИЧЕСКОГО ДИСКУРСА.....	16

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>А.А. Козуб</i> ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ СЕЛЬСЬКОГО ЕЛЕКТОРАТА (НА МАТЕРИАЛАХ ИССЛЕДОВАНИЙ).....	27
<i>О.О. Козуб</i> ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ	34
<i>В.В. Кузьмін</i> СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ АГЕНТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА СІРІТ У ВНЗ: ВСТАНОВЛЕННЯ ПЕРСПЕКТИВИ	42
<i>Ю.В. Мосаєв</i> ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ	48
<i>Славомир Солецки</i> ПОЛЬСКИЕ ГОРОДА ПОСЛЕ ДВУХ ДЕСЯТИЛЕТИЙ СИСТЕМНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	55
<i>Д.Н. Ядранский</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ К СОЦИАЛЬНЫМ ИЗМЕНЕНИЯМ	63

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

<i>Е.Г. Городецкая</i> ВЛИЯНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЕЙ.....	68
<i>А.Ю. Ігрушко</i> ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС.....	75

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

<i>О.В. Коловоротна</i> ДІАГНОСТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ТА ПІДПРИЄМЦІВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ	82
--	----

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

<i>О.В. Бондаренко</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДВАЛИНИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЯК ОСОБЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА	91
--	----

<i>Г.Ю. Сурміна</i> ПРОБЛЕМНИЙ КОМПЛЕКС СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ	104
--	-----

<i>Ikechukwu Aloysius Orjinta</i> HERMENEUTICS AS A LITERARY THEORY AND A THEORY OF INTERPRETATION IN THE 20TH CENTURY	112
--	-----

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

<i>Д.Ю. Арабаджиев</i> ПИТАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “СОЦІАЛЬНА РОБОТА”	119
--	-----

<i>Петр Длугош</i> СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ПОЛЬШЕ	126
--	-----

<i>С.Л. Катаев</i> ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ РЕФОРМ У ВИЩІЙ ОСВІТІ	133
--	-----

<i>І.В. Шапошникова</i> СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ВНЗ	139
---	-----

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

<i>Я.В. Зоська, Л.П. Заставська</i> СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СПОЖИВАЧА	148
---	-----

<i>Я.Я. Слабко</i> ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАЙНЯТІСТЮ В УКРАЇНІ	155
--	-----

ФІЛОСОФІЯ

<i>В.І. Аксьонова</i> СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ФАКТОР СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ	161
<i>В.Г. Воронкова</i> ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ: СТРУКТУРНО-СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ	173
<i>В.В. Мельник</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	184
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	197

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.33

Н.І. ІГНАТОЛЯ

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У статті здійснено огляд існуючих теоретичних підходів до формування суті і змісту соціального капіталу як економічної категорії, а також наведено їх класифікацію за основними ознаками та принципами оцінювання соціального капіталу з погляду різних наукових шкіл і напрямів.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальні мережі, солідарність, взаємопідтримка.

Актуальність теми дослідження соціального капіталу визначається необхідністю залучення нових ресурсів і технологій, які б сприяли ефективнішому розвитку суспільства. Дослідження показують, що соціальний капітал є не тільки фактором ефективної економічної діяльності на рівні окремих соціальних груп і громад, а й каталізатором суспільного прогресу.

Концепція соціального капіталу несе в собі гуманістичні ідеї, центром яких є взаємовідносини людини. В сьогоденні умовах актуалізуються питання довіри, соціальної взаємопідтримки, солідарності, самоуправління тощо. Особливо важливим є введення у сферу наукових досліджень поняття соціального капіталу, який включає в себе аналіз взаємовідносин між людьми, підвищення їх ступеня і значення для розвитку суспільства.

Питання, пов'язані із дослідженням соціального капіталу, висвітлюються в працях представників різних наукових напрямів і соціологічних шкіл. Концепція соціального капіталу внаслідок своєї новизни та багатоплановості визначення самого феномену постійно поповнюється новими теоретичними й методологічними даними, систематиками, розширюється і поповнюється понятійний апарат.

Перші теоретичні уявлення про концепцію соціального капіталу склались у працях Е. Дюркгейма і М. Вебера. Класики соціологічної науки вважали, що за певних умов довіра може з індивідуальної якості, що характеризує особистість, перейти до характеристики окремої соціальної групи або суспільства в цілому.

Аналіз поняття соціального капіталу як незалежного соціального феномену став можливим з появою таких концепцій, як теорія соціального обміну (М. Мосс, Д. Хоманс, Р. Емерсон), економічна теорія капіталу (К. Маркс), аналіз соціальних мереж (А.Р. Радкліф-Браун, Б. Ульман). Од-

ним із найвідоміших теоретиків соціального капіталу, який ніколи не вживав цей термін, був французький політолог Алексіс де Токвіль. У своїй праці “Демократія в Америці” він відзначив, що американська демократія та її система обмеженого управління спрацьовувала саме через те, що американці досить успішно формували асоціації – як для громадських, так і для політичних цілей [1].

Вперше категорія “соціальний капітал” була введена в науковий обіг у кінці 60-х рр. XX ст. у розробках Ліди Д. Хеніфен [2]. На її думку, взаємодія в рамках сім’ї або громади дає її членам змогу акумулювати соціальний капітал, який допомагає задовольняти їх соціальні потреби і може використовуватися для поліпшення життя всієї громади. Вслід за Л. Хенніфен подальші дослідження соціального капіталу були продовжені в працях канадських дослідників, що вивчали соціологію міст: Джона Р. Сила, Александра Р. Сима і Елізабет Ст. Лузлі, Дж.С. Хомансом, соціологом Джейн Джейкобс і економістом Гленом Лоурі.

У 1960-ті рр. урбаністка Дж. Джекобе оперувала цим терміном у своїй праці “Життя і смерть великих американських міст”, де розглядала вплив соціального капіталу, реалізованого в соціальних клубах, на соціальну стратифікацію. Економіст Г. Лоурі використовував термін “соціальний капітал” в 1970-х рр. для аналізу проблеми економічного розвитку всередині міст. Поняття соціального капіталу у Г. Лоурі має допоміжне значення і розглядається як один із компонентів соціальної нерівності, поряд із матеріальним та фінансовим благополуччям.

Методологічний та герменевтичний підходи допомагають розкрити природу соціального капіталу, який має досить розгалужену структуру. На основі цього виділяють такі три рівні аналізу: мікрорівень, мезорівень та макрорівень. Мікрорівень відповідає індивідуальному рівню аналізу, де основною одиницею системи є індивід. Цей погляд висвітлюється у працях Г. Беккера, П. Бурдьє, Дж. Коулмена. Наприклад, у дослідженні П. Бурдьє “Форми капіталу” соціальний капітал індивіда визначається мережею його зв’язків, сумою накопичених ресурсів (культурного й економічного) і тим, як успішно індивід може привести їх у дію. Французький соціальний філософ наголошує на факті вкоріненості соціального капіталу, поряд з культурним, в економічному як такому, що не тільки є джерелом людських вчинків, а й соціальним полем відмінних систем модерного суспільства: культури та економіки. Тому освіта і виховання виступають первинними умовами для формування індивідуального соціального капіталу. Другий – мезорівень, відповідає таким осередкам володіння соціальним капіталом, як сім’я, група, корпорація, громада, спільнота та відповідним відносинам між ними. Р. Патнем, описуючи політичне та культурне життя в Італії та США, розкриває сутність таких понять, як “асоціації”, “клани”, “громадянське суспільство”, що формують соціальні мережі власного соціального капіталу, будуючи відносини всередині мережі на основі таких якостей індивідів, як взаємність і надійність, уподібнюючи соціальний капітал до громадянської чесноти. На третьому рівні – макрорівні – соціаль-

ний капітал виявляється предметом аналізу взаємодії мікро- та мезорівнів, тобто системою взаємовпливів індивіда на групу чи спільноту. До цього напряму слід віднести Ф. Фукуяму (F. Fukuyama) та Дж. Філда (J. Field), які детермінують соціальному капіталу функцію культурного компонента сучасних суспільств.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до розуміння соціального капіталу.

Соціальний капітал – складний феномен, оскільки для нього характерна зміна соціального простору та поля перебування. Трансформація його в інші форми стає можливою завдяки еволюції традиційного первісного значення категорії “капітал” до наукоємної термінології інших наукових дисциплін. Термін “капітал” має етимологічно латинське коріння, де *capitalis* означає “головний, важливий”. Тому соціально-філософський аналіз може слугувати основою для пошуку мотивів, цілей, смислів людської діяльності із залученням форм матеріального стану речей у світі. Суспільство “виробництва та споживання”, за словами філософа-постмодерніста Ж. Бодрійяра, постулюється як реальні та дійсні смислові константи суспільного буття. Обмін інформацією та залучення до сфери дослідження не лише теоретично, а й практично-прикладного знання розширює межі розуміння, що спрямоване на вивчення аналізу поведінки людини в соціальній системі, тобто існування її як особистості. Не кожне суспільство здатне усвідомити потребу взаємодії та колективної діяльності, кооперації ресурсів, що пов’язані із проблемами соціальної нерівності, співпраці та солідарності заради подолання стихійних чи глобальних загроз, формування культурного підґрунтя нації, спільноти, етносу, поширення соціальної мережі зв’язків та комунікації, встановлення діалогу “порозуміння”, якого бракує людству. Особливою відмітною рисою соціального капіталу є те, що він є надбанням всього суспільства, хоча кожен, хто хоче долучитися до нього повинен долучитися до практик людської діяльності, що виявляються як форми людських практик мовного та немовного характеру.

Дійсно, між соціальним капіталом та іншими формами (людським, культурним, символічним, інформаційним, інтелектуальним, економічним, фізичним капіталами) існує взаємозв’язок та взаємозалежність. Культурний капітал як інтегративна система охоплює сферу теоретичного та практичного знання. Підхід до аналізу цінностей та вподобань людини на основі аналізу теорії культурного капіталу свідчить, що соціальний капітал може конвертуватися в культурний, де його цільове значення зводиться до створення мереж поширення знань, ідей, зв’язків, навичок, інформації. Економічні відносини та суспільно-політична діяльність вливаються до сфери культурного соціального простору діяльності людини як особистості.

Наступним є символічний капітал, що визначається як здатність формувати думки. Вперше поняття символічного капіталу як особливого капіталу обраних, капіталу “престижу” було введено французьким дослідником П. Бурдьє. Здебільшого символічний капітал функціонує на рівні ділових відносин.

Соціальний капітал включає відносини між людьми, за допомогою яких переміщуються ресурси або інформація про ці ресурси. Соціальний капітал, на відміну від інших форм капіталу, не є виключною характеристикою індивіда, скоріше він охоплює відносини між людьми, в які залучений цей індивід. Іншими словами, соціальний капітал варто визначати як соціальні мережі. Мережева структура, або структура знайомств, визначає доступ людини до товарів та інформації за допомогою відповідних каналів. Таким чином, якщо стратифікація вимірюється через диференціацію прибутків, то для визначення соціального капіталу потрібно враховувати силу зв'язків, а також якісну різноманітність залучених у них індивідів.

Соціальний капітал являє собою сукупність реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних з включеністю в мережу [durable networks] певних інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – членства в групі, яке, у свою чергу, формує колективний капітал [collectively-owned capital], “репутації” [credential], що дають змогу отримати кредити в різних формах.

Ці відносини можуть існувати тільки в практичному значенні, у формі матеріального і/або символічного обміну, який сприяє їх підтриманню.

Таким чином, обсяг соціального капіталу, яким володіє конкретний агент, залежить від розміру мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати, і обсягу капіталу (економічного, культурного або символічного), яким володіє кожен із тих, хто з ним пов'язаний. Це означає, що соціальний капітал не можна повністю звести до економічного чи культурного капіталу певного агента, водночас він ніколи не є повністю незалежним від цих форм капіталу [5].

Найчіткіше проблеми сутності соціального капіталу були висвітлені в дослідженнях Дж. Коулмана. Працюючи на межі економіки і соціології, він вважав, що сутність “соціального капіталу” може бути розкрита, якщо в основу дослідження буде покладений принцип раціональної та цілеспрямованої поведінки, за допомогою якої можна пояснити не лише поведінку індивідів, а й розвиток соціальної організації [5].

На думку Дж. Коулмана, соціальний капітал, подібно до інших форм капіталу, продуктивний. Він сприяє досягненню певних цілей, домогтися яких при його відсутності неможливо. Так само, як фізичний і “людський капітал”, “соціальний капітал” полегшує виробничу діяльність. Наприклад, група, усередині якої існує високий рівень довіри, здатна зробити набагато більше порівняно з групою, що не володіє згуртованістю і довірою [5].

Проте використовувана Дж. Коулманом модель економічної людини не дає змоги виявити роль таких інститутів, як культура, традиції, релігія, в процесі накопичення соціального капіталу, відсутність визначення ускладнює класифікацію явищ і процесів, що належать до сфери функціонування соціального капіталу.

Проблема виявлення сутності соціального капіталу може бути вирішена при аналізі категорії “реципрокність”, широко використовуваної К. Полан'ї [9]. В основі реципрокності лежить обмін дарами. Обмін у бі-

льшості випадків має еквівалентний характер, а об'єктами обміну можуть виступати схожі за споживчими властивостями предмети.

Такий обмін не справляє значного впливу на добробут сторін, що беруть участь в обміні, але сприяє зростанню довіри, підвищує відвертість, тобто поліпшує “якість” стосунків. З часом, у міру зростання довіри і повторення взаємодій, відбувається накопичення “потенціалу” стосунків. У разі необхідності “потенціал” стосунків слугує основою для кооперації, об'єднання зусиль для досягнення загальної мети, наприклад, копання колодязя в селі для загальних потреб, прибирання території, спільної охорони ділянок.

Прикладом трансформації “якості” відносин у соціально-економічний ефект, тобто процесу перетворення “потенціалу” відносин у “соціальний капітал”, може бути запропонована Дж. Коулманом схема взаємодії фінансового, людського і соціального капіталу при вихованні дітей у сім'ї.

Можна звернутися до теорії раціональної поведінки, відповідно до якої кожен актор контролює певну частину ресурсів і зацікавлений у певних ресурсах і подіях, тоді соціальний капітал являє собою певний вид ресурсів, які доступні актору. Ці визначення ми знаходимо в працях Д. Хоуманса і Р. Блау, в яких соціальний капітал визначається за допомогою виконуваних функцій. Він включає в себе багато складових, які можна охарактеризувати двома загальними функціями: вони, по-перше, складаються із декількох соціальних структур і, по-друге, полегшують певні дії акторів усередині структури. Порівняно з іншими видами капіталу, соціальний капітал також є продуктивним. Він сприяє досягненню певних цілей, досягнути яких за його відсутності неможливо.

На відміну від інших форм капіталу, соціальний капітал поширений у структурі зв'язків між акторами і серед них. Більше того, організації, які мають певні цілі, можуть бути акторами (так звані “корпоративні актори”), як і індивіди. Взаємозв'язки між корпоративними акторами так само створюють для них соціальний капітал (обмін інформацією про ціноутворення в певних галузях).

Тому оволодіння ним є важливим поряд із такими елементами соціального капіталу, як довіра, взаємність, товариські відносини, солідарність та громадська включеність. Символічний обмін інформацією та знанням закріплює, систематизує нові ціннісні установки, що свідчить про тісний взаємовплив символічного та соціального капіталів як елементів культурного чи людського капіталів. Але символічний капітал не може існувати поза соціальним полем відносин у суспільстві, адже є легітимним і визнаним правом особистості, що закріплюється іншими агентами володіння соціальними благами та привілеями. Деякі сучасні науковці навіть ототожнюють значення соціального, символічного та людського видів капіталу.

Концепція соціального капіталу стала популярною в 1990-х рр. На сьогодні автори ведуть активну роботу зі систематизації і теоретичного узагальнення, а також розробки інструментарію для його дослідження.

Описана концепція соціального капіталу в контексті російського суспільства міститься в наукових працях Е. Аврамової, Т. Ворожейкіної, Г. Градосельської, С. Долуцької, Л. Колесникової, В. Радаєва, В. Римського, Л. Стрельникової, П. Шихирева і багатьох інших авторів. Питання функціонування соціального капіталу в ході дослідження неформальної економіки порушують Т. Шанін, А. Леденева, О. Фадєєва, Д. Старк, Л. Тимофєєва.

Застосування концепції соціального капіталу в дослідженні домогосподарств отримало своє відображення в ряді розробок, які мають в основному прикладне значення. Так, С. Барсукова розглядає роль соціальних взаємовідносин у мережевих обмінах домогосподарств у ракурсі сусідських відносин, а також при аналізі реципрокності. Механізм і особливості реалізації соціального капіталу у взаємопідтримці серед громад досліджуються також такими авторами, як: І. Штейнберг, О. Фадєєва, О. Лилова.

Зрозуміло, процес систематизації концепцій соціального капіталу ще не завершений, оскільки досі тривають дискусії щодо його закріплення як наукової категорії знання, хоча практичне втілення соціального капіталу як метайнституту вже доведено історичними прикладами минулого століття, що засвідчують дані Світового дослідження цінностей (World Value Survey 1995–1998) [9]. Мовний досвід, моральні та культурні традиції, історична спадщина поряд з економічними, політичними та соціальними процесами історичного поступу людства детермінують структуру соціального капіталу як систему загальнодоступних благ та цінностей, що нарощуються з метою впровадження ідей ліберальної та дискурсивної демократії, запропонованих у працях Ф. Фукуями та Ю. Габермаса. Соціальний капітал як метайнститут модерних практик людської діяльності є однією із тенденцій сучасної філософської думки, яка ставить завдання відшукати істинну “мудрість спілкування” на основі ґрунтового аналізу структури суспільного буття. Тому переосмислення ролі “інтелектуального суб’єкта” є важливим завданням для управління та забезпечення доцільного функціонування суспільного життя індивідів. Соціальний капітал – “соціальний клей”, на основі якого можна вибудувати стратегію логічної зваженості та прогнозованості історичного поступу людства. Соціальна відповідальність, соціальна довіра та перехресна мережа комунікативних відносин слугують базовими передумовами онтологічної структури соціального капіталу в соціально-філософському дискурсі. Тому створення нової некапіталістичної економіки – “економіки ресурсів” як мобілізації додаткових ресурсів як стосунків між людьми дає змогу узгодити суперечності системи “особистість – суспільство”.

Автор теорії соціально-економічних криз український економіст М. Туган-Барановський у 1916 р. у праці “Соціальні основи кооперації” виклав основи теорії соціального капіталу [8]. На його думку, конкуренція і кооперація є двома основними взаємодоповнюючими процесами ринкової економіки й сьогодні тісно пов’язані з теорією розвитку соціального капіталу суспільства.

В. Степаненко здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні [9]. М. Лесечко та О. Сидорчук характеризують соціальний капітал з позицій державного управління та відносин держави з носіями соціального капіталу [10]. Е. Гугнін та В. Чепак визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, що, будучи багатofункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси [11].

А. Бова вказав на тенденцію зменшення соціального капіталу в Україні і підкреслив, що особливістю цієї тенденції є зниження довіри до органів державної влади, падіння громадської активності на фоні збільшення довіри до сім'ї, родичів, колег, церкви і, відповідно, активізація діяльності саме в родинній та церковній сферах [12]. А. Багнюк визначає, що соціальний капітал, як і будь-яка інша форма капіталу, передбачає процес обміну, що відбувається певними порціями (дозами), де порція отриманого має перевищувати порцію вкладеного. Саме тут з'являється логічна необхідність у застосуванні такого поняття, як "суспільна квантифікація". Соціальний капітал – це "капітал соціального спілкування, капітал людських взаємин через обмін квантами істини, добра, краси, справедливості, закону, віри, правди" [13, с. 44].

Погоджуючись в основному з таким підходом, треба виокремити, на наш погляд, як мінімум дві досить суттєві проблеми. По-перше, невизначеність самого поняття "соціальна енергія", а по-друге, той факт, що така енергія може мати як позитивний, так і негативний потенціали (організована злочинність, сатаністські секти, корупція бюрократії).

У сучасній економічній науці капітал визначається як актив, здатний приносити дохід або ресурси, створені людьми для виробництва товарів та послуг [14].

Соціальний капітал – це сукупність усіх елементів, що підтримують існування суспільства, "клей", що з'єднує ці елементи та утримує їх разом [15].

Проте самі по собі ці зв'язки не є соціальним капіталом – ним вони стають лише в тому випадку, якщо використовуються доцільно.

Батьки володіють фінансовим і людським капіталом, який включає навички, здібності, освіту батьків. Залежно від того, наскільки між батьками і дітьми розвинута довіра, турбота, відвертість, увага один до одного, фінансовий і людський капітал батьків може трансформуватися в людський капітал дітей.

Висновки. Виходячи з проведеного дослідження, пропонується уточнення суті поняття "соціальний капітал" як потенціалу відносин, заснованих на чесності, довірі, взаємодопомозі, актуалізація якого приводить до соціального або економічного ефекту.

Таким чином, визначальна складова соціального капіталу виявляється в його здатності знижувати трансакційні витрати, невизначеність і ризик, підвищувати ефективність використання специфічних активів. Якщо фізичний капітал втілений в устаткуванні і будівлях, то соціальний капітал

є нематеріальною субстанцією. Соціальний капітал втілений у стосунках, що існують між членами сім'ї, групи, суспільства, нерозривно пов'язаний з ними і тому не може продаватися або передаватися в користування або володіння.

“Соціальна” складова соціального капіталу полягає в тому, що його носієм є сім'я, група, суспільство, а накопичення і використання відбувається у відносинах між друзями, колегами по роботі, просто незнайомими людьми.

Отже, у підсумку доходимо висновку, що соціальний капітал – це не лише метафора для визначення тенденції етапу самоорганізації розвитку суспільства, а й чинник визначення вектора суспільства знання, мережі поширення позитивного досвіду співпраці, морально-культурної системи норм, діалогічного способу мислення та взаємодії на рівні комунікативної парадигми та дискурсу.

Список використаної літератури

1. Сажина В.А. Социальный капитал малых сообществ : автореф. дис. / В.А. Сажина. – Москва, 2010.
2. Hanifan L.J. The Rural School Community Center / L.J. Hanifan // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. – 1967. – P. 130–138.
3. Бурд'є П. Соціальний простір і генезис “класів” [Електронний ресурс] / П. Бурд'є. – Режим доступу: http://bourdieu.narod.ru/sp/PB_SP_genese_de_classes.htm.
4. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье ; пер. с фр. М.С. Добряковой // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.
5. Коулман Дж. Капітал соціальний і людський / Дж. Коулман // *Суспільні науки і сучасність*. – 2001. – № 3. – С. 121–139.
6. Барсукова С.Ю. Неринкові обміни між російськими домогосподарствами: теорія і практика реципрокності / С.Ю. Барсукова. – М. : ГУ ВШЕ, 2004. – 52 с.
7. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М., 1916. – 2-е изд. ; М., 1918. – 3-е изд. доп. ; М., 1919. – переизд. ; М. : Экономика, 1989. – 496 с.
8. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – № 2. – С. 24–41.
9. Лесечко М.Д. Соціальний капітал: теорія і практика : монографія / М.Д. Лесечко, О.Г. Сидорчук. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
10. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – № 1. – С. 49–56.
11. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // *Економічний часопис ХХІ*. – 2003. – № 5.
12. Багнюк А.Л. Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів у сучасному соціумі [Електронний ресурс] / А.Л. Багнюк. – Режим доступу: www.filosof.com.ua/Jornel/M_71/Vahnuk.pdf.
13. Словник сучасної економічної теорії Макміллана. – М. : Инфра-м, 1997. – 608 с.
14. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education [Електронний ресурс] / М.К. Smith. – Режим доступу: www.infed.org/biblio/social_capital.htm.

Стаття надійшла до редакції 1 серпня 2012 р.

Игнатоля Н.И. Социальный капитал: теоретические подходы к определению

В статье представлен обзор существующих теоретических подходов к формированию сущности и содержания социального капитала как социально-экономической категории. Представлена классификация по основным признакам и принципам оценки социального капитала с точки зрения различных научных школ и направлений.

Ключевые слова: *социальный капитал, социальные сети, солидарность, взаимоподдержка.*

Ignatolya N. Social capital: theoretical approaches to determination

This article includes the review of existing theoretical approaches to the formation and nature and content of social capital as an sociological and economic category. This classification provided the main features and principles of assessment of social capital in terms of different scientific schools and directions.

Key words: *social capital, social networks, mutual.*

УДК 316.62:616.891-056.3

О.Ф. ПИРОНКОВА

СОЦИАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПСИХОИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье рассматривается социальная трансформация психоического дискурса; с помощью методологии компетиционно-сентенционного анализа проведено социальное измерение психоического дискурса; раскрыто социальное обоснование психоического дискурса в условиях современного украинского общества; концептуализирован процесс формирования психоического дискурса, его структура и особенности в современной Украине; выделены его участники; рассмотрены их социальные характеристики и влияние на формирование психоического дискурса.

Ключевые слова: психоический дискурс, социальный дискурс, компетиционно-сентенционный архив-анализ практик, социальное измерение, социальное знание.

Социальные трансформации конца XX в. – XXI в. привели к возвращению многоукладного общества. Существует три типа социокультурных укладов, которые формируют социальный порядок: традиционный, индустриальный, постиндустриальный (Р. Арон, Д. Белл, З. Бжезинский, Дж. Гэлбрэйт, Э. Дюркгейм, О. Конт, Г. Спенсер, А. Тойнби, О. Тоффлер, А. Турэн, Ж. Фурастье и др.), непременно – по механизмам социальной детерминации – приводящие к изменениям общественных воззрений на надлежащие, отраженные в социально приемлемом поведении, содержание и проявления психической жизни индивида. Поэтому необходимо формировать практики гуманитарной концептуализации, ориентированные на осмысление этой многоукладности, с целью превенции негативно коннотированных моделей этой социальной детерминации.

В последних работах, посвященных проблеме психометодологии как деривата сентенционно-компетиционного архив-анализа практик (В.В. Чугунов [1]), введено понятие психоического дискурса [2], под которым понимается дискурс о проявлениях (функциях и феноменах) и развитии психики. Психоический дискурс состоит из трех частей: дискурс о “нормальной психике” (*психологический*), дискурс о “патологии психики” и её лечении (*психиатрический*) и дискурс о терапии и коррекции психики “психологическими средствами” (*психотерапевтический*).

Состояние, уровень развития и особенности социального функционирования психоического дискурса влияют на систему оказания психиатрической, психотерапевтической, медико-психологической помощи населению.

В сфере социального функционирования психоического дискурса формирование практик концептуализации предполагает создание новой

парадигмы видения социальных механизмов развития практик нормализации психической жизни индивида. Частным случаем этого является теоретизация, которая возможна как обобщение знания в предметной сфере социологии. Этические, экономические, аксиологические, медицинские аспекты проблемы должны быть концептуализированы в своей целостности как особый социальный механизм.

Проблема обусловлена противоречиями между научными представлениями о формированиях психоического дискурса, которые сложились в условиях индустриального общества, и потребностями формирования научных принципов института психического здоровья в условиях современного общества (общества модерна или постмодерна, в период реституции многоукладности). Это определяет необходимость и актуальность разработки методологических основ конкурентно-сентенционного анализа психоического дискурса, что и предопределило цели и задачи работы.

Решить проблему возможно только на новом уровне обобщения, т. е. в рамках предметной области социологии.

Кроме того, решение данной проблемы имеет и важнейший социально-прикладной аспект. В настоящее время в Украине и странах СНГ происходит радикальное реформирование системы здравоохранения, вследствие чего значительно снижаются возможности доступа пациентов к специализированной медицинской помощи. Поскольку одной из самых специфических медицинских дисциплин является психиатрия, то наибольшие преобразования отмечаются именно в сфере оказания психиатрической помощи. Подобные тенденции отмечаются и в сфере оказания психотерапевтической и медико-психологической помощи.

Проведение каких-либо реформ в области психиатрии и сопряженных психодисциплин представляется невозможным без понимания и осознания процессов, происходящих в рамках психоического дискурса.

Вышеуказанные преобразования в сфере медицины непременно отразятся на содержании существующего психоического дискурса, что, в случае их проведения на фоне и без учета модификации дискурса, способно привести к ряду необратимых негативных последствий.

Однако на сегодняшний день характеристика изменений психоического дискурса и происходящие в нем процессы до сих пор не изучены, точно так же, как не изучен и не проанализирован психоический дискурс как таковой.

Проведение анализа психоического дискурса с установлением его особенностей и закономерностей позволит не только устранить существующие негативные тенденции, спрогнозировать появление и своевременно избежать неконтролируемых последствий, но и повлиять на психоический дискурс с целью достижения оптимального его состояния для оптимизации не только процессов терапии психически больных, но и их социальной адаптации.

Научная проблема исследования: противоречия между социальным запросом на концептуализацию психоического дискурса в условиях современного украинского общества и состоянием гуманитарного знания в данной сфере научного познания.

Соціальна проблема дослідження: протиріччя між сучасними соціальними процесами формування психоічного дискурсу в українському суспільстві і практиками концептуалізації цих процесів в сфері гуманітарного пізнання (філософського / соціологічного / психологічного), як наслідок, необхідний новий рівень узагальнення.

Гіпотеза дослідження заключається в наступному. Подібно будь-якому дискурсу, психоічний дискурс є культурально і філософськи детермінованим і, відповідно, його зміни когерентні соціокультурним процесам. Традиційний психоічний дискурс моделі рубежа ХІХ–ХХ вв. претерпеває трансформацію “в напрямленні” від модерної до постмодерної, що обумовило ряд змін як власне самого дискурсу, так і визначених ним послужності населенню: психіатричної, психотерапевтичної, медико-психологічної.

Трансформація психоічного дискурсу, обумовлена явленнями його “постмодернізації”, затрагиває все його складові: зміст дискурсу (сеmiotическу структуру і тематическу напрямленість), структуру його учасників, шляхи їх взаємодії.

Процеси, проходять в межах психоічного дискурсу, піддаються осмисленню, аналізу, структурованій дескрипції і систематизації в формі моделі його функціонування з можливістю розкриття шляхів і структури трансформації як самого психоічного дискурсу, так і соціальних ролей учасників, що, в кінці, дозволить прогнозувати наступуючу тематическу напрямленість дискурсу з наданням попереджуючих впливів з метою його видозміни або заблаговременної компенсації обумовлених їм соціально негативних наслідків.

Провести аналіз процесу трансформації психоічного дискурсу неможливо в одному лише понятійно-категоріальному полі психодисциплін без побудови метатеорії (теорії середнього рівня) і залучення категоріального поля феноменологічної соціології, соціології повсякденності, етнології, конкурентно-сентенційного архів-аналізу практик.

Ціль статті – розкрити соціальні основи психоічного дискурсу в умових сучасного українського суспільства і тим самим розв'язати протиріччя між виниклою концептуальною неопределенністю відносно розуміння процесів формування психоічного дискурсу і рівнем стану соціального знання.

Поставлена ціль передбачає рішення наступних дослідницьких завдань:

1. Сформувати методичні основи застосування конкурентно-сентенційного архів-аналізу практик для соціального вимірювання психоічного дискурсу.
2. Виявити і розглянути соціальні механізми формування психоічного дискурсу (традиційні суспільства, суспільство модерної, суспільство постмодерної).
3. Розкрити психоічний дискурс як складову соціального дискурсу.

4. Выделить участников (адресатов, носителей) психоического дискурса, рассмотреть их социальные характеристики и влияние на формирование психоического дискурса.

5. Концептуализировать процесс формирования психоического дискурса, его структуру и особенности в современной Украине.

6. Разработать практические рекомендации по нивелированию негативных последствий трансформации психоического дискурса.

Теоретико-методологическую основу исследования составили работы в области “понимающей социологии” (М. Вебер, В. Дильтей, Т. Литт и др.), социологии повседневности (П. Бергер, И. Гофман, А. Шюц и др.), этнометодологии (Г. Гарфинкель), “критической теории позднего модерна” (Э. Гидденс), теории и анализа дискурса (А. Греймас, Т. ван Дейк, Ж. Деррида, В. Дресслер, М.В. Йоргенсен, И.Т. Касавин, Ю. Кристева, Э. Лакло, Ш. Муфф, М. Пешё, Л.Дж. Филипс, М. Фуко и др.), а также в области компетиционно-сентенционного архив-анализ практик (В.В. Чугунов).

Эмпирическую базу исследования составили:

1. Законодательные акты, являющиеся нормативно-правовой базой осуществления медицинской психиатрической помощи в Украине и социальной работы.

2. Данные контент-анализа материалов СМИ, художественной, научно-популярной продукции, рекламных продуктов тематической направленности (социальная реклама, реклама фармакологических препаратов, частных медицинских и психологических центров и т.д.).

3. Материалы монографий, периодических изданий, научно-практических конференций, справочной и учебной литературы, информация глобальной информационной сети, касающаяся рассматриваемой проблемы.

4. Данные проведенного социологического исследования (анкетный опрос населения городов Киева, Запорожья, Харькова – 1000 респондентов, психически больных – 500 респондентов, врачей-психиатров – 100 респондентов; экспертный опрос (в качестве экспертов выступили главные врачи больниц, представители общественных организаций, ученые и преподаватели – 100 респондентов), а также глубинные интервью с врачами-психиатрами, врачами общей практики, врачами-невропатологами, психотерапевтами, общими и медицинскими психологами, психически больными, членами семей психически больных).

Исследование основывается на общих принципах познания: научности, объективности, системности, связи с практикой. Применены социологический, статистический, структурно-функциональный, сравнительно-исторический методы анализа, общенаучные методы анализа и синтеза изучаемого материала, индукции и дедукции, социологический метод анализа документов, а также междисциплинарный подход в изучении дискурса, позволяющий рассматривать его с позиций различных научных дисциплин.

Результаты исследования показали, что психоический дискурс претерпевает трансформацию от традиционного психоического дискурса, сложившегося в XX в., от “модерна” (в психиатрии ему соответствует номотетичес-

кий подход, в психотерапии – ациональная психотерапия и каузальность психоанализа, в психологии – профессионализация” и внедрение в народное хозяйство, психология труда, прикладной характер психологии в целом) к “постмодерну”. Основные черты “постмодернизации” психоического дискурса затрагивают содержание дискурса (семиотическую структуру и тематическую направленность), структуру его участников, пути их взаимодействия.

В рамках трансформации психоического дискурса отмечается **полифокальность** – множественность фокусов (точек, очагов возникновения). Тогда как для классического психоического дискурса (периода “модерна”) характерным было обсуждение психоического сугубо в рамках дискурсов и институций медицинской направленности, где основная доля носителей психоического дискурса приходилась на психиатров, адресатов – на психически больных, последнее время это соотношение изменяется. Происходит как расширение рамок и увеличение фокусов возникновения психоического дискурса (обсуждение психоического вынесено за рамки психиатрических учреждений и широко поддерживается и иницируется средствами массовой информации, правозащитными организациями), так и расширение (за счет присоединения лиц, ранее не принимавших участие в психоическом дискурсе или занимавшие в нем незначительную долю) и перераспределение ролей носителей и адресатов дискурса (психически больные выступающие по сути, единственными адресатами классического психоического дискурса, в последнее время играют роль носителей психоического дискурса, тогда как врачи-психиатры утрачивают ключевую роль в формировании тематической направленности психоического дискурса, все чаще им отводится роль адресатов психоического дискурса, когда свою позицию диктуют не только психически больные, но и – более всего – юристы, социальные работники, представители фармакологических компаний и прочие “новые” участники психоического дискурса, не имеющие полного представления о психических заболеваниях как таковых), граница между участниками и адресатами психоического дискурса постепенно стирается, с тенденцией к последующему её реформированию.

Современный дискурс оторван от институций и инстанций как локусов своего производства (воспроизведения), и эта диссоциация приводит к его повреждающему воздействию на всю систему оказания психиатрической, психотерапевтической и психологической помощи (в частности, за счёт вульгаризации (примитивизации, редуционизма, архаизации и пр.).

Вынесение информации о психоическом за рамки профильных (медицинских – психиатрических) учреждений ведёт к расширению сферы участников психоического дискурса. Однако при описанном процессе расширение участников дискурса происходит за счёт лиц, не имеющих соответствующей специализации, что приводит к искажению получаемой и распространяемой ими информации о психоическом с последующим преобразованием психоического дискурса в псевдопсихоический с его дальнейшим разделением в зависимости от вариации групп участников дискурса.

Наростає **мультипликація вторичних дискурсів** психоічного і псевдопсихоічного толка (спекулятивних дискурсів, джерелами котрих являються фрагменти первинного психоічного дискурса).

Возникає замкнутий круг: з одної сторони, поширення спеціалізованої інформації за межі профільного кола учасників істинно психоічного дискурса приводить в силу ряду причин до її искаженню за межами даного кола з формуванням псевдопсихоічного дискурса, з другої сторони, відсутність надійної інформації сприяє виникненню догадок про сферу психоічного з виходом в раніше згаданий псевдопсихоічний дискурс.

Серед учасників психоічного дискурса, володіючих повною надійною або частково надійною інформацією про психоічне і впливаючих на формування уявлень про психоічне у населення, переважають представники фармацевтичних компаній, що накладає певний відбиток на формування підтематичного психоічного дискурса з нав'язуванням населенню кон'юнктурно обумовленої інформації і позиції.

Відзначається **мультиmodalність** – множинність модусів (способів, образів) існування психоічного дискурса. Так, дискурс про психоічне можна виділити як існуючий в друкованому “паперному” варіанті, електронному інформаційному просторі, теле- і радіопросторі, просторі міжособистісного спілкування, котрі задають йому певні характеристики. В свою чергу, дискурс можна розділити на існуючий в формі істинно психоічного (спеціалізованого) і псевдопсихоічного (“околопсихоічного”) відповідно до інформації, яку він складає, а також в залежності від аудиторії, котрою він несеся.

Встановлено наступні варіанти інформації про психоічне в залежності від шляхів її поширення і рівня доступності для сприйняття населенням: спеціалізована – доступна в основному профільним учасникам психоічного дискурса і знаходячись в недоступному або слабодоступному для рядового населення форматі; частково спеціалізована – розрахована як на обмежений кола фахівців, так і на широкий кола споживачів; неспеціалізована – доступна рядовому населенню.

Психоічний дискурс набуває **тенденцію до “соціалізації”** не тільки служби надання психіатричної допомоги, але і поглядів на причини душевних захворювань, повернення в суспільство, реституцію права на існування в суспільстві, реабілітацію пацієнтів в сенсі здоров'я їх мови – “сентенційний егалітаризм” і “конфліктна реабілітація”. Основну роль в формуванні такої тенденції грає відслідкована не тільки на прикладі України, але і ряду інших країн неможливість повноцінної реабілітації психічно хворих без їх соціалізації, підтверджуваної порівнянням з здоровими в висловлюваннях, відновленні права на компетентні висновки в стосунку до будь-якого питання або предмету, а також способів повсякденних соціальних дій. Для психічно хворих зберігається все більше юридичних прав, в тому числі

право голоса в выборе не только сугубо личностных, но и общественных аспектов социального функционирования, от которых зависит не только благополучие самих больных, но и окружающего социума (выборы исполнителей на ключевые позиции в различных общественных структурах (государства, организации), референдумы).

В последнее время отмечается ярко выраженное изменение терапевтических тактик, обусловленное влиянием как содержания психоического дискурса, так и определяющих его носителей.

Во-первых, наблюдается **приближение модуса** (способа реализации) **психофармакотерапии к фармакопсихотерапии и** даже **“фармакосоциотерапии”** (социально-реабилитационные, “по-новому социализирующие” мероприятия, проводимые на поддерживающей терапии психотропными средствами), к способам и протоколам не только обычных общетерапевтических, но и маркетинговых социально-фармакологических воздействий (с введением в рекламные стратегии референтных групп, которые по своим визуальным характеристикам не отличаются от таковых в иных сферах: психически больные в этих рекламных продуктах, и прежде всего это касается визуального ряда, предстают благополучными, социально состоятельными, привлекательными внешне индивидами, не отличаясь принципиально от иных групп населения, – и всё якобы благодаря приёму поддерживающей терапии рекламируемым средством).

Во-вторых, удельный вес клинико-фармакологической помощи в психиатрии довлеет над социально-психологической и социально-реабилитационной частями, поэтому планируемая простая редукция клинико-фармакологической помощи в результате реформ приведёт к разрушению оказания психиатрической помощи как таковой и деградации психотерапевтической и медико-психологической помощи.

В-третьих, возрастает социально-фармакологический прессинг с расширением показаний к применению основных классов психофармакологических веществ и интерференции спектра их действия с одновременной элиминацией биологических методов терапии.

В-четвёртых, усиливается корродирующее влияние антипсихиатрических тенденций при наличии социально и экономически успешных примеров деинституционализации психиатрической помощи и активном прозелитизме.

В-пятых, нарастает перераспределение лечебной функции с врачей-психиатров на ряд иных участников дискурса, не обладающих необходимой квалификацией – врачей общей практики, врачей-невропатологов, психологов, а также экстрасенсов, целителей и других лиц, не имеющих специализированного медицинского образования, что практически всегда приводит к ухудшению качества психиатрической помощи. Отмечается разделение психиатрической помощи на истинно психиатрическую и псевдопсихиатрическую, при которой участники психоического дискурса, возлагающие на себя функцию лечения психически больных, не обладают полной необходимых знаний как с точки зрения тонкой дифференциальной ди-

агностики психической патологии, так и полного и комплексного лечения, что приводит к гиподиагностике либо несвоевременной диагностике психической патологии, назначению неверного или недостаточного лечения и, как следствие, утяжелению состояния больных, хронизации и инкурабельности процесса, большой частоте рецидивов, либо гипердиагностике с применением не соответствующего истинному характеру заболевания лечения.

Формируются **иные принципы конституирования** (утверждения в сфере компетенции и вообще распространения дискурса) **нормы и патологии**, выведение этих процессов из сферы компетенции медицины в пространство социальной рефлексии (дискурсивного осмысления в категориях социальной реальности и социально-философских парадигм) с приданием права голоса самому адресату психоического дискурса – мнение психически больных ныне если и не является определяющим, то однозначно учитывается при разработке критериев розграничения нормы и патологии, особенно в том, что касается “инаковости”, следования социо-культуральным нормам.

Продолжается **размывание профессиональных границ психоических дисциплин**, прежде всего за счёт психоаналитической инспирации, психологизации.

Нарастает искажение нормологии, когда критериями биологических (а де-факто – биохимических) сдвигов выступают социальные параметры (отклоняющееся / нарушенное поведение).

Выявляется **возрастание степени конвенциональности диагностики** (достигающей в настоящее время уровня “общественного договора”) в сочетании с неопозитивистскими требованиями “доказательности” (с выведением аргументаций за рамки собственно психоического дискурса).

Отмечается **изменение инстанций и институций** – корректируется практическая организация психоических видов помощи в связи со сформированными современным психоическим дискурсом запросами населения (что не всегда соответствует потребностям), проводится реформирование и формирование кафедр и факультетов, научно-исследовательских учреждений, министерств и ведомств и пр.

Наблюдаются изменения в содержании и стилистическом оформлении дискурса. Происходит **расширение и трансформация тематики и проблематики** (предмета исследования и анализа). Вопросы излечения заменяются вопросами социальной адаптации психически больных; в вопросах же терапии акцент приходится на лечение невротических заболеваний, в особенности тревожно-депрессивных, часто с подменой понятий “тревоги, ситуативно пониженного настроения” и “депрессии”; происходит гиперобсуждение психотерапевтических и психологических тематик с угасанием и элиминацией истинно психиатрических тем.

Ключевая роль в формировании содержания психоического дискурса отводится лицам и институциям, не обладающим полными и неискаженными представлениями о психоическом либо имеющим очевидную заинтересованность в определённом акценте в его наполнении.

Прогрессирует **расширение и смена компетенционной принадлежности** – выраженное смещение дискурса в психологическую, психоаналитическую, социально-философскую плоскости.

Отмечаются **дискурсивная гетерогенность и дискурсивные диссонансы**, возведённые в ранг актуальной стилистики: сциентистски-позитивистские требования объективности сменяются признанием ценности своеобразных культурально-гностических стратегий шизоаналитического толка.

Отмечается роль лексико-семантических и этимологических процессов – смыслопреобразование терминов и понятий, приобретение ими метафорических значений, метонимические переносы – в искажении представлений о психоическом.

Выделено три направления изменения и преобразования информации, наполняющей психоический дискурс, от которых напрямую зависит формирование положительной или отрицательной стигматизации больных либо её отсутствие: положительная прогрессия, отрицательная прогрессия, регрессия.

Отмечается снижение естественного (внутреннего) контроля по поддержанию истинно психоического дискурса (что происходит за счёт снижения влияния профильного круга участников дискурса и мультипликации дискурсов) при несформированном законодательно обусловленном (внешнем) контроле – отсутствие ответственности за распространение участниками дискурса ложной информации о психоическом на фоне тенденции к формированию псевдопсихоических дискурсов и всё большему искажению и недостоверности информации о психоическом среди населения.

Выводы. Установлена принадлежность формирования психоического дискурса к механизмам социальной детерминации, выводящим поднятую проблему формирования практик гуманитарной концептуализации, ориентированных на осмысление многоукладности общества с целью превенции негативно коннотированных моделей социальной детерминации, на социальный уровень, вследствие расширения представлений о психоическом дискурсе как о дискурсе, по сути, социологическом.

Проведена работа по созданию новой парадигмы видения социальных механизмов развития практик нормализации психической жизни индивида в рамках социального функционирования психоического дискурса как частного случая теоретизации в предметной сфере социологии.

Положено начало разработке методологических основ компетенционно-сентенционного анализа психоического дискурса на новом уровне обобщения – в рамках предметной области социологии.

Выявлено и выведено на новый уровень обобщения противоречий между современными социальными процессами формирования психоического дискурса в украинском обществе и практиками концептуализации этих процессов в сфере гуманитарного познания (философского / социологического / психологического).

Проведен анализ психоического дискурса с установлением социальных механизмов формирования его особенностей и закономерностей. Вы-

делены участники (адресаты, носители) психоического дискурса, рассмотрены их социальные характеристики и влияние на формирование психоического дискурса.

Таким образом, можно говорить о возможности анализа и оценки психоического дискурса посредством его социального измерения, что позволяет решить проблему его бесконтрольного и негативного преобразования с оказанием пагубного влияния на систему здравоохранения (сферу оказания психиатрической, психотерапевтической и медико-психологической помощи). Полученные данные подтверждают возможность создания схем и методов предупреждения и влияния на психоический дискурс с целью достижения оптимального его состояния.

В статье показаны основные черты трансформации – “постмодернизации” – психоического дискурса: полифокальность; мультимодальность; мультипликация вторичных дискурсов психоического и псевдопсихоического толка, которые в комплексе обусловлены видоизменением тематической направленности психоического дискурса, что находит отражение в его “социализации”; расширение и трансформация тематики и проблематики; расширение и смена конкурсионной принадлежности; приближение модуля психофармакотерапии к фармакопсихотерапии и даже “фармакосоциотерапии”, а также к способам и протоколам маркетинговых социально-фармакологических воздействий; иные принципы конституирования нормы и патологии с выведением этих процессов из сферы компетенции медицины в пространство социальной рефлексии с предоставлением права голоса самому адресату психоического дискурса; возрастание степени конвенциональности диагностики в сочетании с неопозитивистскими требованиями “доказательности”; показано, что дискурсивная гетерогенность и дискурсивные диссонансы возведены в ранг актуальной стилистики.

Список использованной литературы

1. Чугунов В.В. Медицинская социология / В.В. Чугунов, Б.В. Михайлов.
2. Чугунов В.В. Клиника и дисциплинарная история психотерапии / В.В. Чугунов. – К. : Здоров’я ; Х. : Око – Наука, 2002. – 768 с.
3. Ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация : пер. с англ. / Ван Дейк, А. Теун ; сост. В.В. Петрова ; под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова, В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Инглхарт Р. Модернизация и постмодернизация / Р. Инглхарт // Новая индустриальная волна на Западе / под ред. В. Иноземцева. – М., 1999. – 268 с.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С. 9.
6. История экономических учений (современный этап) / под общ. ред. А.Г. Худокормова. – М. : Инфра-М, 2002. – 720 с.
7. Йоргенсен Марианне В. Дискурс-анализ. Теория и метод : пер. с англ. / В. Марианне Йоргенсен, Дж. Луиза Филипс. – 2-е изд., испр. – Х. : Гуманитарный центр, 2008. – 352 с.
8. Кравченко А.И. Социология / А.И. Кравченко. – М. : ПЕРСЭ : Логос, 2002. – 640 с.
9. Конт О. Общий обзор позитивизма / О. Конт ; пер. с франц. И.А. Шапиро ; под ред. Э.Л. Радлова. – 2-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2011. – 296 с.

10. Кон И.С. Социологическая концепция Герберта Спенсера / И.С. Кон // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / под ред. И.С. Кона. – М. : Наука, 1979. – С. 40–52.
11. Манченко А.П. Социальная модернизация в современной России / А.П. Манченко. – М., 2000. – 216 с.
12. Осипова Е.В. Социология Эмиля Дюркгейма / Е.В. Осипова // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / под ред. И.С. Кона. – М. : Наука, 1979. – С. 204–252.
13. Рукавишников В.О. Социологические аспекты модернизации России и других посткоммунистических обществ / В.О. Рукавишников // Социс. – 1995. – № 1. – С. 35.
14. Фролов С.С. Социология / С.С. Фролов. – М. : Наука, 1994. – 256 с.
15. Социология. Её предмет, метод, предназначение / пер. с фр., сост., послесл. и прим. А.Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
16. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2010. – 784 с.
17. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель ; пер. с англ. З. Замчук, Н. Макарова, Е. Трифонова. – СПб. : Питер, 2007. – 336 с.
18. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / М. Вебер // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. – М., 1996. – С. 491–507.
19. Шюц А. Избранное: мир, светящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. В.Г. Николаев и др. ; сост. Н.М. Смирнова ; общ. и науч. ред., послесл. Н.М. Смирновой. – М. : РОССПЭН, 2004. – 1056 с.
20. Гидденс Э. Социология : пер. с англ. / Э. Гидденс ; науч. ред. В.А. Ядов ; общ. ред. Л.С. Гурьевой, Л.Н. Посилевича. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.
21. Гайденок П.П. Социология Макса Вебера / П.П. Гайденок // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / под ред. И.С. Кона. – М. : Наука, 1979. – С. 253–308.
22. Кравченко Е.И. Макс Вебер / Е.И. Кравченко. – М. : Весь Мир, 2002. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 3 вересня 2012 р.

Піронкова О.Ф. Соціальний вимір психоїчного дискурсу

У статті розглянуто соціальну трансформацію психоїчного дискурсу; за допомогою методології компетіційно-сентенційного аналізу висвітлено соціальний вимір психоїчного дискурсу; розкрито соціальне обґрунтування психоїчного дискурсу в умовах сучасного українського суспільства; концептуалізовано процес формування психоїчного дискурсу, його структуру та особливості в сучасній Україні; виділено його учасників; розглянуто їхні соціальні характеристики та вплив на формування психоїчного дискурсу.

Ключові слова: психоїчний дискурс, соціальний дискурс, компетіційно-сентенційний архів-аналіз практик, соціальний вимір, соціальне знання.

Pironkova O. Social dimension of psychoitic discourse

The study examined the social transformation psychoitic discourse with the methodology competence-sentence analysis, conducted social dimension of psychoitic discourse, social study revealed psychoitic discourse in the contemporary Ukrainian society, formed the concept of the process of forming psychoitic discourse, its structure and characteristics of modern Ukraine, highlighted its members, considered their social characteristics and influence on the formation psychoitic discourse.

Key words: psihoichesky discourse, social discourse, kompetitsionno sententsionny-archive-analysis of practices, the social dimension, social knowledge.

ПРОБЛЕМЫ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.334.55

А.А. КОЗУБ

ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ СЕЛЬСКОГО ЭЛЕКТОРАТА (НА МАТЕРИАЛАХ ИССЛЕДОВАНИЙ)

В статье анализируются особенности электорального поведения сельских избирателей, объективные и субъективные факторы формирования партийно-политических предпочтений сельского электората; представлена характеристика оценки сельским населением основных социально-экономических проблем современного украинского села.

Ключевые слова: село, реформирование сельского хозяйства, электорат, политические партии.

Сельский электорат составляет меньшую часть избирателей страны в силу ряда причин, основной из которых является сложная демографическая ситуация. Процесс депопуляции затронул порядка 60% сельских поселений страны, привел к дисбалансу половозрастной и социально-профессиональной структуры села. Все это не могло не сказаться на содержании и характере электорального поведения сельских жителей.

Не могла не отразиться на поведении сельских избирателей и экономическая ситуация, тяжесть которой сказалась, в первую очередь, на наименее защищенных слоях населения, к которым относятся крестьяне, да и жители села в целом.

Цель статьи – учитывая ситуацию, проанализировать особенности электорального поведения населения села Украины.

Опыт проведения исследований в ряде округов Украины с участием автора дает основание утверждать, что в силу указанных выше обстоятельств сельский электорат в большей степени, чем городской, является объектом манипулирования политтехнологов. Это подтвердилось и на местных выборах в ряде областей Украины.

Нет сомнения в том, что оппозиция активизирует свою деятельность по собиранию под свои знамена наиболее протестного и внушаемого электората. А где легче всего это делать? Разумеется, в селе, за которым, как правило, не присматривают местные власти, да и партийные конкуренты.

Поэтому стоит вспомнить старый лозунг “Лицом к деревне!”.

Рассмотрим в связи с этим несколько основных, на наш взгляд, позиций, которые с успехом используются политтехнологами команд самых разных политических сил и отдельных кандидатов.

Начнем с перекосов в половозрастной структуре сельского населения. Учеными-аграрниками неоднократно делался вывод об ускоряющемся

процессе старения села. Внешне это понятие сугубо демографическое, но на самом деле оно существенным образом влияет на особенности электро-рального поведения людей [1; 2].

Не всегда мы понимаем, что каждый человек отождествляет себя с каким-то реальным временем, поколением, типом социального устройства. Это отождествление или, иными словами, самоидентификация, определяют характер его поступков и действий. В нашем случае – это характер голосования за или против определенных реформ, в частности, земельной реформы, которая активно обсуждается в последнее время. Приведем в связи с этим данные по селу, полученные в ходе исследования, проведенного в 2011 г. для подготовки специальных слушаний в Верховной Раде Украины.

Заметим сразу, что мы не контролировали полевой этап исследования, который осуществляли местные специалисты из аграрных вузов. Тем не менее, некоторые данные мы считаем возможным привести в этой статье (табл. 1).

Таблица 1

Какую форму организации землепользования Вы считаете наиболее приемлемой для сельскохозяйственного производства?

Суждения респондентов исследования (150 владельцев паев)	Процент ответов
Государственное сельскохозяйственное предприятие	34,0
Частное сельскохозяйственное предприятие “фермерское хозяйство”	20,7
Частное сельскохозяйственное предприятие “производственный кооператив” (коллективное управление при индивидуальной собственности на земельные паи – управляет совет)	7,3
Частное сельскохозяйственное предприятие “акционерное общество” (присутствие мощных инвесторов и скупка земельных паев, селяне – рабочие на с/г предприятии, получают зарплату, имеют гарантированное социальное обеспечение и тому подобное)	7,3
Личное крестьянское хозяйство (без создания кооперативов)	30,7

Корреляционный анализ по возрастам респондентов показал, что сельская молодежь, например, в большей степени понимает преимущества частной собственности на средства производства.

Сельский пенсионер, потерявший все, включая накапливаемые годами сбережения, не понимает этого, и будет изо всех сил желать возвращения такого бедного, но такого надежного социализма (речь идет о тех регионах Украины, которые познали опыт коллективизации уже в конце 1920-х – начале 1930-х гг.) [3]. Что касается части западных регионов страны, то ситуация здесь несколько иная. Исторический совокупный опыт сельских жителей старших поколений в этих регионах, наоборот, восходит к частной собственности на землю, в то время как часть 30–40-летних избирателей убеждена в преимуществах коллективной собственности на землю и другие средства производства.

Поэтому сегодня стоит задуматься над необходимостью грамотного баланса действий местной власти и ее выдвиженцев на выборах 2012 г. именно по земельному вопросу.

Вот как распоряжаются и планируют далее распоряжаться земельными паями украинские крестьяне (табл. 2).

Таблица 2

Как Вы распорядились земельным паем?

Суждения респондентов исследования	Процент ответов
Передано в аренду сельскохозяйственному предприятию всю площадь пая	6,7
Передано в аренду сельскохозяйственному предприятию частично	5,3
Передано в аренду фермеру	15,3
Присоединено к пределам землепользования собственного предприятия	4,7
Присоединено к личному крестьянскому хозяйству	30,7
Используется частично	16,7
Изменили целевое назначение	6,7
Не используется	8,7
Подарено	5,3

Как следует из таблицы, внешне большинство паев присоединено к личным крестьянским хозяйствам или собственным предприятиям (фермеры), однако сказать, что эти паи используются оптимально, нельзя.

Достаточно посмотреть на нижнюю часть таблицы. Используются частично почти 17% паев, не используются вообще – 8,7%. Изменили целевое назначение (т.е. практически выведено из оборота) – 6,7% паев. Кроме того, более 27% земельных паев, по словам респондентов, передано в аренду. Полностью или частично, сельхозпредприятию или фермеру – это уже детали, но важно главное, что только чуть более трети крестьян будут зубами держаться за собственную землю.

Как же планируют они распорядиться своими паями в будущем? Если верить респондентам, то сделают они это следующим образом (табл. 3).

Таблица 3

Как Вы планируете в дальнейшем распорядиться своим земельным паем?

Суждения респондентов исследования	Процент ответов
Передавать в аренду	20,0
Положить начало собственному предприятию	8,0
Оставить для использования в личном крестьянском хозяйстве	10,0
Передать в наследство	23,3
Подарить	8,0
Продать	23,3
Изменить целевое назначение для ведения фермерского хозяйства	4,0
Изменить целевое назначение для ведения крестьянского хозяйства	0,0
Изменить целевое назначение для ведения товарного с.г. производства	0,7
Изменить целевое назначение для ведения индивидуального садоводства	0,7
Изменить целевое назначение для жилищного и другого строительства	2,0

Из числа ответов мы едва наберем 24%, связанных с ведением сельскохозяйственного производства. Остальное – передача в аренду, наследство, продажа, дарение. В общем, ситуация с паями в головах крестьян схожа на ситуацию с “писаной торбой”.

В связи с этим вспоминаются слова Ю.В. Андропова из его маленькой книжечки “Учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР”: “Получить право хозяина и стать хозяином – настоящим, мудрым, рачительным – далеко не одно и то же”. Понятно, что Андропов вовсе не имел в виду распаевание земли. Наоборот, он писал: “Говоря о превращении “моего” в “наше”, нельзя забывать, что это длительный многоплановый процесс, который не следует упрощать”.

Но из цифр, которые приведены выше, мы видим, что и превращение “нашего”, а, вернее, “ничьего” в “мое” также является процессом сложным и неоднозначным, а потому и разделились поровну мнения о том, что лучше оставить землю государству, и о том, что лучше от нее избавиться.

Достаточно проранжировать представленные выше ответы, чтобы понять, что кандидату или партии придется высказываться по поводу кризисного состояния села, реформирования аграрного сектора и т.п. Особенно тяжело придется представителям власти, на которую будут сыпаться все шишки.

Поэтому аналитикам и политтехнологам важно знать отношение к этим вопросам электората в целом и его активной части. Именно корреляционный анализ, позволяющий выделить базовые группы сторонников и противников власти, кандидата или партии, устойчивую или подвижную часть электората села, даст требуемые результаты.

Автор уверен, что сельские избиратели откровеннее городских коллег. Они честнее отвечают на вопросы исследований, а потому работа с их базовыми целевыми группами выглядит для аналитика и политтехнолога более благодарной и плодотворной.

Вернемся к оценкам электоратом села частной собственности на землю. Мы проводили исследования в разных регионах Украины, и вот как отвечали респонденты на следующий вопрос:

Что вы думаете о частной собственности на землю?

40% – хозяин может быть только на своей земле;

14% – умелый или неумелый хозяин бывают при любой форме собственности;

16% – хороший хозяин может и не быть собственником;

15% – важна не собственность, а самостоятельность;

14% – трудно сказать.

Из приведенных цифр мы видим, что:

⇒ на деле реформы проводятся не совсем так, как это декларируется в СМИ и с политических трибун;

⇒ большинство крестьян не ощущают **результатов** этих реформ, боятся их последствий;

⇒ *руководители бывших хозяйств и, возможно, работники управления районного звена порой используют процесс реформирования в своих целях, что порождает противостояние между имущественными и социально-профессиональными группами сельского населения и практически тормозит процесс реформирования;*

⇒ *разъяснительная работа по земельным вопросам является недостаточной, практически не работают в этом плане сельскохозяйственные консультативные службы, руководители и специалисты сельскохозяйственных предприятий.*

Вот как отвечают крестьяне на следующий вопрос (табл. 4).

Таблица 4

**Кто проводит разъяснительную работу
в Вашем районе (области) по земельным вопросам?
Проставьте в скобках оценку этой работы: наивысший балл – 5,
наименьший – 0, когда такая работа не проводилась, %**

Варианты ответов	1	2	3	4	5	Работа не ведется
Районная государственная администрация	0,00	87,33	0,00	0,00	0,00	12,67
Сельский совет	0,00	3,33	16,00	80,67	0,00	0,00
Руководители и специалисты сельскохозяйственного предприятия	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00
Сельскохозяйственные консультативные службы	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00
Другие лица	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00
Телевидение, радио	0,00	0,67	1,33	2,67	0,67	94,67
Газеты, журналы	0,00	0,00	2,00	0,67	0,00	97,33

Из материалов таблицы следует, что большинство крестьян, даже из числа “продвинутого” активного электората, выжидательно относится к продаже земли, предпочитая не особенно напрягаться в хозяйстве коллективном или частном, где они работают, а использовать, как и раньше, личное подсобное хозяйство. Причиной тому – слабая степень осведомленности о плюсах и минусах, а также о механизмах продажи и покупки земли.

Крестьяне больше, чем горожане, подвержены всякого рода “социальным фобиям”. Боятся они: 66% – роста цен, дороговизны; 10% – дефицита товаров; 48% – неурожаев; 36% – потери работы; 20% – непоследовательности политики государства; 4% – зависти людей; 14% – ограбления посредниками; 13% – преступности; 29% – потери здоровья.

Сумма ответов больше 100%, поскольку респонденты могли выбирать до 3 ответов включительно.

Больше всего крестьяне боятся диспаритета цен, неурожаев, потери работы, потери здоровья и непоследовательности политики государства.

Все это нужно учитывать при выработке стратегии и тактики работы с различными группами крестьянства, в том числе, со сторонниками различных партий.

Выводы

1. Несмотря на то, что сельское население составляет меньшинство электората страны, его электоральная активность является более высокой. Умелое использование этого фактора, наряду с продуманным учетом демографической и социально-профессиональной структуры сельских округов, может принести существенную прибавку голосов.

2. Сельский электорат менее политизирован и “партизирован”, чем городской, но зато более конкретен и требователен, когда речь идет о его насущных нуждах и чаяниях. Особенную активность протестного сельского электората вызовут последние действия власти относительно продажи земли. Но идея коллективных хозяйств будет работать преимущественно с электоратом старших целевых групп.

3. Общие результаты исследования по отношению крестьянства к купле-продаже земли показали, что 10% респондентов, относящихся к возрастной категории от 18 до 40 лет, планируют продать землю, а это говорит о том, что они не связывают свою дальнейшую жизнь с селом. Более категоричны в этом вопросе пенсионеры, из которых только 6% планируют продать землю.

Сельская молодежь, например, в большей степени понимает все преимущества частной собственности на средства производства, и это показали нам результаты исследования. Что касается желаний купить или взять в аренду землю, то 60% представителей возрастных категорий 18–50 лет ответили, что они согласны взять земли для ведения той или иной формы частной деятельности. Приблизительно 40% старшего поколения (51–60) и 55% пенсионеров (старше 60 лет) такого желания не имеют.

“Ностальгия” по Советскому прошлому, особенно у старшего поколения, проявляется в ответах на вопрос о форме организации землепользования, 40% из них отдали предпочтение государственной. Среди молодежи только 27% поддержали государственные предприятия, и это не удивительно, практически они выросли в период распада СССР и упадка сельского хозяйства.

4. Сельский электорат ориентирован на сильную, дееспособную власть, которая может изменить ситуацию к лучшему в конкретном месте и в конкретные сроки.

Но реальная власть не олицетворяет чаяний сельского электората, который считает, что именно сельская власть на уровне сельсоветов получает выгоду от махинаций с землей, ценами на сельхозпродукцию, специально оставляя в неведении простых крестьян. Около 20% респондентов отмечает рост противостояния местной власти с населением. Почти половина респондентов (2011 г., Украина, N = 8041) считает, что сельсоветы не проводят необходимой разъяснительной работы по земельным вопросам.

5. Сельский электорат в меньшей степени занимают глобальные и международные проблемы. Фактор “малой родины”, о котором часто забывают лидеры выборов, здесь срабатывает особенно сильно. Крайне бо-

лезненно к этому фактору относятся сельские жители западных и северных областей Украины.

6. Сельский электорат более эмоционален, чем городской. Разумное использование этого фактора может дать прибавку, равную трем четвертям тех сельских избирателей, которые делают свой выбор накануне дня голосования.

7. Беда действующих технологий состоит в их “всеядности”. Сельский электорат качественно различен в разных областях. Предтечей работы с сельским электоратом должна стать выработка регионально ориентированных моделей, основывающихся на мониторинге этого электората, разработке методов, действующих на конкретном электоральном поле.

Резюмируя сказанное, следует отметить, что попытки клиширования сузубо “городских” технологий в сельских округах не дали результата ни в одном из известных случаев. Основой успеха технологов, работающих на данных округах, может быть лишь глубокое знание электорального поля, его количественных и качественных параметров, зондирование общественного мнения, в первую очередь, по проблемам, наиболее остро стоящим перед жителями округа, наконец, умелое использование местных особенностей менталитета избирателей.

Список использованной литературы

1. Сучасне село України: шляхи виходу з кризи : тези доп. респ. наук.-практ. конф. – Умань, 1992. – 107 с.
2. Шатохін А.М. Огляд соціологічної літератури з проблем аграрного реформування та соціального розвитку села / А.М. Шатохін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 145–152.
3. Чигрин В.О. Сільський соціум та його місце у системі соціально-економічних відносин / В.О. Чигрин // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 150–155.

Стаття надійшла до редакції 31 серпня 2012 р.

Козуб О.А. Штрихи до портрета сільського електорату (на матеріалах досліджень)

У статті проаналізовано особливості електоральної поведінки сільських виборців, об’єктивні та суб’єктивні чинники формування партійно-політичних преференцій сільського електорату; наведено характеристику оцінки сільським населенням основних соціально-економічних проблем сучасного українського села.

Ключові слова: село, реформування сільського господарства, електорат, політичні партії.

Kozub A. Touches to the portrait of the rural electorate (on research)

The features of behavior of rural electors, objective and subjective factors of forming of party-political preferenz of rural electorate, are analysed in the article; description over of estimation to the rural populations of basic socio-economic problems of the modern Ukrainian village is brought.

Key words: village, reformation of agriculture, electorate, political parties.

УДК 316.334

О.О. КОЗУБ

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ

У статті уточнено зміст поняття “менталітет” та здійснено теоретичний аналіз концепції ментальності. Розглянуто наукові позиції сучасних дослідників щодо особливостей українського менталітету.

Ключові слова: менталітет, ментальність, самосвідомість, національна ідентичність, народ, нація, держава.

Реалії сьогодення свідчать, що для подальшої розбудови української держави важливою передумовою є усвідомлення народом своєї національної ідентичності, на основі якої формується національна свідомість і самосвідомість, національний дух та етнічна ментальність. Тож особливості українського менталітету, його основні характеристики привертають до себе особливу увагу й потребують детального дослідження, адже менталітет нації тієї чи іншої держави є чинником, який визначає подальший її розвиток і місце серед цивілізованих країн світу. А знання базових рис нації виконують прогностичну функцію та дають змогу, придивившись глибше до себе, зазирнути в майбутнє, адаптуватися до нього.

Наукову розробку самого терміна “ментальність” та його залучення до широкого вжитку вважають досягненням представників французької історичної школи “Аналіз” (М. Блок, Ж. Ле Февр, Ж. Ле Гофф, М. Пруст, Л. Февр, Ж. Дюбі). Ментальність як колективну свідомість розглядали Л. Леві-Брюль та К. Леві-Строс, як колективне несвідоме – К. Юнг, Дж. Кембел, К. Керенї, Е. Нойман. М. Хайдегер досліджував проблему співвідношення позараціонального і ментальності, М. Фуко вважав ментальність тим, що визначає досвід і поведінку особистості. З. Фрейд наполягав на тому, що власне життя індивіда не пояснює його ментальні форми.

Серед російських учених слід відзначити праці М. Бердяєва (проблема національного менталітету); А. Гуревича (розвиток ментальності в часі та його вплив на соціокультурні форми життя людства); Г. Гачева (проблема існування національного логосу); М. Барга, Ю. Безсмертного, Л. Пушкарьова. Онтологічні та психологічні засади ментальності розглядали М. Холодна, В. Дубов.

Щодо української ментальності, то на сучасному етапі вона стала об'єктом дослідження багатьох учених, зокрема: І. Грабовської, І. Лисого, А. Швецової та ін. Так, ментальність як чинник відродження та формування національної самосвідомості українського народу, розглядали А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, В. Кас'ян, О. Киричук, В. Москалець, І. Старовойт,

М. Попович, В. Храмова, В. Шинкарук; лінгвістичні та культурологічні аспекти поняття “ментальність” – І. Братко-Кутинський, Л. Ясницький; вплив ментальності на буттєві засади нації – Є. Бистрицький, В. Пролєєв, В. Іванов; психологічні засади існування ментальності – О. Киричук, О. Кульчицький, М. Шлемкевич, В. Янів; проблему моделювання ментальності вивчав Ю. Канигін.

Метою статті є дослідження особливостей українського національного менталітету.

Дослідження ментальності українського народу вимагає, перш за все, уточнення категорій – менталітету та ментальності. Більшість представників вітчизняної гуманітарної науки схильна вживати дефініції “ментальність” і “менталітет” як синонімічні, хоча в цілому їх синонімічне або ні використання не усталене.

Проте деякі дослідники розмежують “менталітет” і “ментальність”. Менталітет розуміють як результат “роботи” ментальності, як сукупність змісту, утвореного ментальністю тієї або іншої спільності. З одного боку, ментальність наповнює менталітет змістом, визначуваним багатогранністю людської діяльності, і в цьому сенсі можна говорити про політичний або будь-який інший менталітет залежно від поля взаємодії соціальних об’єктів (політика, релігія, етнос, нація або держава). З іншого боку, можна говорити і про менталітет, який визначається соціальним статусом, належністю до умовної групи або субкультури.

Таким чином, можна сказати, що визначення суті категорій “менталітет” і “ментальність” безпосередньо залежить від галузі знань, яка вивчає ці категорії, і підходу, який використовують для трактування цих категорій учені.

Поняття “менталітет” належить до запозичених категорій, перенесених у наше суспільствознавство із зарубіжної соціології. Походить цей термін від французького слова, що відповідає українським “склад розуму”, “умонастрій”, “душевність”. Ключовими словами у визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів. Найчастіше слово вживається в контексті саме соціальної спільності (нація, народ, етнос).

В українському мовному обігу слово менталітет у значенні душі, вдачі, емоційності визначається як світосприймання, світогляд, бачення світу, національний характер. Великого поширення цей термін набув не тільки в наукових працях, а й у публіцистиці.

До структури менталітету, як зазначає В. Кочетков, входять: по-перше, система архетипів і домінуючі потреби; по-друге, знання, вірування, стилі мислення; по-третє, оцінки, норми, уявлення; по-четверте, форми та способи поведінки. Виявляється менталітет у стереотипах поведінки та спілкування [3, с. 213].

Щодо потреби визначення змісту терміна “ментальність”, то вона виникла, на думку В. Соболя, через те, що дослідникам стало не вистачати зверхньої та здебільшого суб’єктивованої інформації й свідчень людей ми-

нух часів та епох про себе. Й якщо сьогодні визначається, що кожний етнос має свою духовно-культурну “ауру”, яка істотно впливає на самосвідомість та характер життєдіяльності значної більшості відповідних етнофорів, то така “аура” існувала й у минулі часи. Урахування цієї обставини зможе забезпечити більш глибоке розуміння спонук і мотивів вчинків та дій наших предків [11, с. 43].

Отже, термін “ментальність” походить від лат. *mentalis* – розумовий; *mens, mentis* – розум, думка, інтелект. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови категорія ментальності пояснюється як інтелектуальні розумові здібності; психіка, психічна сила [1, с. 518]. Інші дослідники під ментальністю розуміють “структуру репрезентації знань у довгочасній пам’яті, яка відповідає структурі представленої ситуації й інтегрує інформацію всіх сенсорних систем і загальне знання про те, що є можливим у навколишньому світі. Ментальна модель ґрунтується на сприйнятті людиною світу залежно від самого світу і її знань, досвіду (тобто межі наших моделей є межами нашого світу)” [8, с. 380]. О. Антонюк визначає ментальність як “відносно цілісну сукупність образів, уявлень, оцінок, ціннісно-сміслових утворень і “своєрідних правил життя”, які є специфічним відображенням дійсності та зумовлені особливостями життєдіяльності індивіда, етносу, нації тощо в певному географічному й культурно-історичному середовищі [7, с. 466].

Також зазначимо, що ментальність людей можна розглядати на різних рівнях:

- соціокультурних світів чи типів культури (ментальність архаїчна, антична, західноєвропейська, східна);
- національних культур (ментальність українців, росіян, китайська, американська);
- субкультур, носіями яких є різні соціальні групи (дворянська, злочинна, акторська, християнська, православна) [6, с. 123].

Коли кажуть про національний менталітет, то під цим розуміють національний спосіб мислення, тобто те, як та чи інша нація розглядає й оцінює ті або інші явища дійсності. Менталітет формується протягом усього часу існування нації та виявляється в стереотипах поведінки, прийнятті рішень, традиціях і звичаях. Він має конкретно-історичний характер, відповідає певним періодам розвитку суспільства, визначає стереотипне ставлення до навколишнього світу та забезпечує можливість адаптації до нього людини. У свідомості окремої людини менталітет суспільства представлений такою мірою, яка залежить від активної або пасивної її позиції в громадському житті [12, с. 213].

Отже, для кожної етнічної спільноти характерні ознаки ментальності, які на засадах загальнолюдських морально-духовних цінностей відрізняють певним чином представників однієї нації від іншої. Вони є не результатом генетичного успадкування, а передусім, соціального успадкування та виховного впливу. Ментальність – винятковий феномен духовності етносу, своєрідний духовний код. Примітно, що навіть в умовах духовного гено-

циду, мовної деградації прояви ментальності як духовного коду зберігаються. Для кожної національності характерні своєрідні прояви менталітету. Треба з повагою ставитися до духовних багатств народу, проте турбуватися, щоб у суспільстві створювалися оптимальні соціальні умови для збереження духовного коду представників тієї чи іншої групи.

Розглянувши визначення термінів “менталітет” та “ментальність”, зазначимо, що менталітет складається з ментальних комплексів – уявних образів, які формуються шляхом накладання “категоріальної сітки” на конкретні явища дійсності й визначають їх сприйняття. Ментальні комплекси являють собою “згустки смислів”, дещо ніби особливого “ущільнення” ментального поля, які надають йому характеру неомогенності, неоднорідності. Такі “згустки смислів” є джерелом наших “установочних” попередніх міркувань і суджень про речі. Ми підводимо під ці смисли явища, з якими стикаємося в житті, щоб зрозуміти й оцінити останні. Ментальні комплекси виступають ніби передумовами, які сприяють орієнтації людини в подіях і умовах життя, а також заняття відповідної позиції щодо них.

Як ментальні комплекси можуть виступати соціальні стереотипи – спрощені схематичні уявлення про окремі суспільні явища й об’єкти, що здобули широке визнання громадськості. Велика кількість ментальних комплексів являють собою вербальні ілюзії, “мовні міражі”, які ніби утворюють особливу – “вторинну”, “психогенну реальність”.

Ментальне поле культури з його “категоріальною сіткою” й сукупністю в цій сітці ментальних комплексів зумовлюють існуючу в культурі окрему цілісну систему образів, які характеризують світоустрій та виступають як картина світу.

Картина світу, як і інші ментальні утворення, не має чітко визначених обрисів та здебільшого включає в себе недостатньо логічно співвіднесені компоненти, двоякі й невизначені образи. У різних культурах, особливо в сучасну епоху, картина світу багатогранна та поліваріантна; вона включає в себе загальнодоступні компоненти наукового знання, релігійні вірування і життєвий досвід. Виявленням і аналізом змісту картини світу, приведенням її у форму логічно упорядкованого світогляду займається філософія як один з духовних феноменів культури.

З урахуванням вищезазначеного можна стверджувати, що найважливішими змістовими компонентами менталітету є духовність, характер народу або нації, їх самосвідомість, культура, традиції. У концентрованому вигляді психологічні особливості менталітету охоплюються поняттям “душа народу”, а в цілому менталітет реалізується в стереотипах поведінки, стилі життя, віруваннях, звичаях, традиціях, культурі в цілому. Коли йдеться про ментальність, то мають на увазі, передусім, сукупність готовностей, установок та схильностей індивіда чи соціальної групи певним чином діяти, мислити, відчувати та сприймати світ. Носіями ментальності можуть бути історична епоха, етнос, соціальна спільнота тощо. Формується ментальність залежно від традицій культури, соціальних структур, усвідомлюючись і націоналізуючись лише вибірково.

Таким чином, як глибинний духовний склад нації, що сформувався в певних природно-кліматичних і історико-культурних умовах, менталітет визначає властиві їй представникам способи бачити та сприймати навколишній світ на когнітивному, афектному, прагматичному й психологічному рівнях. Менталітет у зв'язку із цим виявляється й у властивих представникам нації способах діяти на навколишній світ. А ментальність – це система переконань, уявлень і поглядів індивідуума або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

Отже, категорія “ментальність” є однією з глобальних психологічних універсалій, яка завжди вбирає як обов'язковий компонент залишки досвіду попередніх генерацій певної нації. Численні дослідники наводять кілька базових взаємопов'язаних особливостей ментальності українства, серед яких: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність (спрямованість психіки на внутрішній світ), есканізм (прагнення до ілюзорного мрійництва), консерватизм, кордоцентричність (від лат. *cordis* – серце), соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності), громадоцентризм, загальна аполітичність, анархічність.

Дослідники ментальності українського народу (С. Білокінь, В. Дорошенко, М. Шлямкевич, П. Юркевич, В. Янів, Я. Ярема та ін.) вважають, що духовний світ українства вирізняється емоційно-чуттєвим характером, характеризується дуалістичною цілісністю несвідомого і надсвідомого, ірраціонального і розумового, почуттів і волі. Вершинною формою вияву української ментальності є духовність як сутність свідомого творчого життя – служіння високим ідеалам істини, добра, краси та мудрості.

Розглядаючи особливості ментальності українського народу, необхідно зазначити, що формувалася вона під впливом складних історичних обставин. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила химерне поєднання у світогляді українця західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності. Так, наприклад, сучасний українець, як західнянин, високо поціновує досягнення науки та техніки, але водночас для нього важливо, щоб вони використовувалися для гуманістичних цілей.

Подивимося, що ж є ознаками українського менталітету, які риси, на думку дослідників, йому притаманні. Р. Додонов вважає конкретними виявами українського менталітету, по-перше, пантеїзм як духовний зв'язок українців із середовищем їх мешкання; по-друге, примат індивідуалізму над колективізмом, що ближче до європейського, ніж до азіатського, світосприйняття; по-третє, кордоцентризм, тобто примат емоційності над раціональністю, почуттів над розумом; по-четверте, соціальний фаталізм, віру в “автоматичність” історичного процесу, уникання соціальної активності; по-п'яте, амбівалентність внутрішнього світу, у якому поєднуються авантюрно-козацький (активний) психічний тип і тип “потаємного існування” (пасивний тип); по-шосте, егалітаризм [2, с. 28–29].

На думку М. Слюсаревського, український менталітет має такі риси: працьовитість, хазяйновитість, глибокий емоційний зв'язок з краєм, миролюбна вдача, гостинність, турбота про родину, рішучість, хоробрість у справі захисту Батьківщини, індивідуалізм, інтроверсивність, спрямованість на самовдосконалення, демократизм, толерантність, гіпертрофоване волелюбство, що межує з анархічністю, глибинна емоційність, стриманість, поєднання елегантних настроїв з нездоланим оптимізмом, розвинута уява, яка знайшла свій вияв у народному мистецтві [9, с. 209].

У свою чергу, М. Шегута в статті “Український менталітет: історія і сучасність” наголошує на таких рисах національної ментальності, як: емоційність, селянськість, м'який гумор, почуття спорідненості з рідною землею, працездатність, делікатність у відносинах з іншими людьми, релігійність. Остання риса, у свою чергу, сформувала віротерпимість, гостинність і доброзичливість, традиції яких ведуть свій родовід ще з доби козаччини. Також, тривале перебування під владою інших держав призвело до “деформації” почуття національної єдності, згуртованості, взаємопідтримки. Різними режимами заборонялась українська мова, яка є не лише засобом спілкування, а й основою спільності нації. Ще не менш важливою рисою менталітету нашого народу є елементи пристосовництва та запроданства, комплекс “другорядності” [13, с. 45].

Велика кількість дослідників етнічної психології українців (В. Янів, Є. Маленюк, Б. Цимбалістий та ін.) відзначають, що серед провідних рис української вдачі яскраво виражений індивідуалізм. Ці індивідуальні основи, як зазначили І. Назарова, Л. Лясота та Г. Устінова, мають свої негативні й позитивні сторони в характері народу, у системі його цінностей і норм. Негативні риси індивідуалізму виявляються як елемент запроданства, відчуження від спільності, егоїзм, заздрість, перевага особистого над національним [5, с. 143].

Але, з іншого боку, поряд з негативними індивідуальними основами, для основної маси українського народу притаманні позитивні основи, тобто сильно розвинуте почуття “громади”, взаємодопомоги, підтримки; збереглися чесність, порядність, любов до ближнього, доброта, великодушність, людяність, працелюбність, щирість. Також індивідуальні основи в менталітеті української нації сприяють розкриттю творчих здібностей особистості, виробляють самостійність, завзятість і наполегливість тощо.

Позитивні риси українського національного характеру суттєво деформуються під час реалізації нашим етносом своєї всесвітньо-історичної місії як буфера між двома типами цивілізацій – західної, європейської та східної, мусульманської. На нашому ментальному рівні це зумовило постійну гіперболізацію зовнішніх чинників, прагнення покласти на них провини за свої численні біди. Тривала відсутність в українського народу власної держави відбилася в національній підсвідомості як стан людини, що є фактичним хазяїном землі, але через дію зовнішніх, ворожих сил не може бути її вільним господарем (“прийдуть кляті бусурмани (ляхи) і все поपालять”). Саме із цього коріння проростають примирення з негативними явищами,

терплячість, зайва сором'язливість, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан громадських справ [10, с. 26].

Таким чином, перебування українських земель у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Речі Посполитої, Румунії, Чехословаччини наклали досить помітний відбиток на культуру, традиції та побут українців. Саме цей чинник є основною причиною такої негативної риси українського менталітету, як відсутність почуття національної єдності. На думку фахівців, для жителів Західної України більш характерні такі риси, як працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності, консерватизм до зумовлених часом змін національно-етнічних цінностей, а також активні прояви національних почуттів, патріотизму, релігійності. Що стосується населення Центральної, Східної та Південної України, то, як відомо, для них головним було не національне, а соціальне визволення. Тому провідними рисами менталітету в цих регіонах стали колективізм, поєднаний з анархізмом, звичка до кропіткої праці, яка має обов'язково дати покращення матеріального становища [4, с. 110].

Висновки. Таким чином, є всі підстави говорити не тільки про особливості українського менталітету в цілому, а й про його особливості в різних регіонах України.

За сучасних умов ментальність продовжує відігравати свою не дуже помітну, на перший погляд, але важливу роль. Завдяки особливостям української ментальності (певному консерватизму, уповільненості, зваженості), незважаючи на кризовий стан, у державі не відбувається соціального вибуху. Водночас саме ці особливості національного характеру українців є значною перешкодою на шляху реформ, оскільки вони не дають змоги надати розвиткові країни бажаної динаміки, здійснити прорив на якісно новий рівень суспільного життя.

Отже, ретельне врахування характерних рис та особливостей української ментальності – необхідна умова при розробленні як стратегічного плану, так і тактичної лінії реформування сучасного суспільства. У разі невиконання цієї вимоги надзвичайно реальною стає загроза відчуження народу від процесу соціальних перетворень.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь, 2001. – 1440 с.
2. Додонов Р.О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності : автореф. дис... докт. філос. наук : спец. 09.00.03 / Р.О. Додонов ; Ін-т філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди. – К., 1999. – 36 с.
3. Кочетков В.В. Психология межкультурных различий : учеб. пособие для вузов / В.В. Кочетков. – М., 2002. – 416 с.
4. Лобань Т. Особливості українського менталітету та його вплив на процес державного будівництва в Україні / Т. Лобань // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 106–112.
5. Назарова Н.С. Менталитет народа и политические ценности молодежи / Н.С. Назарова, Л.И. Лясота, Г.В. Устинова // Збірник наукових праць з гуманітарних наук ЗДІА. – Запоріжжя : ЗДІА, 1998. – № 1–2. – С. 142–144.

6. Подольська Є.А. Культурологія : навч. посіб. / Є.А. Подольська, В.Д. Лихвар, К.А. Іванова. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.
7. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Головатого та О. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
8. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
9. Слюсаревський М.М. Ілюзії і колізії / М.М. Слюсаревський. – К. : Гнозис, 1998. – 234 с.
10. Смітюх Г.Є. Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє / Г.Є. Смітюх, В.В. Стрілецький. – К. : Знання України, 2006. – 36 с.
11. Соболев В. Дослідження витоків української ментальності / В. Соболев // Слово і час. – 1992. – № 8. – С. 42–45.
12. Чайка Г.Л. Культура ділового спілкування менеджера : навч. посіб. / Г.Л. Чайка. – К. : Знання, 2005. – 442 с.
13. Шегута М.А. Український менталітет: історія і сучасність / М.А. Шегута // Збірник наукових праць з гуманітарних наук ЗДІА. – Запоріжжя, 2000. – 125 с.

Стаття надійшла до редакції 14 вересня 2012 р.

Козуб А.А. Особенности украинского национального менталитета

В статье уточнено содержание понятия “менталитет” и осуществлен теоретический анализ концепции ментальности. Рассмотрены научные позиции современных исследователей относительно особенностей украинского менталитета.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, самосознание, национальная идентичность, народ, нация, государство.

Kozub A. Features of ukrainian national mentality

In this article maintenance of concept “mentality” is specified and the theoretical analysis of conception is carried out mentality. Scientific positions of modern researchers are considered in relation to the features of Ukrainian mentality.

Key words: mentality, mentality, consciousness, national identity, people, nation, state.

УДК 316.614:376.64

В.В. КУЗЬМІН

СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ АГЕНТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА СИРІТ У ВНЗ: ВСТАНОВЛЕННЯ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті подано визначення поняття агента соціалізації, на основі аналізу життєвого шляху студентів-сиріт виявлено агентів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ, встановлено перспективу соціалізації в контексті соціальної взаємодії різних агентів соціалізації та сиріт у ВНЗ.

Ключові слова: агент, соціалізація, сирота, ВНЗ, взаємодія.

Кризовість сімейних відносин, проблемність демографічної політики призводять до появи такої соціальної групи, як сироти. Держава забезпечує їм конституційне право на доступність вищої освіти. Відповідно з року в рік кількість таких студентів збільшується, але ніхто не замислюється над проблемою адаптованості до умов навчання і проживання. Поодинокі заходи в цьому напрямі в масштабах держави не дають молоді змогу інтегруватись у соціум, бо через рік чи півроку “навчання” вони втрачають зацікавленість у здобутті вищої освіти, мають значну кількість пропусків занять. До того ж проблеми загострюються через відсутність житла, незадовільний стан здоров'я тощо.

Вступ до ВНЗ більшості студентам видається повним вирішенням цілого комплексу проблем соціалізації. Рекомендація приймальних комісій до зарахування на бюджетне навчання дає право на отримання матеріальної підтримки від держави у певних розмірах, додатково (у випадку необхідності) сироти на період навчання безкоштовно забезпечуються житлом.

Актуальність цієї статті полягає в тому, що вона розкриває загальну картину соціалізації сиріт, які є студентами вищих навчальних закладів. Виявлення стилю життя, особливостей соціальних взаємодій до, під час та після навчання у ВНЗ дасть змогу визначити основних агентів соціалізації сиріт, класифікувати їх у соціологічному плані.

Мета статті – визначити основних агентів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ з урахуванням основних сфер їх життєдіяльності.

Визначення агентів соціалізації ставить перед нами такі завдання:

1. Методологічно дослідити різновиди та діяльність агентів соціалізації.
2. На основі аналізу життєвого шляху студентів-сиріт подати своєрідну класифікацію агентів їх соціалізації.
3. Встановити перспективу соціалізації в контексті соціальної взаємодії різних агентів соціалізації та сиріт у ВНЗ.

До сьогодні агентів соціалізації учнівської та студентської молоді в контексті соціалізації розглядала невелика кількість науковців, серед них:

О. Дікова-Фаворська досліджувала соціологічну концептуалізацію освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я; Н. Лавриненко – процес педагогічно керованої соціалізації в закладах загальної середньої освіти; А. Карнаух – політичну соціалізацію студентської молоді; В. Швачка – правову соціалізацію особи в сучасних умовах; Н. Шанідзе – систему безперервної освіти; Д. Дмитрук – соціокультурні чинники прийняття політичних рішень; Н. Пробийголова – тенденції процесу політичної соціалізації молоді в сучасній Україні; О. Фудорова розглядала вищу освіту як чинник підвищення соціального статусу осіб з обмеженими можливостями; Г. Бурова – соціологічні аспекти життєвих стратегій студентської молоді з обмеженнями здоров'я.

Розгляд соціальної взаємодії агентів соціалізації у ВНЗ на основі аналізу життєвого шляху студентів-сиріт дасть змогу уважніше проаналізувати та встановити перспективи соціалізації цієї соціальної групи в контексті соціальної взаємодії агентів соціалізації та сиріт у ВНЗ.

Загальноприйнято вважати, що соціалізація містить у собі набір агентів і механізмів, завдяки яким забезпечуються соціальні погодження і норми моралі. Агенти соціалізації – це конкретні люди, які навчають людину культурних норм і допомагають засвоювати соціальні ролі.

Агенти первинної соціалізації – люди, які становлять найближче оточення особи (батьки, родичі, друзі). Вони виконують багато функцій (батько – вихователь, друг, опікун, учитель тощо), їхні функції взаємозамінні (скажімо, батько за певних умов може взяти на себе виконання функцій матері щодо дитини), разом з тим кожен агент дає індивіду в процесі соціалізації саме те, що він може дати. Агенти вторинної соціалізації – представники адміністрацій, інколи вищого навчального закладу, армії, підприємства, партій, засобів масової інформації та ін. Контакти з цими агентами є коротшими, а їхній вплив, як правило, слабший, ніж в агентів первинної соціалізації. Кожен із них виконує не більше однієї-двох функцій, їхні функції спеціалізовані, а тому не можуть бути взаємозамінними.

Інститути соціалізації – установи, які впливають на процес соціалізації, спрямовують його, розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана і небажана соціальна поведінка [1].

Енциклопедичне визначення поняття “агенти соціалізації” таке: інститути, люди і соціальні групи, які сприяють соціалізації особистості [2, с. 341]. Тобто агенти соціалізації – це люди, соціальні групи і соціальні інститути (освіта, ЗМІ тощо), тобто це повний набір чинників, які тією чи іншою мірою впливають на соціалізацію.

Майже з усіх інститутів соціалізації найважливішою та найвпливовішою була і залишається сім'я, вплив якої дитина відчуває раніше за все. Закладені в ранньому дитинстві під час взаємодії з батьками цінності, норми, уявлення багато в чому визначають її життєвий шлях, формують соціальну позицію. Крім свідомого, цілеспрямованого виховання батьками, на дитину впливає також внутрішньосімейна атмосфера, причому ефект цього впливу, накопичуючись з віком, проявляється в її особистості.

Дещо інша картина відбувається з неповними сім'ями, дітьми, які виховуються не в домашніх умовах – у дитячих будинках, інтернатних закладах, або, як у нашому випадку, ВНЗ, де навчаються студенти-сироти на денному відділенні. Залежно від індивідуальних особливостей кожного сироти вони проживають або з родичами (у помешканнях опікунів, піклувальників), або в умовах студентських гуртожитків.

Виховання та освіта, які є механізмами процесу соціалізації, у таких умовах стають державною справою, що вимагає особливого планування, фінансування, управління та координації зусиль між усіма агентами соціалізаційних впливів на молодіжне середовище. Під час навчання у ВНЗ у студентів закладаються фундаментальні основи особистості, її здатності до адекватного оцінювання соціальних процесів, уміння застосовувати набутий досвід на практиці для розгортання власної життєдіяльності.

Соціалізуючись, індивід не лише включається в систему суспільних відносин шляхом оволодіння необхідних якостей, а й набуває неповторних, унікальних рис. А це дає змогу розглядати соціалізацію як процес індивідуалізації особистості. Труднощі в процесі соціального становлення та розвитку молоді зумовлені ускладненнями в діяльності провідних інститутів соціалізації – сім'ї, навчального закладу, ЗМІ, закладів культури, дозвілля тощо.

Процес соціалізації відбувається в багатьох соціальних інститутах, проте, крім сім'ї, домінуючі позиції продовжують тримати навчальні заклади всіх рівнів. Наприклад, Т. Парсонс звертав увагу на особливу значущість навчальних закладів у процесі соціалізації. Також вважав, що саме школа за підтримки вчителів може заохочувати, стимулювати й готувати учнів до виконання в майбутньому певних соціальних ролей [3].

Аналогічну точку зору висловлював Е. Дюркгейм, вважаючи першочерговим завданням соціалізації дітей навчальних закладах залучення їх до груп і підпорядкування груповим правилам і нормам. У прийнятті та засвоєнні групових цінностей колективу він розумів передумову досягнення кінцевої мети соціалізації – входження в систему моральних і культурних цінностей, норм, форм поведінки [4].

До того ж вагому частку в процесі соціального становлення молоді відіграють різні форми громадських об'єднань (спортивні, туристичні та художні секції, гуртки по інтересах, музичні та художні школи тощо). За їх підтримки додатково надається можливість набуття відповідних соціальних функцій, якостей переходить у суспільно корисну діяльність студента.

Молодь не може існувати сама по собі – їй потрібне спілкування з однолітками. У молодіжному середовищі існують певні правила, норми, які реалізуються в специфічних атрибутах, наприклад, вживання алкоголю в компаніях, на вечірках, паління цигарок, щоб позбавитися сором'язливості й набути відчуття розкутості. Для підлітків та молодих людей група має багато привабливих рис, тому молода людина, яка бажає до неї приєднатися, намагається досконало виконувати "правила гри" і дотримуватися певних норм цієї групи, тобто вживати алкоголь, палити, на-

віть якщо це їй гидко. До цього можуть спонукати глузування, підбадьорювання, колективний вплив, умовляння тощо. І якщо молода людина не може або не хоче чинити опір такому тиску, вона практично приречена на куріння або вживання алкоголю [5, с. 151].

На окреме вивчення заслуговує такий агент соціалізації, як студентський гуртожиток, у якому студенти перебувають більшу частину вільного від навчання часу. Як вважає Р. Нікіфоров, досить проблемним є процес адаптації студента до умов життя в незнайомому місті, налагодження взаємовідносин із товаришами по кімнаті, вирішення питань із самообслуговування, самовиховання тощо [6, с. 124].

Істотний вплив на соціалізацію дітей та молоді здійснюють засоби масової інформації – мережа Інтернет, газети, журнали, засоби телерадіомовлення, вітчизняний та зарубіжний кінематограф тощо. Останнім часом набули значного поширення так звані “соціальні мережі”, які у близькому майбутньому полонять, захоплять левову частку молоді. Якісний бік цього виду діяльності досить сумнівний: соціальні мережі несуть у собі небезпеку поширення аудіовізуалізованої продукції, яка агітує на користь аморальної поведінки молоді в основних сферах суспільного життя.

Значний вплив на поведінку людей також мають норми культури та моралі суспільства. Оскільки вони сформовані на основі багатьох цінностей, суспільство уникає загальної одноманітності.

Велику роль у сучасному суспільстві відіграє такий агент соціалізації, як субкультура, та відповідно її складова – студентська субкультура. За допомогою цього агента соціалізації полегшується адаптація до студентського (молодіжного) оточення. Субкультура допомагає молоді, яка навчається у навчальних закладах, вийти на якісно новий рівень. Субкультура передбачає, що у навчальних закладах студенти спілкуються своєю унормованою мовою – “сленгом”. На полицях книгарень міст можна придбати різні тлумачні словники молодіжного сленгу [7], в яких, наприклад, навіть у вступному слові автора надруковано синхронний переклад молодіжного сленгу на рідну мову [7, с. 3].

Соціологічна наука вважає, що однією із причин виникнення підліткової та молодіжної субкультур є криза соціалізації, яка виражається в руйнуванні культурних цінностей та норм, усього способу життя [8].

Багато авторів термінологічно здійснює класифікацію агентів соціалізації у вигляді своєї рідної рубрикації. Аналізуючи праці науковців, Н. Голованова та А. Мудрик пропонують свою ієрархію факторів соціалізації (макро, мікро, мезо) [9, с. 152; 10, с. 42]. На основі цього та аналізу життєвого шляху сиріт подамо свою ієрархію класифікацію агентів їх соціалізації у вигляді таблиці.

Посадовими особами (агентами) соціалізації сиріт у ВНЗ можуть бути: соціальний працівник; юрист (фахівець юридичного відділу), психолог, адміністрація факультету, ректорат ВНЗ. Також важливою може бути допомога первинних профспілкових організацій студентів та органів студентського самоврядування, студентських соціальних служб, центрів соціальних служб тощо.

Класифікація агентів соціалізації сиріт у ВНЗ

Агенти соціалізації	Зразки
Макроагенти	держава, суспільство, етнос
Мікроагенти	сім'я, групи однолітків, різні організації (виховні, добровільні, релігійні, контркультурні тощо)
Мезоагенти	групи людей, пов'язані національною ознакою; регіон, населений пункт, субкультура
Агенти індивідуальної дії	кумири, фани, ідеалізовані образи, піклувальники, куратори, викладачі, юристи, соціальні працівники тощо
Агенти групової дії	заклади інтернатної опіки, ВНЗ, академічна група, оточення друзів, гуртки, секції, студентські гуртожитки, органи самоврядування, інші об'єднання
Агенти інституціональні	освіта, економіка, релігія тощо
Агенти неінституціональні	культура, мораль, молодіжна (студентська) субкультура, Інтернет, соціальні мережі, ЗМІ
Прямої дії	сім'я, близьке оточення (піклувальники, вихователі, друзі), освіта, заклади культури, дозвілля тощо
Непрямої дії	такі галузі, як політика, право, ЗМІ та ін.

Соціальна взаємодія наведених агентів соціалізації повинна мати на меті соціальне становлення студента-сироти, здобуття необхідного обсягу знань, умінь та навичок, наявність яких буде слугувати критерієм соціалізації. У випадку ж незасвоєння цих знань, норм та правил особистість опиняється в оточенні бар'єрів і, відповідно, не спроможна інтегруватися в соціум.

Зі вступом до навчального закладу студент отримує значні кошти, що значно деформує їх мотиваційний механізм до здобуття якісної вищої освіти більшості студентів-сиріт. Студенти-сироти мало знайомі (якщо і знайомі) із соціальними працівниками, психологами, представниками студентських соціальних служб та міських (обласних) центрів соціальних служб тощо.

Сьогодні ж зусилля ВНЗ щодо підтримки представників соціальної групи сиріт у ВНЗ в основному спрямовуються в сторону фінансового насичення підопічних. Молодь більшою мірою йде до вищої школи не так за дипломом, як за забезпеченням пристойного життя на найближчі роки. У такому випадку діяльність ВНЗ України має бути організована таким чином, щоб були створені та діяли необхідні передумови успішного навчання та виховання сиріт, забезпечувалася соціальна взаємодія основних агентів соціалізації, створювалось підґрунтя для усвідомлення сиротами гострої необхідності самовдосконалення та саморозвитку.

Висновки. Таким чином у результаті аналізу життєвого шляху студентів-сиріт у ВНЗ було з'ясовано, що в їх житті є такі агенти соціалізації, як: сім'я, групи однолітків, піклувальники, викладачі, друзі, вихователі тощо. За відсутності головного агента соціалізації, тобто сім'ї, у студентів-сиріт виникає необхідність заміщення цього агента іншими особами, групами або соціальними інститутами. Це призводить не тільки до деформації

процесу соціалізації в цієї групи осіб. Також через відсутність взаємодії наведених агентів соціалізації виникає слабка перспектива соціалізації в контексті соціальної взаємодії різних агентів соціалізації та сиріт у ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2008. – 351 с.
2. Соціологія: Терміни, поняття, персоналії : навчальний посібник для вузів / за заг. ред. В.М. Пічі. – К. : Каравела ; Львів : Новий світ, 2000. – 480 с.
3. Американская социология. – М. : Прогресс, 1972. – 392 с.
4. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси / Н.М. Лавриченко. – К. : ВіРа ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
5. Молодь України у дзеркалі соціології / заг. ред. О. Балакіревої і О. Яременка. – К. : УІСД, 2001. – 210 с.
6. Социология и высшая школа : II социологические исследования учебно-воспитательной работы в высшей школе : ученые записки / Горьк. гос. ун-т им. Н.И. Лобочевского, 1970. – 224 с.
7. Никитина Т.Г. Толковый словарь молодежного сленга: Слова, непонятные взрослым : ок. 2000 слов / Т.Г. Никитина. – М. : Астрель, 2003. – 736 с.
8. Бушмарин Н.В. Молодежная культура: истоки и тенденции развития / Н.В. Бушмарин // Человек и культурно-историческая традиция : сборник научных трудов. – Тверь : Изд. Тверского ун-та, 1991. – С. 34–42.
9. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
10. Мудрик А.В. Социализация человека : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 2 серпня 2012 р.

Кузьмин В.В. Социальное взаимодействие агентов социализации и сирот в вузах: установление перспективы

В статье дано определение понятия агента социализации, на основе анализа жизненного пути студентов-сирот выявлены агенты социализации студентов-сирот в вузах, установлено перспективу социализации в контексте социального взаимодействия различных агентов социализации и сирот в вузах.

Ключевые слова: агент, социализация, сирота, вузы, взаимодействие.

Kuzmin V. Social interaction agents of socialization orphans in higher education: setting prospect

The article contains a definition of an agent of socialization, by analyzing the way of students living orphans found socialization agents orphan students in high school, found the prospect of socialization in the context of social interaction between different agents of socialization and orphans in high school.

Key words: agent, socialization, orphans, university interaction.

УДК 316.334:796

Ю.В. МОСАЄВ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

У статті подано теоретичний аналіз футбольних дербі Великої Британії. Розкрито соціальні передумови та закономірності футбольних дербі у Великій Британії. Проаналізовано особливості футбольних дербі в різних частинах Великої Британії залежно від соціальних та демографічних особливостей міст.

Ключові слова: футбольне дербі, лондонське дербі, манчестерське дербі, ліверпульське дербі, шотландське дербі, валійське дербі.

Британський футбол є одним з найбільш загадкових та видовищних у світі. Він не має єдиного обличчя, тому що Велика Британія не розіграє власної національної першості, адже ФІФА (міжнародна федерація футболу) прийняла в свої лави Англію, Шотландію, Північну Ірландію та Уельс. Подібна ситуація є тільки в регбі і такий стан речей, зберігся через те, що всі із зазначених регіонів Великої Британії зробили значний внесок у розвиток світового футболу. Хоча не менш вагомим фактором є й те, що ці регіони були засновниками як футболу, так і регбі.

Мета статті – здійснити соціологічний аналіз футбольних дербі Великої Британії.

Соціальні особливості футбольних дербі у Великій Британії досліджували такі вчені, як: Д. Гирін [3], Є. Любомиров [5], А. Hunter [10], W. Murray [12], J. Sugden [14]. Водночас ця проблема не розглянута у вітчизняній соціологічній думці.

Перші футбольні дербі на теренах Англії виникли в рамках протистоянь університетів. У 1888 р. Англія стала першою країною світу, що провела національну першість з футболу. На сьогодні в кожному маленькому містечку є футбольний клуб, а найбільші міста – цілі місцеві ліги. Найбільше футбольних клубів існує в Лондоні. Це не дивно, зважаючи на те, що Лондон є столицею та найбільшим містом Великої Британії.

У Лондоні базуються такі футбольні клуби, як: “Арсенал”, “Челсі”, “Вемблі”, “Тотенхем Хотспур”, “Кристал Пелас”, “Вест Хем Юнайтед”, “Фулхем”, “Чарльтон Атлетик”, “Мілуол”, “Лейтон Орієнт”, “Дагенем енд Редбрідж”, “Барнет”, “Брентфорд”, “АФК Вімблдон”, Куїнз Парк Рейнджерс, ФК “Хендон”. Серед зазначених футбольних клубів найбільш відомими є “Арсенал”, “Челсі”, “Тотенхем Хотспур” та “Вест Хем Юнайтед”.

Найбільш значущим лондонським дербі вважається протистояння “Арсеналу” та “Челсі”. Але найзапеклішим є протистояння “Арсеналу” та

“Тотенхем Хотспур”. З тих пір, як “каноніри” в 1913 р. влаштувалися на “Хайбері”, усього в чотирьох милях від лігвища “шпор”, Лондон не знає більше принципового суперництва. Протистояння клубів з півночі англійської столиці не припинялося навіть у роки світових війн і зуміло зберегти гостроту до наших днів [1]. Але в 1919 р. поза правилами “Арсенал” вивели до вищого дивізіону англійського футболу “Тотехем Хотспур” замість “Арсеналу”, що на довгі роки зіпсувало відносини [8]. Для цього дербі є характерним його значущість для вболівальників та представників “Тотенхем Хотспур”, які підтримують більш старий і менш титулований клуб. Він заснований у 1882 р. хлопчиками із клубу крикету Hotspur і місцевої Пресвітеріанської середньої школи Святого Джона [5]. Але історія пам’ятає великі успіхи цього клубу, та й за фінансами цей клуб дуже амбітний. На жаль, амбіції цього клубу нівелюються посереднім менеджментом, який не дає змоги максимально ефективно реалізувати ресурсний потенціал клубу. Саме тому “Арсеналу” – клубу, заснованому на базі лондонського заводу зброї “Royal Arsenal”, дуже важко в протистоянні зі своїми сусідами. Тим більше, що фанатам “Арсеналу” доводиться захищатися від нападів уболівальників “Тотенхем Хотспур”. Та свою сутність вони показують у рамках дербі із “Челсі”. Цей суперник “Арсенала” заснований у 1905 р. і має прізвисько “Пенсіонери” через особливості дизайну афіш та передматчевих друкованих програм. “Челсі” завжди був робітничим клубом, який грав у самотню гру, яка тільки в 50-х рр. ХХ ст. почала приносити результат, і клуб став одним з лідерів англійського футболу. Але успіхи клубу були мінливими до переходу керівництва клубу в руки російського бізнесмена Р. Абрамовича [9]. Його інвестиції зробили “Челсі” найуспішнішим і найбагатшим футбольним клубом Лондона. Саме тоді шанувальники “Арсенала” почали вести агресивну кампанію проти “Челсі”. Тим більше, що протистояння цих клубів зараз перейшло й у філософську площину, оскільки “Арсенал” формує команду з молодих та перспективних футболістів, що дає можливість бути клубу успішним фінансовим проектом, тоді як “Челсі” базується на відомих і змужнілих футболістах з усього світу, що дає гарні спортивні результати на фоні фінансових збитків. “Челсі” має не надто дружні стосунки і з “Тотенхем Хотспур” через надмірну пиху та “голод” на результати футболістів та менеджменту клубу. Але зараз клуби перебувають у різних вагових категоріях, що заважає актуалізувати зазначене футбольне дербі.

Є свої запеклі протистояння й у східному Лондоні. Таким дербі слід назвати протистояння футбольних клубів “Вест Хем Юнайтед” та “Мілуол”. Це протистояння найбільш радикальне та криваве в Європі. На думку Д. Гіріна, “лондонський Іст-Енд – не найбільш благополучний район англійської столиці. Тут живе робітничий клас у тому самому первісному, марксистському розумінні цього виразу. Бідність – історично характерна риса Іст-Енду” [3, с. 15]. У цьому районі розгорталися події в романах Ч. Діккенса. “Мілуол” був заснований у 1885 р. робітниками з харчової фабрики, а “Вест Хем” десять років по тому – робітниками металургійного

заводу. Територіальна близькість, а також належність до одного соціального прошарку зробили свою справу, і команди швидко стали принциповими суперниками [3, с. 15]. Соціальною передумовою цього протистояння стали різні погляди на боротьбу лондонських робітників у кінці другої декади ХХ ст. Нерідко матчі цих клубів закінчуються десятками травмованих, іноді трапляються летальні випадки. Це протистояння відображено в мистецтві завдяки виходу в світ художнього фільму “Хулігани зеленої вулиці”, який згодом став сіквелом. Узагалі вболівальників зазначених футбольних клубів можна назвати найбільшими хуліганами Англії за всю історію вболівальницького руху.

Значно спокійнішим є західнолондонське дербі футбольних клубів “Челсі” та “Фулхем”. Так сталося, що пік успіхів зазначених футбольних клубів припав на час великих невдач іншого, і тільки в 1997 р. “Фулхем” придбав єгипетський мільярдер Мохаммед Аль-Файєд. Новий власник пообіцяв уболівальникам завершити важкі часи й повернути клуб на колишні висоти [2, с. 7]. Інвестиції Р. Абрамовича та Мохаммеда Аль-Файєда в свої клуби перетворили їх протистояння на гарний медіа-продукт. Але “Фулхем”, розтринькавши свою вболівальницьку підтримку, не зміг відповісти “Челсі”. Та й узагалі останнє десятиліття показало, що “Челсі” є найсильнішим клубом Фулему. Інші лондонські дербі є майже непомітними через низьку кількість уболівальників у маленьких клубах та розрідженість цих клубів по різних нижчих дивізіонах англійської першості з футболу.

Протистоять Лондону у футболі за першість англійських міст Ліверпуль та Манчестер. Обидва зазначених міста мають по класичному англійському дербі. За статусом ліверпульське дербі більш значуще, ніж манчестерське, тоді як сьогоденні реалії ставлять на перше місце саме манчестерське через запеклу боротьбу манчестерських матчів за перемогу в англійській першості. Виходячи з конструктивістського підходу, що широко застосовується в рамках етносоціології та досліджень з толерантності [7], можна відзначити велику роль знакових символів у формуванні дербі. Так, у протистоянні ліверпульських футбольних клубів головну роль відіграла релігія, і як не дивно, ішлося не про релігійне протистояння, а про те, що вже в перші роки існування ліверпульського футболу місцева англіканська церква вирішила підтримати молодих хлопців, які грали на сусідній території у футбол та регбі, і церковна фінансова підтримка створила другу силу англійського футболу. Та сама англіканська церква в рамках боротьби з хуліганством у Манчестері створила футбольний клуб “Манчестер Сіті”. Виникнення цих клубів стало викликом на створення клубів “Ліверпуль” та “Манчестер Юнайтед”, які є найвидатнішими футбольними клубами Європи за всю його історію і які були створені робітничим рухом залізничників та будівельників. Принциповими є матчі між представниками Манчестера та Ліверпуля. Останній є більш відомим містом Великої Британії тим більше, що на піку популярності ліверпульського футболу місцеві клуби підтримував гурт “Бітлз” та його прихильники. До того ж варто ви-

ділити основну лінію цих дербі – це боротьба амбіційних релігійних та етнічних меншин проти улюбленої команди місцевої громади [11].

Символічна складова відіграла важливу роль у розвитку іншого протистояння – це так зване протистояння “троянд”. Так сталося, що символом футбольного клубу “Манчестер Юнайтед” є біла троянда, а клубу “Лідс Юнайтед” – червона. Це символічне протистояння є штучним, адже не було значних причин цього протистояння, крім символічних та футбольних. Символічні аспекти протистояння наклалися на футбольні та територіальні, тому що клуби представляють сусідні графства. Тобто були сформовані всі передумови для дербі, якщо ці клуби могли б перетнутися в рамках професійних футбольних змагань. Так у цьому випадку і сталося. Тим більше, що “Лідс Юнайтед” – команда, що сформована місцевою громадою, а “Манчестер Юнайтед” – команда залізничників. Та “Лідс Юнайтед” – команда провінційного міста, що не змогло налаштувати манчестерський пролетаріат на боротьбу з фанатами “Лідсу”, тому основні причини дербі є лише спортивними. Водночас можемо проаналізувати зворотню ситуацію – протистояння “Манчестер Юнайтед” та лондонського “Челсі”. Лондонці для манчестерців – багаті сноби, які не знають, що таке життя у великому промисловому місті, а для лондонців манчестерці – звичайні провінціали з амбіціями. Саме тому протистояння цих клубів було запеклими більше ніж століття, а за умов успіхів манчестерців уже всі лондонці вболівали за “Челсі”. Іноді проти “Манчестер Юнайтед” двома колонами виходили вболівальники “Челсі” та “Арсеналу”. А коли “Челсі” став заможним футбольним клубом, це згуртувало як манчестерську еліту, так і звичайних манчестерів. Водночас лондонців це розділило, тому що вболівальники “Арсеналу” стали виступати під гаслами “автентичних лондонців”, тоді як вболівальники “Челсі” стали лондонцями, які не підтримують лондонських традицій, саме тому в цих дербі здебільшого й перемагають манчестерці.

Проте в рамках західно-йоркширського дербі “Лідсу” вже брати на себе роль центру Йоркшира і грати з провінційним “Бредфордом”, який дуже рідко потрапляє до вищого англійського дивізіону. Тим більше, що “Бредфорд” – зразок англійського консерватизму. За всю історію клубу в команді майже не грали іноземці, і клуб здебільшого використовує футболістів, які народилися в Йоркширі. Безсумнівно, більшість його населення вболіває за “Лідс”, але для справжніх консерваторів та патріотів графства “Бредфорд” є символом старої Англії. Саме тому в рамках Йоркширу відбувається протистояння цінностей індустріального та постіндустріального суспільства.

Крім зазначених дербі, в Англії багато регіональних дербі (бірмінгемське, шеффілдське тощо). Серед зазначених найбільш вагомим є шеффілдське дербі, де ще з XIX ст. один одному протистоять “Шеффілд Венсдей” та “Шеффілд Юнайтед”. Успіхи цих клубів уже в історії, але місто Шеффілд постійно живе футболом. Вболівальники цих клубів достатньо мирно поведуться на трибунах, але водночас вони є одним зі світових лі-

дерів з футбольних флешмобів та перформансів у світі. Ці клуби вивели дербі на зовсім новий рівень культури.

Бірмінгемське дербі є менш популярним через великі успіхи в рамках англійської першості футбольного клубу “Астон-Вілла”, на відміну від земляків з клубу “Бірмінгем Сіті”. Обидва зазначені клуби починали грати у футбол, щоб підтримати форму взимку. Дуже рідко зустрічаючись, ці клуби мають досить гарні відносини, і місто Бірмінгем показує правила гармонійного співіснування двох професійних футбольних клубів в одному великому місті.

Класичними провінційними англійськими дербі є суперництво футбольних клубів “Ковентрі Сіті” та “Лестер Сіті”, “Іпсвіч Таун” і “Норвіч Сіті”. Вони почали свої протистояння в 70–80-х рр. ХХ ст., адже свого часу вони були “грозами авторитетів”, і саме тоді з’явилась згадана принциповість.

У рамках Великої Британії, значні футбольні дербі існують також у Шотландії, найбільш відомим з яких є так зване дербі Old Firm (протистояння старої фірми), що проходить у промисловій столиці Шотландії Глазго. Учасниками цього дербі є матчі клубів “Рейнджерс” та “Селтік”. Основною причиною цього дербі є релігія, оскільки “Рейнджерс” є командою, що позиціонує себе як католицька команда, а “Селтік” – як протестантська [12]. У рамках історії Шотландії були випадки повної заборони католицизму, і саме тому футбольні матчі згаданих клубів – це просто футбольне протистояння, вияв соціальної ідентифікації. Слід сказати і про те, що взагалі у Великій Британії вболівання за футбольний клуб – це аспект соціальної ідентифікації особистості. Зазначене дербі вже сто років як вийшло за рамки Глазго і стало загальношотландським. Ці клуби виграли понад 98% усіх трофеїв у рамках Шотландії.

Третім за значущістю в Шотландії є клуб “Абердін” з однойменного міста. Незважаючи на столітню історію, конкуренцію клубам з Глазго він почав складати в 70–80-х рр. ХХ ст., коли клуб очолив легендарний, але ще молодий А. Фергюсон. І дербі “Абердіна” з “Рейнджерс” та “Селтік” почали називатися дербі “New Firm”. Воно короткочасно змінило вектор шотландських дербі, поки на початку 1990-х рр. після переходу А. Фергюсона в “Манчестер Юнайтед” клуб не став звичайним середняком місцевої першості й місто Абердін стало містом-музеєм молодості А. Фергюсона, і вже сьогодні зустрічі “Абердіна” з командами з Глазго – це футбольні матчі з ностальгією за минулим. Подібна ситуація з клубом “Данді Юнайтед”, який у ті часи виграв першість Шотландії 1982–1983 рр. і певною мірою став за статусом на рівні з “Абердіном”, але в історію шотландських дербі увійшло протистояння “Данді Юнайтед” із земляками з “Данді”. Проблема дербі в тому, що “Данді” є клубом з більшою історією, але дуже поганими показниками за останні 50 років. Тому це протистояння між минулим та мабутнім футболу в місті “Данді”. Саме тому “Данді Юнайтед” є представником “Данді” в рамках тейсайдського дербі, де йому треба боротися з клубом “Сент-Джонстон” з міста Перт. Згаданий клуб є представником ір-

ландської меншини Шотландії, а Данді є типовим консервативним шотландським містом.

Не можна не оминати, розглядаючи шотландський футбол, столицю Шотландії Единбург. У цьому місті протистоять два досить посередніх клуби, але з давньою історією – “Хайберніан” та “Хартс”. Вони мають королівське походження й несуть традиційні цінності в шотландський футбол, і це дербі є символічним з погляду культури та менталітету шотландців.

Менше подій, але не менш значущих можна знайти й у Північній Ірландії. У цій частині Великої Британії найбільш відомим футбольним клубом є “Лінфілд”, команда, що поєднала в собі робітничий клас Белфаста та парафіян католицької церкви [14, с. 78–79]. Футбол у Північній Ірландії має любительський характер. І саме тому клуб без великих капіталовкладень став найбільш відомим в історії місцевого футболу, але згодом цей клуб став представляти середній клас Белфасту. Водночас ще раніше в цьому самому місті був створений клуб, за який уболівала вся місцева біднота, – “Гленторан”. “Лінфілд” є улюбленою командою ультраправих північних ірландців, а “Гленторан” – “юніоністів”, які виступають за єдність Північної Ірландії з Великою Британією [6]. Далі вся історія футболу Північної Ірландії перетворилася на протистояння цих клубів. Поза Белфастом найбільш популярним клубом регіону є “Портадаун”. Клуб з надрадикальними вболівальниками часто провокує всі команди ліги на фанатські бійки та сварки футбольних функціонерів.

Зважаючи на те, що Чемпіонат Уельсу почав розіграватися в 1992 р., то історично не склалося значних валійських дербі, але в певному сенсі до таких можна зарахувати протистояння “Баррі Таун” та “Нью-Сейнтс” (ТНС), оскільки ці клуби на двох виграли 13 валійських футбольних першостей, але вони не вели прямої конкурентної боротьби. Найбільш значне валійське дербі проходить у рамках англійської першості, грають у ньому клуби “Суонсі Таун” та “Кардіфф Сіті”. Здебільшого в цьому протистоянні перемагає ультрарадикальний “Кардіфф Сіті”, але сьогодні єдиною валійською командою в англійській “прем’єр лізі” є як раз “Суонсі Таун”. Серед уболівальників Великої Британії ходить байка про домовленість британських футбольних функціонерів про недопущення клубу з Кардіффу до “прем’єр ліги” через анти британські погляди його вболівальників.

Висновки. Футбольні дербі у Великій Британії мають давні традиції, які базуються на тому, що футбол є частиною соціальної самоідентифікації британців, адже він і є британським винаходом, тому й соціальне значення футбольних дербі у Великій Британії дуже велике. Найбільш відомими в Британії є дербі великих англійських міст та шотландського Глазго, але країна цікава тим, що на її території існує велика кількість футбольних дербі малих міст.

Список використаної літератури

1. Английские дерби или кругом враги. Кто, кого и за что ненавидит? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://football.hiblogger.net/authors/antikvariat/11987.html>.

2. Володин М. Мохаммед Аль-Файед: миллиардер без вида на жительство / М. Володин // Первая крымская информационно-аналитическая газета. – 2006. – № 130. – С. 7.
3. Гири́н Д. Вокруг света за 60 дерби: “Вест Хэм” – “Миллуол” / Д. Гири́н // Спорт-экспрес Футбол. – 2011 – 19 марта. – С. 15.
4. Коврыгин С. Компания и толпа – это то, против чего вы почти бессильны [Электронный ресурс] / С. Коврыгин. – Режим доступа: <http://www.kinopoisk.ru/level/1/film/77444/>.
5. Любомиров Е. Летопись клуба “Тоттенхэм Хотспур” (Лондон, Англия) [Электронный ресурс] / Е. Любомиров. – Режим доступа: <http://www.spurs.ru/istoriya-tottenham-hotspur/letopis-tottenham-hotspu/>.
6. Савченко И. UA-Футбол представляет соперника: “Гленторан” (Северная Ирландия) [Электронный ресурс] / И. Савченко. – Режим доступа: http://www.ua-football.com/foreign/europa_league/4e1a3d05.html.
7. Социология межэтнической толерантности / отв. ред. Л.М. Дробижева. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2003. – 222 с.
8. Blurгу. “Тоттенхэм Хотспур” – “Арсенал”. История Дерби Северного Лондона [Электронный ресурс] / Blurгу. – Режим доступа: <http://www.spurs.ru/istoriya-tottenham-hotspur/arsenal-tottenham-hotspur/>.
9. Glanvill R. Chelsea FC: The Official Biography – The Definitive Story of the First 100 Years / R. Glanvill. – Headline Book Publishing Ltd, 2006. – 460 с.
10. Hunter A. Liverpool’s prospective owners plan to attend Merseyside derby / A. Hunter // The Guardian 7. – October 2010. – S. 10.
11. Lupson P. Thank God for Football! / P. Lupson. – London : Azure, 2006. – 192 p.
12. Murray W.J. The Old Firm: sectarianism, sport, and society in Scotland / W.J. Murray. – Edinburgh : J. Donald Publishers : Atlantic Highlands, N.J, 1984. – 360 s.
13. Royal Arsenal formed in Woolwich [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arsenal.com/history/laying-the-foundations/-royal-arsenal-formed-in-woolwich>.
14. Sugden J. Sport, sectarianism and society in a divided Ireland / J. Sugden, A. Bairner. – Belfast : Continuum International Publishing Group. – S. 78–79.

Стаття надійшла до редакції 4 вересня 2012 р.

Мосаев Ю.В. Теоретический анализ футбольных дерби Великобритании

В статье представлен теоретический анализ футбольных дерби Великобритании. Раскрыты социальные предпосылки и закономерности футбольных дерби в Великобритании. Проанализированы особенности футбольных дерби в разных частях Великобритании в зависимости от социальных и демографических особенностей города.

Ключевые слова: *футбольное дерби, лондонское дерби, манчестерское дерби, ливерпульское дерби, шотландское дерби, валлийское дерби.*

Mosayev Y. Theoretical analysis of football derby Great Britain

The article is devoted to the theoretical analysis of football derby UK. The work of ‘yasovuyutsya social conditions and patterns of football derby in the UK. The paper analyzed the characteristics of football derby in different parts of the UK based on social and demographic characteristics of cities.

Key words: *football derby, London derby, Manchester derby, Liverpool derby, derby Scottish, Welsh derby.*

УДК 316.334.52

СЛАВОМИР СОЛЕЦКИ

ПОЛЬСКИЕ ГОРОДА ПОСЛЕ ДВУХ ДЕСЯТИЛЕТИЙ СИСТЕМНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ*

Перестройка польских городов в период 1990–2010 гг. в результате приватизации и маркетинга пространства, реституция органов местного самоуправления с их специфической политикой в области развития и появления новых агентов в дизайне пространства осуществляют классический макроструктурный подход, который является “новой городской социологией”, полезной в исследованиях процессов развития наших городов в начале XXI в.

Ключевые слова: пространство, города, структура, городское пространство, городское хозяйство, конфликты.

Поселенческое пространство представляет собой реально осязаемое измерение создаваемой обществом реальности, материальное свидетельство изменений, которые происходят в жизни польского общества. Именно города наиболее наглядно отражают глубину и комплексность этих изменений.

Об этом в равной степени свидетельствуют величина и сложность городских общественно-пространственных структур, заключающих в себе весьма усложненный характер связей общественной и пространственной организации, высокую степень их физической и моральной плотности. Только сами горожане могут оценить масштаб общественно-пространственных проблем, которые рождаются и проявляются именно в городах.

С анализом послевоенной социологии города, которая положила начало волне сокрушительной критики традиции этой субдисциплины, а особенно ее экологических основ, выступил М. Кастельс [2; 3].

Представленный им анализ городского пространства получил продолжение и развитие в концепции А. Лефевра [13].

Концепция циркуляции капитала и капиталистической аккумуляции Д. Харви опирается на французский структурализм, представленный М. Кастельсом и А. Лефевром. Его основания Д. Харви перенес на американскую почву, адаптируя к потребностям города начала семидесятых годов в ключе радикального и критического подхода к городской проблематике [8].

Оригинальную концепцию, указывающую, что общественные факторы, политические и экономические, являются одинаково важным элемен-

* Авторизированный перевод В.А. Чигрина

том процесса формирования городского пространства, представил М. Готтдинер [4; 5].

Однако, несмотря на революционные для своего времени концепции городского пространства, рассматриваемого в социальной плоскости, представленные этими и другими [6; 7; 12; 14–19] авторами, проблема последствий трансформации общества относительно социально-пространственной организации города осталась исследованной не полностью, что и предопределило основную *цель статьи*.

Как позитивные, так и в равной мере негативные последствия системных реформ стали проявляться и обретать видимые черты именно в городах. Так, уже в начале девяностых годов наиболее показательным проявлением ломки социалистического городского уклада стали спонтанные и не поддающиеся контролю власти процессы перестройки пространственных структур городов.

Города, освобожденные от сдавливающего их корсета, который создала идеология коллективизма и модернизма, получили возможность решения вопроса о своем будущем. Обнаруживая глубину, сложность и комплексность системной трансформации на почве конкретных поселенческих параметров, общественные и градостроительные подсистемы городов стали своеобразным критерием ее развития, а в некоторой степени также критерием осмысленности и эффективности проводимых реформ. Постепенный отход от жизни в общественном пространстве городов, как писал Б. Яловецки [9], *на уровне улицы*, является одним из наиболее заметных проявлений системной трансформации общества, поскольку включает в себе общий рост его заинтересованности городским развитием, а также проблемами городов. Причины этой заинтересованности городским феноменом верно объясняет актуальное во времени заявление одного из основателей социологических городских исследований Р. Парка [20, с. 70]. Согласно Р. Парку, именно города как ни одна другая составляющая часть поселенческой сети фокусируют и накапливают в себе наиболее сложные общественные, экономические, а также политические процессы.

Города после довольно длительного периода их подчинения целям политического центра все чаще сами могут формировать свою позицию. Набирают динамику процессы их хозяйственного развития, которые являются главным двигателем общественно-пространственных и функциональных изменений городских систем. Касаются они, прежде всего, более сильной связи хозяйственных изменений с их пространственной основой, о чем свидетельствуют многочисленные новые явления в пространстве польских городов после 1989 г.

Первая группа явлений, происходящих в городском пространстве, производна по отношению к рыночной экономике и экономическим критериям оценки достоинств городского пространства как объективной меры его ценности, выраженной в цене земли или недвижимости. Объективные признаки пространства все сильнее влияют на способ его использования и обустройства. Основное значение имеют такие признаки пространства,

как: центральное или периферийное положение, формирование поверхности (дома, улицы, объекты инфраструктуры и т.п.), привлекательность панорамы, насыщенность технической и общественной инфраструктуры, экологические достоинства или общественный состав общности, проживающей в данном пространстве.

Возвращение экономических критериев валоризации пространства повлекло за собой, между прочим, более экономное ведение городского хозяйства, более рациональное использование городских территорий, более точное приспособление выработанных пространственных форм к потребностям и вкусам ее пользователей. Указанные явления свидетельствуют, что в периоде системной трансформации организация пространства находит свое более адекватное выражение в организации общества.

Другая группа явлений, проявляющих себя в городском пространстве в период системных изменений, связывается с уходом от основ, сформулированных в Карте Афины [10]. Спад интереса к этой архитектуре возникает не из признания модернистского убеждения о возможности рациональной организованности общественной жизни, а из признания поражения коммунизма как всемирного проекта создания общества, наиболее приближенного к модернистским основаниям. Признаком отступления от оснований современной архитектуры стал крах модернистского оптимизма общественных реформаторов и особенно левых идеологов, который в реалиях социалистической формации отличался гигантоманией, волюнтаризмом, убежденностью в неограниченных возможностях “сотворения пространства” человеком. Наметился отход от принципа “функционализации” городского пространства (что на практике означало его монофункциональность или однообразие). Примером вырастающей многофункциональности пространства являются изменения, которые происходят в “спальных” микрорайонах, которые до недавнего времени характеризовали выраженную недоразвитость других функций городского пространства. Значительный недостаток инфраструктуры в пространстве больших спальных районов, ставших синонимом социалистической урбанизации, вынуждал их жителей к удовлетворению своих основных потребностей, то есть покупок, ремонтов или образования, как правило, в городском центре. Упомянутое явление нашло свое теоретическое выражение в концепции “пустой зоны”, которая широко комментируется в отечественной литературе [11; 12].

Новые явления, происходящие в отечественных городах в период трансформации, заключаются во все большей эстетической и функциональной дифференциации и разнообразии пространственных подсистем в городе. Характерным признаком изменений, которые происходят в городском пространстве, является углубляющееся расслоение пространственных структур. Поляризация структуры пространственной городской ткани выступает в четырех основных измерениях, которые касаются:

а) плотности застройки, определяющей степень ее концентрации или деконцентрации;

б) видов применяемой технологии и материалов, которые определяют уровень отсталости или современности пространства;

в) величины инвестируемых финансовых средств, размещающих данное пространство или конкретный объект по оси “богатство ↔ бедность”;

г) достоинств эстетических пространств, мерой которых являются суждения по типу “прекрасное ↔ некрасивое”.

В современном строительстве все чаще используются резервы, возникшие в период социалистической урбанизации в пространстве польских городов, развивающихся согласно парадигме застройки, сориентированной на центробежную пространственную структуру. Проявлением таких тенденций является строительство, сориентированное на частичный возврат участков территории, не выполняющих никаких функций или использовавшихся вразрез с их объективными признаками, то есть: центральное положение, коммуникационная доступность и т.д. Развитие такого строительства повлекло определенное улучшение условий жизни в городах благодаря созданию многофункциональных пространственных форм, то есть торговых центров, гипермаркетов, рыночно-выставочных центров, салонов, автомобильных магазинов, современных автозаправочных станций топлива и т. п., способствуя тем самым росту утилитаризации общественного пространства города.

Одновременно интересным аспектом изменений, которые происходят в общественной и пространственной организации городов, является рост количества стихийных явлений. Они связаны, прежде всего, с качественными, парадигматическими изменениями, касающимися процесса создания пространства в новых реалиях постсоциалистического общества и открытой рыночной экономики. Активизация предпринимательства в результате возвращения рынка в польскую хозяйственную систему характеризовалась многочисленными явлениями, ведущими к перестройке прежней пространственной и функциональной структуры городов в виде возникновения “диких” рынков, гастрономических ларьков, контор и тому подобных преимущественно стихийно образовавшихся объектов.

Значительно чаще, чем до 1989 г., процессы структурных изменений в городском пространстве становились источником конфликтов между разными категориями жителей или между властями городов и их гражданами.

Согласно А. Майеру [14; 15], к главным конфликтогенным причинам, возникающим из существования *городского вопроса* как структурного признака городского развития, на которые обращают внимание представители новой социологии города, относятся:

1) напряженность на фоне потребления публичных услуг по оси власти (государственной или местной), которые решают о принципах их дистрибуции, а также качества доступных услуг, представляющих основание воссоздания способности индивида к выполнению работы;

- 2) производство и оборот капитала в городе, которые создают классовое противоречие, возникающее на фоне максимизации доходов работодателей или владельцев капиталов за счет рабочей силы;
- 3) концепция городской политики власти, результатом которой является структура и инфраструктура города;
- 4) неравенство в доступе к публичным услугам, возникающее из признаков общественной и пространственной структуры;
- 5) роль государства в процессе редистрибуции ценностей, имущества и услуг на местном уровне, а также в создании дифференцированной общественной структуры.

Особую группу явлений представляют изменения в структуре функционального городского пространства. Возникают они из сформировавшихся после 1989 г. на уровне государства рыночных механизмов. Учитывая необходимость создания конкурентного производства, рыночные механизмы стимулируют его реструктуризацию, а также приспособление устаревших собственнических взаимоотношений к условиям общества, которое модернизируется. Принципиальные изменения в функциональной структуре городов заключаются в уменьшении производственного пространства при параллельном расширении пространства потребления, а также обмена имуществом и услугами.

Первое из представленных явлений связано с упомянутой уже тенденцией к экономической организации хозяйственного пространства. Это особенно видно на примере предприятий, переживающих экономические трудности, связанные с процессом приспособления к требованиям рыночной экономики. С целью экономии средств, связанных с ведением производственной деятельности, они избавляются от части своего имущества, редуцируя свою деятельность исключительно к основной функции – получению выгоды. Второе из указанных явлений – проявление компенсационного механизма, приводящего к приспособлению предложения к структуре спроса потребительского общества, которое в течение нескольких десятков лет жило в атмосфере непрерывного “затягивания поясов”, такого характерного для социалистической экономики. Изменения, наступившие в этой сфере за относительно короткий период времени, в виде развития торговой и обслуживающей инфраструктуры нивелировали многолетний застой в этой сфере.

В период трансформации города теряют характер политического, организуемого и планируемого через центральные или местные власти пространства, превращаясь в экономическое пространство, подверженное правилам рынка и сформированное в результате свободной игры многих субъектов. Одним из видимых последствий возвращения пространству его экономической ценности, трактовки пространственных форм и отдельных фрагментов пространства как товара является растущее число связанных с ним конфликтов, которые генерируются в функционально-пространственных структурах польских городов. В период трансформации реальное значение приобретает соперничество, ставкой которого становится получение

наибольших выгод (главное – финансовых), а также овладения высоко оцениваемыми фрагментами городского пространства.

В незаконченном еще процессе принципиальной реорганизации общества – **неокапиталистической** революции – пространство, как материальное, физическое основание жизненной активности, стало предметом интенсивной конкурентной борьбы, ареной, на которой непрестанно сталкиваются противоречия разных сообществ или групп влияния. Важнейшими из них являются:

- а) конфликты на фоне собственности на недвижимость;
- б) конфликты на фоне уровня и доступности публичных (общегородских) услуг;
- в) рыночные конфликты, обязательные в процессе редистрибуции городских территорий;
- г) конфликты, связанные с охраной окружающей среды в масштабе целого поселенческого объекта.

Отдельно также могут возникать:

- д) пространственные конфликты местного характера, в том числе на уровне городских агломераций, а также вновь созданных объектов административного деления страны: уездов и воеводств-регионов, что может в будущем стать серьезным источником напряжения;
- е) межрегиональные конфликты.

Рыночная обусловленность трансформирующейся общественной системы ограничила роль государства и политической власти как главных акторов общественного формирования пространства. В то же время на место доминировавших при социализме институциональных акторов формирования пространства, то есть органов государственной власти, в процессе перехода от плана к рынку появились новые субъекты. Важнейшими из них являются местное и региональное самоуправление. Важную роль в перестройке функциональных структур городов начали играть частные предприниматели, бывшие владельцы недвижимости, стремящиеся к возвращению своей собственности, а также новые или относительно новые институции – жилищные кооперативы, девелоперские фирмы или агентства недвижимости.

Выводы. Идеи, которые появились на почве “новой социологии города”, являются источником существенных переоценок в теоретико-методологическом плане. В центре интересов исследователей оказалось рассмотрение городского индивида как части общества, не изолированного от политических и экономических аспектов общественной жизни. Эти два фактора предрешили в значительной степени сферу поднимаемых учеными проблем.

Экономическое измерение преобразований в городах связывается с капиталистической аккумуляцией, имеющей своей целью концентрацию и экспансию капитала в пространстве и во времени с целью максимизации рынка и получения связанных с ним выгод. Результатом учета влияния экономических факторов являются исследования причин и факторов про-

тиворечий местного или регионального развития, неравномерного развития отдельных частей городов (например, центральных и пригородных пространств), растущих диспропорций между метрополиями и перифериями, между развивающимися регионами и остающимися в стагнации.

В качестве главного направления макроструктурной перспективы следует признать следующие рекомендации, касающиеся польских городов в начале второй декады XXI в.:

1) рассмотрение городского развития в контексте глобальной обусловленности общественной макросистемы: характера и реальной деятельности политической власти, сферы интервенции государства в процессы местного (региональная политика) развития, характера, темпа и направлений развития экономики;

2) учет влияния противоречий, существующих в масштабе общества и государства, на функционирование городского местного уклада;

3) исследование способов, с помощью которых государство через редистрибуцию бюджетных (возвращение налогов от физических и юридических лиц, дотации, центральные инвестиции) средств влияет на общественную структуру городов и их пространственную организацию;

4) изучение административно-правовой системы государства как фактора, который структурирует городское сообщество;

5) целостный анализ городских проблем на фоне более широкой обусловленности, возникающей из роли города в структуре поселенческой сети региона и целой страны, а также местных функций, которые он в ней выполняет;

6) исследование хода инвестиционных процессов, которые имеют решающее значение для объяснения логики процессов формирования пространства города в условиях новой общественной формации;

7) исследование механизмов принятия инвестиционных решений, связанных с первым, вторым и третьим оборотом капитала (мотивы, цели), как основных факторов неравномерного пространственного развития города;

8) идентификация главных субъектов процессов формирования пространства в масштабе города или агломерации;

9) исследование системы ценностей, идеологии, положения представителей местных политических, чиновнических и хозяйственных элит, оказывающих влияние на создание локальных структур, а также доступности к имуществу и городским услугам;

10) анализ влияния экономических факторов, в том числе иностранных непосредственных инвестиций, связанных с хозяйственной глобализацией, на функционально-пространственное развитие города.

Список использованной литературы

1. Benko G. Geografia technopolii / G. Benko. – Warszawa, 1993.
2. Castells M. Technopoles of the World / M. Castells, P. Hall. – New York, 1997.
3. Castells M. Kwestia miejska / M. Castells. – Warszawa, 1982.
4. Gottdiener M. Social Production of the Urban Space / M. Gottdiener. – New York, 1985.

5. Gottdiener M. The New Urban Sociology / M. Gottdiener. – New York, 1994.
6. Hamm B. Wprowadzenie do socjologii osadnictwa / B. Hamm. – Warszawa, 1990.
7. Captive Cities. Studies in the Political Economy of Cities and Regions / M. Harloe (red.). – New York, 1978.
8. Harvey D. Social Justice and the City / D. Harvey. – Baltimore, 1973.
9. Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku / B. Jałowiecki (red.). – Warszawa, 2008.
10. Jałowiecki B. Metropolie / B. Jałowiecki. – Białystok, 2000.
11. Jałowiecki B. Społeczna przestrzeń metropolii / B. Jałowiecki. – Warszawa, 2000.
12. Miasta polskie w dwusetlecie prawa o miastach / E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.). – Warszawa, 1994.
13. Lefebvre H. The Production of Space / H. Lefebvre. – Oxford, 1974.
14. Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań / A. Majer (red.). – Łódź, 2007.
15. Majer A. Duże miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy / A. Majer. – Łódź, 1997.
16. Malikowski M. Przestrzeń jako wymiar struktury społecznej i społecznych nierówności, “Studia Socjologiczne” / M. Malikowski. – 1994/1.
17. Miasta polskie w procesie przemian / W. Misiak (red.). – Wrocław, 1992.
18. Savage M. Urban Sociology, Capitalism and Modernity / M. Savage, A. Warde. – London, 1993.
19. Problemy socjologii miasta / J. Wódz (red.). – Katowice, 1994.
20. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с. – (Серия “Мастера психологии”).

Стаття надійшла до редакції 30 серпня 2012 р.

Солецкі С. Польські міста після двох десятиліть системної трансформації

Перебудова польських міст у період 1990–2010 рр. у результаті приватизації та маркетингу простору, реституція органів місцевого самоврядування з їх специфічною політикою у сфері розвитку та появи нових агентів у дизайні простору здійснюють класичний макроструктурний підхід, який є “новою міською соціологією”, корисною у дослідженні процесів розвитку наших міст на початку XXI ст.

Ключові слова: *простір, міста, структура, міський простір, міське господарство, конфлікти.*

Soletsky S. Polish cities after two decades of система transformation

The reshaping of Polish cities in the period 1990–2010 resulting from privatization and marketing of space, restitution of local governments with their specific development policies, and emergence of new agents in space design make the classical macro structural approach, which is “new urban sociology”, useful in the research of development processes of our cities at the beginning of the 21st century.

Key words: *space, cities, structure, city space, city economy, conflicts.*

УДК 316.42

Д.Н. ЯДРАНСКИЙ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ К СОЦИАЛЬНЫМ ИЗМЕНЕНИЯМ

В статье рассматривается сложность, испытываемая индивидом в процессе самостоятельной перманентной адаптации к изменениям, и необходимость постоянной готовности к ним. Указывается на решающую роль группы в процессе социальных изменений, а также особенности приспособления индивида в отдельности и индивида как элемента определенной группы к изменениям происходящим в микро-, мезо- и макросреде.

Ключевые слова: группа, адаптация, изменения, проблемы, среда, уровни взаимодействия, адаптационные навыки.

Современное общество – сложная многоуровневая динамичная система, частота флуктуаций в которой растет в геометрической прогрессии. Постоянные изменения на различных уровнях приводят к существенной социальной дезориентации большинства граждан и делают их легко восприимчивыми к различным социальным воздействиям. Это еще более усиливает социальную дезориентацию и, как следствие, формирует состояние психологического дискомфорта. Следует учесть, что сами флуктуации носят многовекторный характер, чем еще более усугубляют проблему социальной дезориентации и усложняют модели адаптации к данным изменениям.

При этом в психологии под социальной дезориентацией понимают психологический синдром, складывающийся в дошкольном или младшем школьном возрасте и проявляющийся в асоциальном поведении, причиной которого служит невладение социальными нормами (а не их сознательное нарушение). Однако, по нашему мнению, в современном обществе эта проблема, в первую очередь, затрагивает не столько детей, сколько субъектов, чей интеллектуальный потенциал не позволяет эффективно ориентироваться в общественных изменениях. Последнее относится как к лицам, имеющим низкий уровень интеллекта, так и к индивидам, утратившим социальную гибкость из-за определенных факторов (старение, социальные условия жизни, психологические особенности). Следствием неэффективной ориентации в системе социальных изменений является неэффективная их адаптация к происходящим изменениям. Все это формирует существенную неудовлетворенность большого количества субъектов жизнью в современном социуме. В качестве примера следует отметить, что старшее поколение становясь менее гибким к изменениям, становится все более неудовлетворенным современной жизнью (раньше было лучше). При этом государственные институты, которые по логике вещей, должны помогать

гражданам ориентироваться в системе социальных изменений данную функцию выполняют недостаточно эффективно вследствие того, что сами подвержены социальным флуктуациям, поскольку также являются производной частью общества.

В этом контексте возникает вопрос о том, какого рода помощь требуется членам общества? По нашему мнению, помощь может быть двух видов: помощь в понимании значения отдельных флуктуаций (как данные изменения влияют на жизнь конкретного субъекта или его малой социальной группы), а также помощь в непосредственной адаптации к этим изменениям.

Сам термин “социальные изменения” был введен в XIX в. Он встречается в работах многих известных социологов. Традиционно с проблематикой социальных изменений связывались вопросы развития общества, дифференциации его ролевой структуры, формирования единой системы ценностей и норм, возникновения стереотипов и групповой идентичности, а также деятельности личности в постоянно меняющихся условиях [1]. Разработка этого круга проблем была начата социологами, в числе которых можно назвать Э. Дюркгейма, О. Конта, В. Парето [3], П. Сорокина [2], Г. Спенсера, П. Штомпку. Однако современные постмодернистские трансформации в значительной степени трансформируют фундаментальные парадигмы классиков науки, вследствие чего требуют определенного переосмысления.

Цель статьи – переосмысление специфики процесса социальных изменений в условиях современных общественных трансформаций.

По нашему мнению, отсутствие однозначного ответа и порождает комплексную проблему, связанную как с невозможностью эффективной организации социальной работы в этом направлении, так и с недостаточной эффективностью государства как социального института в целом. Мы предлагаем искать ответ на поставленный вопрос через осмысление (понимание) категории “свобода” субъектами социальной жизнедеятельности. Именно категория “свобода” является одновременно базовой социальной ценностью и критерием государственной эффективности. Сегодня этой категории уделяется много внимания как в трудах ученых различного направления, так и в деятельности государства как социального института. Что особенно важно для постсоветских государств, гарантирование гражданских прав и свобод считается базовой социальной ценностью демократического общества. Однако для понимания возможности обретения свободы в современном обществе целесообразно обратиться к характеристике свободы, данной Д.А. Леонтьевым в книге “Очерк психологии личности”. Являясь специфической формой активности, свобода, во-первых, является осознанной активностью, во-вторых, опосредованной ценностным “для чего” и, в третьих, активностью, полностью управляемой самим субъектом. По нашему мнению, человек, находящийся в состоянии социальной дезориентации не может осознано реализовать данную активность, поскольку недостаточно осознает “для чего”. Следовательно, чем сильнее нарастают

“непонятные” изменения в обществе, тем сильнее будет усиливаться ощущение “несвободы”, от чего будет нарастать социальная напряженность.

С другой стороны, динамизм современных социальных процессов (в частности глобализации, информатизации) ставит перед каждым человеком проблему быстрого приспособления к изменяющимся условиям своего повседневного существования. Основную роль в таком приспособлении играет гибкость мышления, которая проявляется в варьировании способов действия в зависимости от интересов личности, а также в легкости адаптации имеющихся знаний к происходящим изменениям. При этом человек в силу психологических, интеллектуальных или прочих особенностей имеет различную гибкость мышления. Как правило, гибкость мышления является производной от образования и воспитания, качество которого, особенно в последнее время, существенно снизилось. Все это обуславливает необходимость оказания помощи конкретному субъекту и обществу в целом в ситуации изменений. Однако соответствующая помощь может быть оказана в виде адаптации субъектов (и их групп) к происходящим изменениям и в виде повышения образовательного уровня, развития гибкости ума данных субъектов. Следует учитывать уже высказанную гипотезу о том, что в ситуации изменений ухудшается субъективное восприятие свободы. Однако автоматически это не означает большей целесообразности развития адаптационных навыков по сравнению с применением внешней адаптации. В частности, Абрахам Маслоу отмечал, что ситуации свободного выбора благоприятны не для всех взрослых людей, а лишь для здоровых. Невротик не способен к верному выбору, он чаще всего не знает, чего он хочет, а если и знает, то не обладает мужеством, достаточным для того, чтобы сделать правильный выбор. Следовательно, в сегодняшнем обществе далеко не все граждане будут иметь возможность самостоятельной адаптации даже при наличии для этого личного интеллектуального потенциала.

В данном контексте возникает вопрос о коллективных моделях адаптации к изменениям. В современном обществе вследствие усложнения социальных процессов появляются новые средства адаптации к изменениям, в частности социальная мимикрия, которая позволяет выжить и самосохраниться тем социальным группам, силам, слоям, для которых в обществе создаются нестабильные условия жизни и деятельности. При этом социальная мимикрия, по мнению автора теории социальной мимикрии А.С. Лобановой, является имманентно свойственной умственной способностью отыскивать разнообразные пути для приспособления к естественной и социальной средам. Однако, не смотря на имманентный характер мимикрии, следует отметить, что мимикрия свойственна не только отдельным субъектам. Соответствующий способ адаптационного поведения демонстрируют и социальные субъекты большего масштаба (группы, общества).

Следовательно, мы считаем необходимым определить уровни взаимодействия в процессе адаптации в социальным изменениям. По нашему мнению, такими уровнями являются следующие: “субъект – субъект”;

“суб’єкт – мікросреда”; “суб’єкт – мікросреда – мезосреда”; “суб’єкт – мікросреда – мезосреда – макросреда”. При цьому флуктуації, що відбуваються в одних групах, можуть нивелюватися флуктуаціями в інших групах.

Так же в даному контексті особливе значення набуває вплив соціальних флуктуацій на одному рівні на інші рівні і на соціальну адаптацію.

Розглядаючи рівень взаємодії “суб’єкт – суб’єкт”, можна передбачити, що в цьому випадку реакція на зміни буде схожою, а отже, кожен із учасників взаємодії буде конкурентом для іншого. Рівень “суб’єкт – мікросреда” характеризується адаптивним поведінням суб’єкта (мімікрією) по відношенню до мікросереды (групи), в той же час група буде виконувати роль захисника свого члена від змін (соціальні норми в групі достатньо інертні). Аналізуючи рівень зв’язу “суб’єкт – мікросреда – мезосреда”, можна передбачити, що мезосреда буде чинити тиск на мікросреду з метою її повного підкорення, мікросреда буде прагнути до мімікрії. На суб’єкта буде чинити тиск з боку мезосереды, а також буде мати місце тиск мікрогрупи, над якою, в свою чергу, домінує мезосреда. Суб’єкт по відношенню до мезосереды буде намагатися адаптуватися разом з іншими членами групи (шукати баланс взаємодії), при цьому відчуваючи підтримку з боку мікрогрупи. Схожа ситуація буде і в процесі розгляду рівня “суб’єкт – мікросреда – мезосреда – макросреда”.

Отже, зовнішня допомога в адаптації суб’єкту необхідна в першу чергу в зв’язі з змінами, що впливають на рівень мікросереды. На більш високому рівні адаптація здійснюється за рахунок колективного розуму групи, що полегшує процес адаптації індивіда (мімікріює група). Це, безсумнівно, накладає відбиток на соціальне самопочуття індивіда і обумовлює необхідність адаптації останнього до змін.

Причини соціальної дезорієнтації таким чином включаються в неспроможність мікрогрупи впливати на відповідні зміни у конкретного суб’єкта – члена групи. Така неспроможність може бути викликана неефективністю самої групи або небажанням самого індивіда бути частиною групи (виступати конформно, мімікріювати і т.п.).

Висновки. Проведений аналіз не претендує на роль соціальної технології (механізму) соціальної роботи, однак затрагує проблему і визначає напрямки її можливого рішення.

На рівні мікрогрупи (іноді мезогрупи) у більшості індивідів існує можливість розуміння змін, що відбуваються, завдяки їх меншій динамічності. Отже, відчуття свободи може бути сформовано у індивіда саме на цьому рівні. Висока соціальна роль трудових колективів в радянський період дозволяла ре-

шать существенную часть проблем, связанных с социальными изменениями, именно на этом уровне, оставляя ощущение минимальной свободы.

На мезо- и макроуровне степень понимания изменений индивидом значительно ухудшается, вследствие чего возрастает роль микро- и мезогруппы в качестве адаптационного механизма.

Основной практической задачей, позволяющей улучшить процесс адаптации к социальным изменениям, является создание (поддержка) эффективных социальных групп микро- и мезоуровня, способных к гомеостазу и выступающих в качестве основного адаптивного инструмента.

Список использованной литературы

1. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер. с англ, под ред. В.А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996.

2. Сорокин П.А. Социокультурная динамика и эволюционизм / П.А. Сорокин // Американская социологическая мысль / сост. Е.И. Кравченко ; под общ. ред. В.И. Добренкова. – М. : Междунар. ун-т бизнеса и упр., 1996. – С. 372–392.

3. Осипова Е.В. Социологическая система Вильфредо Парето / Е.В. Осипова // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / под ред. И.С. Кона. – М. : Наука, 1979. – С. 309–331.

Стаття надійшла до редакції 13 вересня 2012 р.

Ядранський Д.М. Теоретичні аспекти адаптації до соціальних змін

У статті розглянуто складність, яку відчуває індивід у процесі самостійної перманентної адаптації до змін, і необхідність постійної готовності до них. Вказується на вирішальну роль групи в процесі соціальних змін, а також особливості пристосування індивіда окремо та індивіда як елемента певної групи до змін, що відбуваються в мікро-, мезо- і макросередовищі.

Ключові слова: група, адаптація, зміни, проблеми, середовище, рівні взаємодії, адаптаційні навички.

Yadransky D. Theoretical aspects of adaptation to social changes

The article deals with the difficulty that individual feels during self-adaptation to permanent change and the need for constant preparedness. Indicated the crucial role of groups in the process of social change, as the features of individual devices separately and the individual as part of a group to changes occurring in micro-, meso- and macro.

Key words: group, adaptation, alteration, problems, environment, level of interaction, adaptive skills.

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.334.3

Е.Г. ГОРОДЕЦКАЯ

ВЛИЯНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЕЙ

В статье рассмотрены различные подходы к проблеме воздействия средств массовой информации на формирование электорального поведения избирателей. На материалах ЦНПІІ “Соціо” автором сделан вывод о том, что под влиянием СМИ может повышаться информированность электората относительно избирательной кампании и политических приоритетов ее субъектов, а также формируется решение части электората участвовать или не участвовать в избирательной кампании. Наиболее действенными источниками формирования общественного мнения избирателей остаются телевидение и газеты.

Ключевые слова: электорат, электоральное поведение, средства массовой информации, выборы, избирательный процесс, активность и устойчивость электората.

Выборы являются неотъемлемой частью политической жизни Украины. Одним из факторов, оказывающих воздействие на формирование электорального поведения, является возрастающее влияние средств массовой информации. Эта проблема на современном этапе становится все более актуальной. Свидетельствует ли это о том, что СМИ стали играть определяющую роль в формировании электорального поведения избирателей? Действительно ли телевидение, радио, пресса и Интернет способны оказать определяющее воздействие на голосование избирателей? Поиск ответов на эти вопросы является важным для понимания специфики формирования электорального поведения избирателей и всего избирательного процесса в целом.

В современном научном мире существуют различные суждения о факторах, влияющих на электоральное поведение избирателей. По способу воздействия средств массовой информации на формирование электорального поведения можно выделить два подхода. Сторонники первого подхода (У. Липпман, Б. Коэн) исходили из того, что средства массовой информации оказывают значительное воздействие на аудиторию, на формирование политических ориентаций избирателей. Сторонники второго подхода (Дж. Клаппер, П. Лазарсфельд) убеждены, что средства массовой информации не формируют, а только закрепляют политическую принадлежность

избирателей, попутно вырабатывая у них механизмы выборочного просмотра информации, что становится барьером для успешной пропаганды.

В середине прошлого века, как отмечают исследователи, основными факторами, оказывающими влияние на электоральные предпочтения, являлись идеологическая, партийная идентификации, принадлежность к социальной группе. В конце XX в. роль этих факторов снижается, а такие факторы, как избирательные технологии, СМИ, стали оказывать значительное влияние на электоральный выбор избирателей [1, с. 4].

Влияние СМИ на формирование электорального поведения получило достаточно широкое освещение в работах таких отечественных ученых, как И. Бекешкина, А. Вишняк, О. Петров, В. Полтораки, А. Филатов, Н. Чурилов и других украинских социологов.

Целью статьи является изучение влияния средств массовой информации на формирование электорального поведения избирателей на материалах репрезентативных социологических исследований.

На наш взгляд, определенную ясность в понимание этой проблемы вносят результаты социологических исследований, проведенные Центром научно-прикладных исследований “Социо” в Волынской области в 2010–2011 гг.

Выборочная совокупность исследования составляла в июне 2010 г. (N = 2500), в сентябре 2011 г. (N = 2250) респондентов, среднее отклонение от норм выборки не превышает 2,0–2,2%. Количественные параметры выборки были определены в пределах минимально необходимого уровня репрезентативности исследования. Выборку контролировали за тремя параметрами: пол, возраст и образование. Метод опроса – адресный. Опрос проводился в 5 округах и в 67 населенных пунктах [2; 3].

Практика последних лет свидетельствует, что средства массовой информации выступают важнейшим источником и фактором формирования социально активной личности, политического сознания, стимулятором групповой активности, показателем социальной зрелости, развитости и открытости общественной системы.

Исследователи роли СМИ отмечают, что телевидение является важным каналом получения информации для избирателей по сравнению с другими источниками масс-медиа. С развитием информационных технологий, увеличивается значимость телевидения в сравнении с радио и прессой [4]. А ведь именно телевидение формирует позиции населения области. Об этом свидетельствуют данные табл. 1 (июнь 2010 г. N = 2500, сентябрь 2011 г. N = 2250) [2, с. 37; 3, с. 27].

Наиболее действенными источниками формирования общественного мнения жителей области являются телеканалы – общенациональные, областные и местные, а также газеты. Но нельзя сбрасывать со счетов также радио, микросреду и даже Интернет.

СМИ обладают большими возможностями активного влияния не только на восприятие гражданами отдельных политических явлений и событий, но и на их отношения к политике в целом. Как политическая пассивность населения в каком-либо вопросе, так и его массовая активность непосредственно связаны с позицией СМИ в этом вопросе.

Таблица 1

Распределение ответов на вопрос: “Из каких источников Вы обычно узнаете о социальных и политических событиях в нашем регионе?” (в целом по Волынской области, в %)

Варианты ответа	Период	
	июнь 2010 г.	сентябрь 2011 г.
общенациональные телеканалы	63,8	70,4
газеты	47,8	51,7
областные, местные телеканалы	56,4	50,2
проводное радио, эфирное радио (ФМ-радиостанции)	17,4	19,4
разговоры с родственниками, друзьями, знакомыми	13,4	19,4
Интернет	8,8	11,2
случайные разговоры в общественных местах, слухи	3,9	5,5
трудно сказать определенно	3,9	4,1

Можно полностью согласиться с высказыванием И. Задорина (руководителя исследовательской группы ЦИРКОН), что мощный эффект СМИ как инструмента электорального влияния возможен при выполнении двух условий: воздействие должно быть однонаправленным по многим каналам и продолжаться достаточно долго для достижения кумулятивного эффекта [5].

Влияние СМИ на электоральный процесс может выражаться в определённой взаимозависимости между общим характером сообщений о том или ином политическом субъекте и электоральными предпочтениями аудитории. Обратимся к табл. 2, которая иллюстрирует оценку влияния общественного мнения и СМИ на электоральный выбор избирателей.

Таблица 2

Распределение ответов на вопрос: “Влияет ли общественное мнение, информация на Ваш выбор?” (в целом по Волынской области, в %)

Варианты ответа	Период	
	июнь 2010 г.	сентябрь 2011 г.
в целом, влияет	32,2	30,9
безусловно, влияет	14,0	17,8
трудно сказать	15,4	15,8
почти не влияет	24,8	18,4
безусловно, не влияет	13,7	17,1

Как видно из табл. 2, почти половина населения области в своем электоральном поведении находится под влиянием общественного мнения, как бы респонденты не пытались показывать свою “самостоятельность”.

Исходя из полученных результатов, можно констатировать, что общественное мнение играет не последнюю роль, а СМИ, что называется, “задают тон”. И все же большинство наших респондентов обычно принимают решения о выборе кандидата под влиянием СМИ и обсуждения в своих референтных группах (родственных кланах, производственных коллективах, в кругу друзей, соседей, знакомых).

В подтверждение приведем пример возможных способов воздействия на людей в ходе кампании, которые могут дестабилизировать их выбор (сентябрь 2011 г. N = 2250) [3, с. 39] (табл. 3).

Таблица 3

**Распределение ответов на вопрос:
“Что может изменить Ваш выбор, сделанный ранее?”, %**

Варианты ответа	Доля респондентов
моего выбора уже ничего не изменит	46,2
ознакомление с программой соперника	21,9
компромат на выбранного вами кандидата	19,8
раскрутка соперников в прессе, по телевидению	11,4
активная работа агитационных команд соперников	10,1
организация соперниками концертов, праздников, лотерей и т.п.	4,3
предложение денег, продуктов и т.п. помощи в обмен на голос	3,9
другое (что именно)	2,1
давление со стороны начальства, старших домов, квартальных	1,9

Как видно из табл. 3, свою электоральную устойчивость декларируют 46% респондентов. Остальные респонденты могут изменить свой выбор под влиянием информации, полученной по формальным и неформальным каналам. Следует учитывать, что предстоящие выборы будут характеризоваться мощным выбросом черного пиара, а также формированием слухов и сплетен, сформировавшихся на местах под влиянием часто некомпетентных лидеров общественного мнения. Это коснется и Волынской области, в которой практически **все** потенциальные кандидаты могут стать жертвами целенаправленно организованного пиара и спонтанной маус-рекламы.

Любые выборы, как известно, проходят на определенном электоральном поле. Форма этого поля определяется подвижной системой различий электоральных практик (мотивация выбора, его устойчивость, и, конечно, электоральная активность), а также активных свойств агентов. К числу этих агентов относятся политические партии и их лидеры (агенты первого уровня), местные политические лидеры и местные партийные организации (агенты второго уровня) и непосредственно – электорат (агенты третьего уровня).

Что касается СМИ, то они, как правило, пользуются двумя основными способами распространения информации – последовательным и фрагментарным. Первый способ чаще используют печатные СМИ, последовательно и разносторонне освещая в статьях и других публикациях ту или иную политическую проблему. Второй способ – фрагментарная подача информации – особенно распространен на телевидении и имеет ряд особенностей, порождая для слушателей или зрителей ряд трудностей в познании сути того или иного события или процесса.

Фрагментарность, или дробление, информации, создавая видимость ее разносторонности и оперативности подачи, препятствует непрофессионалам (подавляющему большинству граждан) сформировать целостную

картину политических явлений или событий. Это дает коммуникаторам дополнительные возможности манипулировать аудиторией, акцентируя ее внимание на одних сторонах события и умалчивая или затемняя другие. Фрагментарность подачи информации в конечном счете дезориентирует слушателей и либо гасит их интерес к политике и вызывает политическую апатию, либо вынуждает полагаться на оценки комментаторов [6, с. 8].

Но мало знать, с помощью каких средств необходимо общаться с избирателями. Важно также знать, о чем с ними нужно говорить.

Как показывают наши исследования последних 10 лет, на состояние психологического тонаса все больше и больше начинает влиять примитивный, на первый взгляд, уровень оценки населением остроты местных проблем. При этом, чем ближе выборы, тем острее воспринимаются эти проблемы, тем более, если они не решаются длительное время. Нерешенность каких-либо проблем порождает и негативные оценки руководителей, которые должны, по мнению населения, эти проблемы решать.

Плотность высказанных мнений, их удельный вес – все это служит довольно верным, хотя и косвенным, показателем уровня социального самочувствия, а следовательно, протестности электората. Уровень последней будет много решать на выборах 2012 г.

Исходным пунктом характеристики электорального поля любой территории является электоральная активность населения, которая, надо сказать, за время электоральной кампании изменялась не один раз.

Мы можем подтвердить этот вывод конкретными цифрами, полученными в наших исследованиях, проведенных в июне 2010 г. и сентябре 2011 г. (см. рис.).

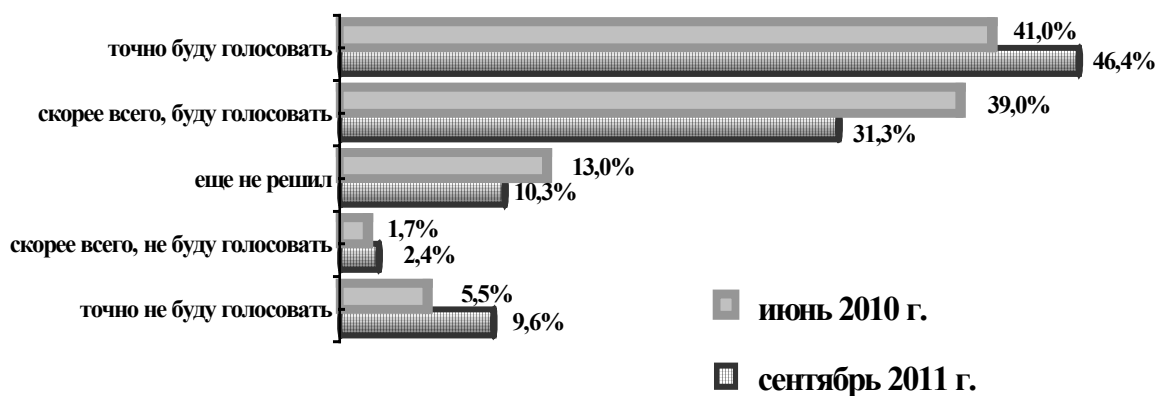

Рис. Проективное участие в выборах
(в целом по Волынской области, в %)

Сопоставляя данные гистограмм, мы видим, с одной стороны, рост проективной активности с 41 до 46%, а с другой – уменьшение потенциальной проективной активности (с 39 до 31%). Почти на 3% уменьшилось количество респондентов, не решивших, идти ли им голосовать или нет. Колебания доли респондентов, которые, скорее, не собираются идти на

выборы, находятся в пределах статистической погрешности. Зато возрос удельный вес потенциальных абсентиентов. Не намерены идти на выборы почти 10% жителей области.

Исследование, проведенное в Волынской области, показывает, что социально-психологический тонус жителей за последний год несколько ухудшился и предполагает дальнейший рост протестности населения, параллельно с нарастанием кризиса в масштабах всего государства. Однако эта протестность не носит устойчивого, системного характера, не обладает чертами озлобленности, но способна породить неверие, пассивность и неустойчивость.

Падение интереса к политике, снижение уровня доверия к политикам самого различного уровня, опасно, прежде всего, для тех, кто говорит о государственных, партийных и “общенародных” интересах.

Принято считать, что выбор избирателя более прочен, если он осознан. Чем более осознан выбор, тем в меньшей степени избиратель может стать объектом манипуляции. В соответствии с этим предположением честный политик должен стремиться к тому, чтобы избиратель делал именно осознанный выбор. Вот как выглядит картина формирования предпочтений избирателей [2, с. 308] (табл. 4).

Таблица 4

Распределение ответов на вопрос: “Ваш выбор...”, %

Варианты ответа	Доля респондентов
формируется в процессе кампании и может меняться	55,6
формируется задолго до выборов и, как правило, не меняется	25,8
формируется в последний день кампании, в день выборов	10,9
затрудняюсь ответить	7,7

Исходя из того, что только 26% респондентов исследования указали, что их электоральный выбор формируется задолго до самого факта выборов, а более половины отметили, что формируют свои предпочтения непосредственно в процессе избирательной кампании, то можно сделать вывод о том, что уже сегодня политическим актерам нужно строить стратегию не на “наборе массы”, которая в последний момент может изменить свое решение, а на формировании ядра базового, мотивированного электората.

Выводы. Таким образом, под влиянием СМИ может повышаться информированность электората относительно избирательной кампании и политических приоритетов ее субъектов; происходят изменения в мотивации электорального поведения избирателей; формируется решение части электората участвовать или не участвовать в избирательной кампании в целом и процедуре голосования в частности.

Список использованной литературы

1. Паликова А.М. Влияние средств массовой информации на формирование электоральных предпочтений российских избирателей : автореф. дис. ... канд. полит.

наук : спец. 23.00.02 “Политические институты, процессы и технологии” / А.М. Паликова. – М., 2011. – 24 с.

2. Чигрин А.А. Анализ результатов исследования электорального поля Волынской области : научный отчет центра НПИ “Социо”, июнь 2010 г. / В.А. Чигрин. – Мелитополь : [б. и], 2010. – 60 с.

3. Чигрин В.А. Анализ результатов исследования электорального поля Волынской области : научный отчет центра НПИ “Социо”, сентябрь 2011 г. / В.А. Чигрин, Е.Г. Городецкая. – Мелитополь : [б. и], 2011. – 51 с.

4. Панарин И.Н. СМИ и выборы: Действия средств массовой информации [Электронный ресурс] / И.Н. Панарин. – Режим доступа: <http://www.panarin.com/doc/17>.

5. Задорин И. Выступление на Круглом столе “СМИ и информационные ресурсы выборных кампаний” : научная конференция факультета журналистики МГУ, февраль 2004 г. [Электронный ресурс] / И. Задорин. – Режим доступа: <http://www.zircon.ru/russian/1/0305/news.htm>.

6. Пугачев В.П. Средства массовой коммуникации в современном политическом процессе / В.П. Пугачев // Вестник Московского университета. Серия 12: Политические науки. – 1995. – № 5. – С. 3–16.

Стаття надійшла до редакції 3 серпня 2012 р.

Городецкая О.Г. Вплив засобів масової інформації на формування електоральної поведінки виборців

У статті розглянуто різні підходи до проблеми впливу засобів масової інформації на формування електоральної поведінки виборців. На матеріалах ЦНПД “Соціо” зроблено висновок про те, що під впливом ЗМІ може підвищуватися поінформованість електорату щодо виборчої кампанії й політичних пріоритетів її суб’єктів, а також формується рішення частини електорату брати або не брати участь у виборчій кампанії. Найбільш дієвими джерелами формування суспільної думки виборців залишаються телебачення й газети.

Ключові слова: електорат, електоральна поведінка, засоби масової інформації, вибори, виборчий процес, активність і усталеність електорату.

Gorodetskaja E. The influence of media on the formation of electoral behavior of voters

The article is concerned with different approaches to the problem of media influence on the formation of electoral behavior of voters. Based on materials of SCAR “Socio” the author concluded that the awareness of the electorate about the election campaign and political priorities of its subjects could raise, as well as decision of the part of electorate to participate or not participate in the election campaign being formed under the influence of media. The most effective sources of forming of the public opinion of voters are television and newspapers.

Key words: electorate, electoral behavior, media, election, electoral process, activity and stability of the electorate.

УДК 316.33:32

А.Ю. ІГРУШКО

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовано основні характеристики політичної соціалізації як соціального процесу. Обґрунтовано значення вивчення процесу політичної соціалізації в межах соціологічної науки. Визначено роль політичної соціалізації в суспільно-політичних процесах сьогодення.

Ключові слова: політика, політична соціалізація, соціальна адаптація, соціальні практики, соціальний процес.

Аналіз наукового досвіду вивчення проблеми політичної соціалізації дає змогу зробити висновок, що феномен політичної соціалізації на сьогодні розглядається, передусім, у рамках політології. Деякі дослідження здійснені представниками психології та педагогіки. Недостатньо широкий обсяг наукових досягнень вивчення політичної соціалізації серед соціологів. Це, насамперед, стосується нашої країни, адже наукові розробки з обраної тематики проводяться здебільшого в руслі міждисциплінарних досліджень.

Серед наукових досліджень політичної соціалізації в межах політології можна звернути увагу на праці таких російських та українських учених, як: Н.Ф. Гедакова, В.О. Корнієнко, С.В. Кузіна, О.Ю. Кудрявцев, Я.В. Подолян, Н.В. Пробийголова, Є.Н. Степанова, А.А. Темер'ян та ін. Серед вітчизняних психологів, які аналізують проблему політичної соціалізації особистості, необхідно назвати Г.М. Андрєєву, Т.П. Поснову, Н.М. Дмитрієву, А.А. Карманова. Вагомий внесок у розкриття проблеми політичної соціалізації зробила російський політичний психолог Є.Б. Шестопап. З позиції педагогіки проблеми соціалізації розглядав І.І. Курліщук. Велике значення для вивчення проблеми політичної соціалізації в рамках соціології мають праці російських учених Н.А. Головіна, Н.А. Меншикової.

Обмежена кількість у вітчизняних соціологічних дослідженнях праць, присвячених проблемі політичної соціалізації, зумовлює необхідність розкрити її як соціальний процес та обґрунтувати доречність вивчення політичної соціалізації на засадах соціологічної науки.

Мета статті – розкрити основні характеристики та компоненти політичної соціалізації як предмета соціологічного дослідження.

Згідно із соціологічним словником, “соціалізація – це процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування індивіда в цьому суспільстві”. І далі: “Соціалізація включає в себе всі процеси прилу-

чення до культури, комунікації та навчання, за допомогою яких людина набуває соціальної природи та здатності брати участь у соціальному житті” [3, с. 430].

Таким чином, політична соціалізація з погляду соціології розуміється, передусім, як засвоєння психологічних механізмів, соціально-політичних норм та цінностей, засвоєння та застосування зразків політичної поведінки, унаслідок чого особистість стає спроможною брати участь у соціально-політичних процесах.

Визначення політичної соціалізації насамперед як соціального процесу передбачає звернення уваги на форми та механізми формування суспільно-політичної свідомості безпосередньо через взаємодію із соціальним середовищем, залучення до реалізації суспільно-політичних відносин у процесі взаємодії із соціальними інститутами, суспільно-політичними групами та агентами соціалізації.

Соціологія як суспільна наука вивчає загальні та специфічні закони й закономірності розвитку та функціонування певних соціетальних систем, механізми дії й форми прояву цих законів у діяльності особистості, соціальних груп, класів, народів [3, с. 434]. Тобто до переліку завдань науки входить вивчення діяльності людей, впливу цієї діяльності на розвиток суспільства та навпаки. Аналіз усіх аспектів соціальної реальності має на меті подальше прогнозування розвитку сукупності компонентів суспільства й можливість управління суспільними перетвореннями та трансформації соціальних інститутів.

Отже, вивчення процесу політичної соціалізації з позиції соціології передбачає розгляд цього феномену на рівні всієї соціальної системи, або соціального простору. Формування та перетворення соціального простору зумовлено соціальними позиціями індивідів у ньому та сукупності його практик, або, згідно з визначенням П. Бурдьє, діалектикою позицій та диспозицій, що відображають подвійність соціальних структур” [2].

Іншими словами, соціологія вивчає політичну соціалізацію в рамках її взаємовпливу з усіма соціальними інститутами, що передбачає не тільки аналіз впливу інститутів суспільства на процес політичної соціалізації, а, насамперед, роль політичної соціалізації в становленні та розвитку соціальної системи, у функціонуванні всієї сукупності соціальних інститутів.

У рамках соціологічного підходу враховуються відносини в процесі соціалізації особистості, соціальних груп та всіх суб’єктів соціальної системи в цілому, а також відносини суспільства та його компонентів із суб’єктами політики.

Таким чином, можна сказати, що однією з характерних особливостей вивчення політичної соціалізації як соціального процесу є вивчення її на масовому рівні, що включає суспільство в цілому, всі його елементи та функціонування соціальних інститутів як провідних чинників процесу політичної соціалізації.

Соціалізація як соціальний процес є найбільш значущим фактором функціонування суспільної системи, гарантом стабільного розвитку соціуму.

З позиції політичної соціалізації особистості в соціології цей процес варто розглядати, насамперед, як формування члена суспільства, соціальної групи, що, у свою чергу, виступають агентами та інститутами політичної соціалізації. У взаємозв'язку із соціальними групами індивід набуває певного соціального статусу, формує систему соціально-політичних установок та ціннісних орієнтації й виконує певну систему соціальних ролей, для виконання яких упродовж процесу політичної соціалізації формуються певні особистісні риси та якості.

Крім того, особистість розглядається як суб'єкт політичної соціалізації, який має можливість самостійно координувати реалізацію процесу соціалізації, формувати власну точку зору на соціально-політичні процеси суспільства, обґрунтовувати власне ставлення до реалій суспільно-політичного життя країни, займати активну позицію щодо розвитку громадянського суспільства та соціальної держави.

У той час, як соціальні практики агентів зумовлені соціальними структурами, соціальні структури трансформуються під впливом практик. Це передбачає концепція подвійного структурування П. Бурдьє [2]. Однак варто мати на увазі, що здійснення практик відбувається в обмежених рамках об'єктивних структур, або соціальних відносин, які особистість може змінювати.

Сукупність суспільних відносин ґрунтується на соціальних потребах та суспільно-політичних інтересах усіх суб'єктів соціуму. У свою чергу, суспільно-політичні інтереси суспільства відображаються в системі політичних установок, ідеалів, норм та цінностей особистості, які формуються, насамперед, у процесі політичної соціалізації.

Ціннісні орієнтації є базовим компонентом, що визначає основні суспільно-політичні орієнтації особистості, характеризують загальну оцінку навколишньої дійсності та являють собою мотиваційну основу соціальної та політичної діяльності особистості. Сформовані в процесі політичної соціалізації ціннісні орієнтації виступають показником соціально-політичного становлення особистості, що виражає характер політичних практик, визначають засоби досягнення інтересів, а також виражають загальний рівень соціально-політичної свідомості суспільства. У цьому сенсі ціннісні орієнтації безпосередньо пов'язані із соціально-політичними нормами, в рамках яких може здійснюватися реалізація суспільно-політичних відносин та індивідуальних практик.

На нашу думку, соціальні норми виступають певними стандартами діяльності, що визначають межі реалізації соціальних практик і суспільних відносин відповідно до ціннісних орієнтацій суспільства та являють собою основу соціального контролю та регуляції функціонування соціальних інститутів.

Таким чином, соціальні норми, засвоєні в процесі політичної соціалізації, визначають структуру політичних практик, водночас можливість упровадження та трансформації соціальних норм може бути розглянута як критерій суспільного розвитку й формування громадянського суспільства.

Не менш важливим компонентом політичної соціалізації особистості є статусно-рольова структура особистості.

Політичний статус розкриває певну політичну роль особистості в соціально-політичній системі, що відповідає соціальному статусу особистості в цій системі. Соціальний статус зумовлює формування політичної свідомості або, в разі протистояння соціального статусу та статусних характеристик, призводить до радикальної політичної переорієнтації. Соціально-політичний статус характеризує особливості політичної поведінки та реалізації політичної діяльності особистості, підкреслює його власну громадянську позицію.

Згідно із цим визначенням, як зауважує І. Конода, політична соціалізація не тільки дає змогу формувати політичні установки та форми поведінки, а й спонукає відчувати себе частиною певного суспільства [3, с. 32–34]. Крім того, автор звертає увагу на те, що в рамках політичної соціалізації здійснюється перехід від індивідуального до суспільного, запускається ланцюг процесів, що визначає розвиток суспільства – ідентифікацію, інтеграцію, інституціалізацію, що передбачає процес, у ході якого соціальні практики стають досить регулярними та довготривалими, що приводить до виникнення нових соціальних інститутів і нових соціальних організацій [6, с. 218].

Координація та закріплення суспільством певних політичних цінностей, формування зразків політичної поведінки й системи суспільних відносин визначає необхідні для політичної системи особливості суспільно-політичної активності: участі особистості в політичних процесах, реалізації особистісних та колективних інтересів, контролю за прийняттям та реалізацією політичних рішень, відстоювання громадянських позицій. Цей процес відображає систему відносин компонентів суспільства, уряду та різноманітних соціальних угруповань.

Як будь-яке соціальне явище, процес політичної соціалізації має свої часові та просторові характеристики.

Треба зазначити, що більшість досліджень спрямовані на вивчення політичної соціалізації серед молоді. Проте останнім часом серед вітчизняних та зарубіжних дослідників переважає думка про те, що процес соціалізації має неперервний характер та здійснюється протягом усього життєвого циклу людини. На нашу думку, цей висновок найбільше доводить особливості політичної соціалізації періоду суспільних трансформацій, де до процесу політичної соціалізації долучаються представники всіх поколінь та суспільства в цілому.

Відомий соціолог Т. Парсонс виокремлював у процесі соціалізації два етапи: соціальної адаптації та інтеріоризації [4].

У процесі соціальної адаптації відбувається залучення особистості до соціального середовища, що реалізується пристосуванням до соціальних умов, сукупності цінностей та норм, характерних для цього соціального середовища, певних соціальних ролей.

Процес соціальної адаптації відбувається, передусім, у дитинстві та юнацькому віці. На цьому етапі процес політичної соціалізації відбуваєть-

ся під впливом сім'ї, освіти та виховання. Саме через взаємодію з первинними соціальними інститутами й агентами соціалізації здійснюється набуття базових суспільно-політичних ціннісних орієнтацій, формування певного ставлення до суспільно-політичних явищ, оволодіння нормами соціального буття, відбуваються процеси індивідуалізації та інтеграції.

Процес інтеріоризації передбачає перетворення норм, цінностей суспільства до внутрішніх правил поведінки особистості, що дає змогу формувати ціннісні орієнтації особистості, які спроможні розвивати властивості індивіда як суб'єкта суспільно-політичної діяльності. Цей процес реалізується в більш дорослий період становлення особистості у взаємодії із суспільними інститутами, як-от: освітою, трудовими відносинами, засобами масової інформації тощо.

Взагалі наголосимо на тому, що періодизацію процесу політичної соціалізації можна характеризувати особливостями засвоєння політичних ролей, розвитком суспільно-політичної свідомості, формуванням активної позиції та власної участі в реалізації політичних рішень і розвитку соціально-політичної системи суспільства, усвідомленням власного значення у формуванні громадянського суспільства.

Реалізація політичних практик відбувається в процесі інтеріоризації та відображається в політичній діяльності, яка безпосередньо пов'язана зі спільним життям людей, має суспільний характер та є складовою суспільних відносин, що має величезний вплив на розвиток і характер цих відносин.

Політична діяльність спрямована на реалізацію владних інтересів, упровадження певних цінностей, як наслідок – вона є фундаментом становлення політичних рухів, організації політичних партій, упровадження певних ідеологічних позицій та суспільних орієнтацій.

Політика як форма суспільної діяльності залежно від чисельності соціальних зв'язків (інтерацій) реалізується на індивідуальному, груповому, інституціональному та загальносоціальному рівні й виражається в різноманітних формах суспільних відносин та індивідуальних практик. Тим самим політика як сфера діяльності визначає функціонування всіх політичних інститутів та соціального середовища в цілому.

З огляду на аналіз періодизації процесу соціалізації постає питання щодо загального часу перебігу процесу соціалізації та критеріїв соціологізованості як результату цього процесу.

Ґрунтуючись на думці про безперервний процес політичної соціалізації, ми вважаємо, що рівень соціалізованості особистості не може мати статичного та остаточного характеру. У сучасному суспільстві, що характеризується постійними тенденціями суспільних перетворень та соціально-політичних трансформацій як на світовому, так і на державному рівні, формування особистості впродовж усього життя перебуває під впливом соціально-політичних змін, що може привести до висновку про постійну ресоціалізацію індивіда. Вагомим фактором зміни перебігу політичної соціалізації виступають соціальні інститути, що змінюються в процесі розвитку

людини та мають різне відношення до суспільно-політичних процесів та політичних ідеологій.

У рамках соціології політична соціалізація розглядається в аспекті реальних потреб суспільного розвитку та функціонування всіх його компонентів. Соціально-політичні цінності зумовлюють інтереси суспільства, що визначають характер реалізації політичних практик, організацію та спрямованість функцій соціальних інститутів і організацій. У свою чергу, соціальні норми організують та регулюють сукупність соціально-політичних відносин, діяльність політичних і соціальних інститутів, індивідуальних та групових практик.

У процесі політичної соціалізації особистість набуває здатності формувати свою власну позицію щодо суспільно-політичних процесів, можливість самостійно оцінювати політичні дії та процеси, спроможності до зворотної соціалізації, певної зміни усталених політичних цінностей та ідеалів. Ефективність політичної соціалізації особистості характеризується рівнем політичної культури, сформованим комплексом соціально-політичних цінностей, визначенням сукупності політичних інтересів і системи політичних мотивацій, формами політичної участі та усталеним набором політичних практик, здатністю свідомо оцінювати політичні події та впливати на розвиток суспільно-політичних процесів, формувати й захищати свою громадянську позицію.

Слід зауважити, що процес політичної соціалізації, зокрема, постає як механізм регуляції та організації соціальної системи. Т. Парсонс в організації суспільної системи відокремлює три основні групи проблем, пов'язаних з процесом соціальної інтеграції: інтеграцію соціальної та особистісної системи, інтеграцію елементів системи й інтеграцію соціальної системи з культурними зразками. Ефективний розвиток цього процесу зумовлює організацію задоволення особистісних потреб. Оптимальне функціонування соціальних систем зумовлюється відповідністю ціннісних орієнтацій особистості та зовнішнім соціальним очікуванням. Провідний фактор розвитку соціальної інтеграції, на думку вченого, – це процес інституціалізації, під час якого відбувається становлення стійких форм взаємодії, або соціальних інститутів.

Механізм організації соціальної системи розкриває сукупність соціальних практик, що являють собою усталені стандарти поведінки соціуму, які ґрунтуються на системі загальних цінностей, інтересів, мотивів дій соціальних суб'єктів.

Тобто становлення особистості як суб'єкта політичного процесу дає змогу впливати на розвиток політичної свідомості суспільства та становлення в Україні громадянського суспільства, здатного регулювати й контролювати діяльність усіх соціально-політичних інститутів, брати участь у вирішенні суспільно значущих проблем, які завжди пов'язані з політикою. Тобто за допомогою політичної соціалізації індивід повинен стати спроможним на активні соціальні дії щодо захисту своїх прав як суб'єкта соціальної системи, розглядати себе як суб'єкта суспільних перетворень.

Висновки. Таким чином, процес політичної соціалізації являє собою один з провідних факторів, що впливають на розвиток суспільної свідомості та разом з тим характер розвитку соціально-політичного стану суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н.А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 2005. – 576 с. – (Серия “Gallicinium”).
2. Бурдьє П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Конода И. Политическая социализация в современном Российском обществе / И. Конода // Власть. – № 4. – 2007. – С. 32–34.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.
5. Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев ; уч. секр. О.Е. Чернощек. – М. : Норма, 2008. – 608 с.
6. Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж.Д. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.

Стаття надійшла до редакції 4 вересня 2012 р.

Игрушко А.Ю. Политическая социализация как социальный процесс

В статье анализируются основные характеристики политической социализации как социального процесса. Обосновывается значение изучения процесса политической социализации в рамках социологической науки. Определяется роль политической социализации в современных социально-политических процессах.

Ключевые слова: *политика, политическая социализация, социальная адаптация, социальные практики, социальный процесс.*

Igrushko A. Political socialization as a social process

The article analyzes the main characteristics of political socialization as a social process. Also, article substantiates the importance of studying the process of political socialization within the social science and defines the role of political socialization in the present socio-political processes.

Key words: *politics, political socialization, social adaptation, social practices, social process.*

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 316.33:34

О.В. КОЛОВОРОТНА

ДІАГНОСТИКА ВЗАЄМВІДНОСИН ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ТА ПІДПРИЄМЦІВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

У статті висвітлено діагностику взаємовідносин податкової служби та підприємців малого та середнього бізнесу на основі соціологічного дослідження. Також визначено основні якості працівників податкових служб, які безпосередньо впливають на процес взаємовідносин між податківцями та підприємцями.

Ключові слова: *діагностика, взаємовідносини, малий та середній бізнес, органи державної податкової служби, податки, податкові послуги, соціологія.*

Держава майже не підтримує малий та середній бізнес як грошима, так і різноманітними пільгами у сфері податкової політики. Від того, наскільки ефективно працюють підприємства, який їх фінансовий стан, залежить здоров'я всієї економіки, а також соціально-правове здоров'я держави. Але дієвої системи стимулювання створення малих підприємств не існує, як і немає господарського механізму їхньої підтримки. І саме тому підприємці самі шукають вихід із ситуації, що склалася в державі, тим самим порушуючи та ігноруючи норми права.

Слід зауважити, що завищені вимоги норм права виступають як корупційний чинник у процесі взаємовідносин підприємців та податківців. Для того, щоб виконати ці норми, підприємець як платник податків вимушений витратити надто багато ресурсів, що викликає в нього бажання “відкупитися” від виконання. Це такі норми як матеріальні, які вимагають від підприємців дуже великих витрат (сплати великих штрафів тощо), а також процесуальні норми, які через складність процедури передбачають значні витрати часу і сил.

Значний внесок у дослідження взаємовідносин підприємців як платників податків та органів державної податкової служби зробили такі науковці, як: М. Задояний, Н. Залуцька, Б. Карпінський та М. Недюха.

Мета статті – діагностувати взаємовідносини між органами державної податкової служби та підприємцями малого і середнього бізнесу, а також визначити від чого залежить їх ефективність.

Суспільні відносини у сфері оподаткування безпосередньо пов'язані з управлінням економічним і соціальним розвитком суспільства через механізм оподаткування. Податкова сфера є важливою складовою суспільст-

ва. Одним із головних її регуляторів виступає податкова політика. Держава, формуючи свою податкову політику, шляхом збільшення або зменшення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва та груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої конкуренції на ринку, умов для розвитку провідних галузей економіки, реалізації соціальної політики. Слід зазначити, що дослідження причин, які визначають характер взаємодії між працівниками податкової служби та підприємцями, глибоко та повно розкриває питання якості обслуговування платників податків.

Послуги, які надає державна податкова служба, є публічними. А сфера публічних послуг – це комунікативний простір, актуальність і своєрідність дослідження якого зумовлені різними чинниками. По-перше, послуга виступає предметом комунікації і водночас є предметом матеріального блага. Послуга має значення позитивної цінності і виступає засобом задоволення потреб як індивіда, соціальних груп, так і суспільства в цілому [1, с. 52], то ступінь цього задоволення виступає як послуга.

По-друге, до простору входить не один, а два суб'єкти комунікації, між якими є тісна та складна мережа каналів взаємодії та відносин. Перший суб'єкт надання послуг – це сукупність органів податкової служби. До його складу входять також об'єкти – фокуси соціальних зв'язків, а саме: податкові регіональні інспекції, через які відбувається процес передачі послуг підприємцям малого та середнього бізнесу. Об'єктом виступають підприємці – платники податків.

Поведінці сучасних працівників податкової служби має бути притаманне відчуття людяності та етики у взаємовідносинах з платниками податків. І саме Податковий кодекс є певними “правилами” в податковому законодавстві. Податковий кодекс – це документ, який дає можливість урегулювати взаємовідносини між працівниками податкової служби та платниками податків. Його недосконалість призводить до проявів негативних явищ, таких як корупція та зловживання службовим становищем.

Зважаючи на вищесказане нами, ми вирішили дослідити думку підприємців малого та середнього бізнесу з приводу того, чи зустрічалися їм працівники податкових служб, які використовують службове становище у власних цілях. Ми поставили питання: “Наскільки поширене зловживання службовим становищем працівниками податкової служби?” і побачили, що майже дві третіх підприємців заявили, що такий факт наявний в органах державної податкової служби; з них особливу увагу на це звернули фінансисти та бухгалтери (оскільки саме вони здають податкову звітність, податкові декларації тощо і вступають у взаємовідносини з працівниками податкової служби) товариств з обмеженою відповідальністю та приватних підприємств, при цьому незалежно від віку.

Ми звернулися до підприємців з питанням: “На Вашу думку, чи потрібен Податковий кодекс України?”. Аналізуючи результат відповідей, ми виявили, що більшість підприємців підкреслила необхідність існування По-

даткового кодексу, а особливого значення йому надали підприємці-власники та бухгалтери, фінансисти, на відміну від представників інших професій. Зауважимо, що найбільш активними в цьому відношенні стали особи двох вікових категорій, це перш за все категорія осіб 36–45 років та, по-друге, категорія осіб пенсійного віку. Цікаво, що за формою власності їх підприємства загалом належать до приватних підприємств та товариств з обмеженою відповідальністю.

Отже, Податковий кодекс є головним у визначенні мети податкових трансформацій, які мають привести малий та середній бізнес до ладу. Підприємці сподіваються, що Податковий кодекс не лише об'єднає чинні закони та нормативні акти, а й ліквідує проблеми в малому та середньому бізнесі, які накопичились. Необхідно підкреслити, що шляхи вирішення цих проблем повинні концентруватися на виваженому, науково обґрунтованому підході з урахуванням особливостей трансформаційного стану економіки.

У дослідженні ми намагалися визначити, чи є причиною корупційної взаємодії ступінь свідомості підприємців платників – податків. Ми з'ясували, що третина підприємців зауважила, що рівень свідомості підприємців як платників податків є дуже низьким, при цьому найбільше це зауважили представники різних професій державних форм власності віком 19–25 років та працівники вікової категорії від 55 років. Саме ця неусвідомленість, необізнаність з податковою культурою змушує як молодих, так і вже пенсіонерів до вступу в корупційні взаємовідносини. Пенсіонери-деліквенти, як і молоді працівники, не чекають від держави допомоги у вигляді організаційно-правових заходів, вони самі вирішують заробляти на життя шляхом порушення закону. Отже, ступінь свідомості підприємців малого та середнього бізнесу як платників податків є детермінантою корупційних відносин.

При цьому нас зацікавило таке питання: якщо підприємці вступають у неформальні взаємовідносини, то яку частину власного доходу вони змушені віддавати працівникам податкових служб? Аналізуючи отримані результати, маємо зауважити, що одну майже одну десяту власного заробітку віддають підприємці товариств з обмеженою відповідальністю та підприємці приватних підприємств віком від 26 до 35 років працівникам-деліквентам податкових служб. Підприємці приватних і державних форм власності віддають незначну частку свого прибутку – майже одну двадцяту, при цьому це підприємці тієї самої вікової категорії, які є самі власниками підприємств. Варто зазначити, що підприємці в усіх випадках відповіли, що вони власноручно (або через третіх осіб, але не через працівників власних підприємств) проводять корупційні передачі. Майже незрозумілим для нас було виявлення того факту, що досить активна вікова група підприємців (26–35 років) віддає майже половину свого заробітку в ході корупційних практик працівникам податкової служби.

Що ж саме їх спонукає до таких вчинків? Слід зазначити, що думки науковців пересічних підприємців інколи різняться, адже досить часто їх відповіді є заздалегідь не підготовленими і дещо “по-дитячому” емоційними, тобто такими, які показують дійсні реалії підприємницького життя.

Податкові працівники у взаємодії з платниками податків мають здатність впливати на них у прийнятті корупційних рішень, вдаючись до певних ознак прихованої маніпуляції. Основними такими ознаками є: активізування стереотипів (у нашому випадку, це коли підприємець, почувши від податківця явну чи приховану апеляцію до якихось укорінених почуттів чи установок, прокручує у власному розумі багато разів певне повідомлення, не усвідомлюючи, що його до чогось схиляють, а саме: до прийняття рішення – давання хабара); повторення (є головним засобом несумлінної пропаганди, тобто підприємцю під час кожної зустрічі повторюють одну й ту саму нав'язану думку); дроблення (думку викладають по частинах, не цілісно, особливо коли мова йде про проблеми, які чекають на підприємця у його власному бізнесі і які можна знешкодити); мова (податківці досить часто вдаються до вживання малозрозумілих фраз та слів для підприємців, певних тлумачень податкового законодавства); емоції (працівники податкової служби тиснуть на почуття, вдаючись до емпатії, яка часто є просто рольовою грою); сенсаційність і негайність, тобто терміновість (податківці створюють шум, нервозність, підривають психологічний захист підприємців, а особливо це діє на підприємців-пенсіонерів, вдаються до стресогенної ситуації, під час якої підприємці будь-якими засобами прагнуть залагодити її, оскільки це може негативно вплинути на їх здоров'я. А молодь, у свою чергу, в міру своєї необізнаності з податковим законодавством, погоджується налагодити або врівноважити ситуацію вигідними для податківців шляхами); тоталітаризм рішення (нав'язування платникам податків думки, майже прямим текстом, відповідно до якої вони змушені вдаватися до корупційних проявів); тоталітаризм джерела повідомлення (відсутність можливості порівняти різні погляди на певні проблеми підприємців); змішування інформації та власної думки (це дуже грубий прийом маніпуляції свідомістю підприємців у процесі взаємодії з податківцями, коли підприємці прагнуть зрозуміти певні податкові закони, а податківці нав'язують свої думки про них та відшуковують одразу шляхи ухилення від них); прикриття авторитетом (коли податківці згадають імена видатних осіб, які неодноразово вже мали з ними справу); некоректність висловлювань (працівники податкової служби пропонують свої послуги двоюкою мовою, провокуючи тим самим платників податків) [2, с. 529–531].

Працівники податкової служби досить часто, виходячи з результатів нашого дослідження, змушують підприємців малого та середнього бізнесу вдаватися до так званого “бажаного вибору” самого платника податків. Принцип взаємного обміну досить міцно вкоренився в підприємницьку свідомість. Посприявши в деяких питаннях підприємцям, податківці створюють певні “інвестиції на перспективу”.

Слід зазначити, що саме цим досить часто користуються працівники податкових служб, надаючи не дуже важливі послуги або ж взагалі не потрібні, завідомо очікуючи і вимагаючи від платників податків того, що їм потрібно, тим самим апелюючи до почуття вдячності. Інколи податківці, не маючи підстав для того, щоб підприємці від них залежали, самі прово-

кують ситуації, в якій підприємці почувають себе незручно в разі їх відмови на прохання меншого масштабу (“ну хоч квіти подаруйте”). І вже навіть ті підприємці, які завжди ухилялись від корупції, змушені вступати у ці корупційні взаємовідносини.

Для того, щоб взаємовідносини між органами державної податкової служби та підприємцями малого та середнього бізнесу були врегульованими, потрібно регламентувати організаційні засади податкового контролю. Виконуючи роз’яснювальну роботу серед платників податків, працівники податкової служби мають звертати увагу на те, щоб джерела інформації, яку вони висвітлюють, були достовірними, а відомості не мали подвійного змісту та були своєчасно оприлюднені.

Більшість працівників податкової служби вважає свою “авторитарну податкову” поведінку правильною, тому що бачать інших податківців, які поводять себе аналогічно. Вони вважають, що вчиняють так, начебто вони щось знають, що іншим невідомо. І майже завжди така поведінка є необґрунтованою та невиправданою. Усвідомлення необхідності безумовного підкорення комусь авторитетному укорінюється у свідомості людей з дитинства, а непідкорення вважається неправильною поведінкою. Податківці впливають на підприємців не своїми знаннями власної справи, а самою атмосферою, особистим авторитетом, підкріпленням почесними рангами, званнями і навіть формою одягу.

Досліджуючи саме цей аспект податкової роботи, на запитання: “Чи були у Вас скарги щодо роботи податкових органів стосовно послуг оподаткування?”, ми отримали дещо неочікувані результати: 51% підприємців, бухгалтерів та фінансистів стверджувально відповіли на це запитання. Слід зауважити, що це здебільшого працівники відкритого акціонерного товариства і закритого віком від 36 до 55 років і більше. А ось 47% підприємців-власників та працівників інших професій віком 19–35 років заперечили, наголошуючи, що вони не мали скарг стосовно послуг, які надає державна податкова служба. Далі нас зацікавив той факт, чи доводилось підприємцям стикатися з випадками тяганини, грубощів, неухважності в органах податкової служби. Ми отримали такі дані: майже половина респондентів вікової категорії від 36 років і старші, незалежно від форм власності їх підприємств, зазначила, що все ж таки доводилося зустрічати такі явища, на що молоді бізнесмени відповіли здебільшого заперечно.

Отже, ми можемо зробити висновок, що молоді підприємці, хоч і мають конфлікти з податковою службою (що доведено раніше нами в попередніх питаннях), вважають їх цілком прийнятними та звичайними взаємовідносинами, оскільки працівники податкової служби майже такої самої вікової категорії. І відсутність етики податківців, податкової культури, якої вони повинні дотримуватись, так і відсутність підприємницької культури майже беззаперечна.

Для з’ясування того факту, чи доводилось підприємцям зустрічати прояви грубощів та неухважності працівників податкової служби, ми поставили їм таке питання: “Якщо у Вас були скарги, то через які канали Ви до-

водили до відома керівні органи податкової служби?”. Ми виявили, що до особистого контакту з працівниками вдається лише небагато підприємців, основна частина з яких це підприємці-власники відкритих акціонерних товариств та приватні підприємці віком 26–45 років.

Щодо послуг “гарячої лінії” та “електронної прямої лінії”, то ними користується мала частка респондентів малого та середнього бізнесу, і слід зазначити, що це не самі підприємці, а працівники різних професій закритих акціонерних товариств та приватних підприємств. Неочікуваним для нас було те, що до цих послуг звертаються громадяни віком 46–55 років.

Така ситуація, коли саме ця категорія підприємців (з урахуванням віку та специфіки праці) звертається до послуг “гарячої лінії” та електронної прямої лінії, зумовлена браком або нестачею часу, коштів та інших ресурсів, а також прагненням забезпечення анонімності. Ця категорія складається з осіб передпенсійного віку, які, перш за все, переживають за свої робочі місця, знаючи, наскільки тісна “взаємопорука” податківців з усіма органами влади.

З офіційним листом до керівництва податкової служби зі скаргами звертається більшість опитаних приватних підприємців і підприємців закритого акціонерного товариства (або уповноважені ними особи), при чому незалежно від віку. Термін надання відповідей на письмові листи, звернення та скарги платників податків є досить розтягнутим, що свідчить про неефективність роботи податкової служби в цьому напрямі.

Для швидкого реагування і вирішення даних питань необхідне застосування передових ідеологічних досягнень, новітніх засобів впливу на свідомість перш за все працівників податкової служби, а потім і громадян – платників податків. Податкова служба повинна своєчасно забезпечувати громадян об’єктивною та різнобічною інформацією про свою діяльність, спрямовану на виконання державних завдань.

Оцінюючи взаємовідносини органів податкової служби та підприємців малого та середнього бізнесу, варто відзначити, що бюрократія є однією із соціально-професійних груп, це особлива соціальна спільнота з власними інтересами та певним стилем життя. І саме потреби цього стилю диктують, як саме працівники податкової служби надаватимуть послуги підприємцям. Можна визначити певні якості податківців, що впливають на взаємовідносини з підприємцями малого та середнього бізнесу, це такі як: низька кваліфікація податківців, їх низькі ділові та особисті якості; безвідповідальність та халатність у ставленні до роботи; слабка дисципліна; надмірно високий рівень корупційних практик; невпорядкованість як внутрішніх, так і зовнішніх функцій управління податкової служби; невдоволеність соціальним статусом; невдоволеність офіційною заробітною платою; відсутність форм соціального та податкового контролю; свідомі маніпуляції платниками податків. Усе це заважає ефективному і якісному наданню податкових послуг.

Важливо зауважити, що оцінка податкових послуг залежить від певних критеріїв: доступність як критерій вказує на те, що підприємці як пла-

тники податків повинні мати вільний доступ до органів податкової влади в зручний час, а вся необхідна інформація для отримання податкової послуги повинна надаватися доступною мовою; відкритість передбачає, що підприємці мають знати, як відбувається надання податкових послуг, хто саме несе відповідальність за надані податкові послуги і як можна виправити ситуацію у випадку неправильних дій; своєчасність надання послуг є відображенням норми часу, відведеної на обслуговування підприємців, задоволення їх потреб, створення умов для досягнення їх мети; критерій обсягу і періодичності надання податкової послуги є характеристикою кількості повторень обслуговування одного підприємця за чітко визначений проміжок часу; точність відображає ступінь професіоналізму працівника податкової служби, можливість надання ним інформації потрібного обсягу та змісту; критерій безпеки податкової послуги розкриває її якісну сторону, запобігає завданню підприємцям моральних, фізичних, матеріальних збитків під час процедури отримання цих податкових послуг. Тут варто зазначити, що ідеальним відображенням ефективності податкових послуг є ситуація, в якій очікування клієнтів збігаються з наявними в установі нормами ефективності діяльності.

Потрібно зазначити, що характер роботи в органах державної податкової служби для більшості податківців є синтезом суспільного статусу та канцеляризму, що забезпечує їх самодостатність. Можна сказати, що це певне відчуження працівників податкової служби від суспільства.

В нашій державі існує істотна суперечність між принципами податкової служби в самій податковій службі і реальним баченням роботи податківців більшістю підприємців.

Необхідно констатувати, що оцінка якості взаємовідносин підприємців малого та середнього бізнесу та працівників податкової служби не можлива без визначення відправного моменту цієї процедури – легітимної інституціоналізованої норми. Тому в цьому випадку вагоме місце має зайняти впровадження технології розробки стандартів. А для того, щоб стандартизувати та оцінювати взаємовідносини платників податків і працівників податкової служби, існує потреба у визначенні критеріїв оцінювання якості взаємовідносин підприємців та працівників податкової служби.

Розробка стандартів якості взаємовідносин працівників податкової служби та підприємцями може здійснюватися як співробітниками податкової служби, так і підприємницькими об'єднаннями, які репрезентують інтереси суб'єктів отримання податкових послуг. При цьому також може бути реалізована і технологія спільної розробки норм якості податкового обслуговування. Саме цей варіант абсолютно відповідає вимогам реалій нашого українського суспільства, тому що наближення офіційних стандартів до очікувань особи є важливим орієнтиром у вдосконаленні системи організації взаємовідносин між податківцями та підприємцями. Таким чином, ідеальним є стан, коли вимоги до якості взаємовідносин з боку підприємців та офіційно встановлені стандарти збігаються.

Важливим також є принцип “єдиного вікна”, який покладений в основу концепції оптимізації діяльності установ і спрямований на підвищення якості деяких взаємовідносин. Також слід наголосити, що не всі послуги можна надати у віртуальному вікні, оскільки ватро враховувати системність і спеціалізацію податкової служби. Пріоритетом стає не об’єднання податкових послуг, а швидкість і зручність їх отримання. І саме тому, на нашу думку, поряд із створенням “єдиного вікна” доцільно запровадити принцип “одразу з першого разу”. Необхідно зауважити, що ефективна реалізація цього принципу можлива за допомогою технології інформування платників податків.

“Єдине вікно” передбачає об’єднання в собі окремих процедур як однієї загальної. Досить часто використовують це вікно, коли реєструються суб’єкти підприємницької діяльності. На нашу думку, значущість й ефективність реєстрації полягає в упорядкуванні здійснення процедури. Тому варто розглянути технологію роботи за таким алгоритмом.

Необхідною умовою реалізації цього алгоритму є забезпечення вільного доступу до “інформаційного пакета” кожного потенційного платника податків. Він має містити в собі організаційні відомості про порядок та процедуру податкового обслуговування, перелік, зразки документів, які потрібні для початку алгоритму підготовки податкової послуги. Підприємець як платник податків, виходячи з принципу відкритості та доступності, може отримати саме цю інформацію через інтернет-сайт податкової служби в електронному вигляді, а також на дошці оголошень податкової служби.

Стадії алгоритму будуть такими: розробка порядку надання податкової послуги та інформування платників податків – підготовка підприємцем повного пакета необхідних документів (а якщо потрібно, то саме на цій стадії працівники податкової служби можуть надати кваліфіковану консультацію) – звернення підприємця – проведення процедури надання податкових послуг. Зазначимо, що остання реалізується за умов дотримання всіх формальних норм.

Висновки. Таким чином, взаємовідносини працівників податкової служби та підприємців стануть обмеженими у зв’язку з появою “єдиного вікна”, бо підприємці за допомогою технології інформування з’являтимуться в податковій службі лише два рази – при поданні звернень та при отриманні певної податкової послуги. Саме в цьому випадку державною податковою службою будуть дотримані такі критерії, як своєчасність і незривність.

Для підвищення ефективності взаємовідносин платників податків та податкової служби в комунікативному просторі, на нашу думку, потрібно вдосконалити систему контролю взаємовідносин між податківцями та платниками податків. Для цього Державна податкова адміністрація має проводити регулярний моніторинг для виявлення ступеня задоволення податковими послугами.

Працівники податкової служби набагато краще і вище оцінюють свою роботу, ніж їх оцінюють підприємці. Домінування суб’єктивних чин-

ників знижує якість взаємовідносин між податківцями та платниками податків.

Органи державної податкової служби мають розробити інноваційні напрями роботи з платниками податків, які за своїм призначенням забезпечуватимуть гармонію взаємовідносин між державою та суспільством на макрорівні і між працівниками податкової служби та підприємцями малого та середнього бізнесу на макрорівні, а також упровадити єдині підходи до здійснення податкової політики на всіх рівнях.

Список використаної літератури

1. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – С. 52.
2. Ходаківський Є.І. Психологія управління / Є.І. Ходаківський, Ю.В. Богоявленська, Т.П. Грабар. – К. : Центр учбової літератури, 2001. – С. 529–531.

Стаття надійшла до редакції 29 серпня 2012 р.

Коловоротна О.В. Диагностика взаимоотношений налоговых органов и предпринимателей малого и среднего бизнеса

В статье отражена диагностика взаимоотношений налоговой службы предпринимателей малого и среднего бизнеса на основе социологического исследования. Также определены основные качества работников налоговых служб, которые непосредственно влияют на процесс взаимоотношений между налоговиками и предпринимателями.

Ключевые слова: *диагностика, взаимоотношения, малый и средний бизнес, органы государственной налоговой службы, налоги, налоговые услуги, социология.*

Kolovorotna O. Diagnosis of mutual relations of tax organs and businessmen of small and middle business

In the article diagnostics of mutual relations of tax organs and businessmen of small and middle business is reflected on the basis of sociological research. Basic qualities of workers of tax services, which directly influence on the process of mutual relations between podatkovyami and businessmen, are also certain.

Key words: *diagnostics, mutual relations, small and middle business, organs of government tax service, taxes, tax services, sociology.*

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 130.2:316.61

О.В. БОНДАРЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДВАЛИНИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЯК ОСОБЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто, яким чином соціально-економічна культура країн світу (зокрема, сучасної України) зумовлена низкою суспільних явищ і механізмів, які постають підвалинами формування культури як особливого середовища, визначають її змістовну цілісність, спричиняють певні тенденції становлення та розвитку.

Ключові слова: соціально-економічна культура, соціально-економічна поведінка, економічна свідомість, національна економічна ментальність, соціально-економічний простір, соціокультурні фактори.

Складна динаміка суспільних змін у новітній Україні вимагає аналізу стимулювальних і стримувальних засад, які виникають на цьому шляху, переосмислення співвідношення матеріального й духовного в життєдіяльності суспільства, з'ясування місця людини в економічних, соціальних, політичних та інших реаліях сьогодення, розуміння сутності процесів, що відбуваються в індивідуальній і соціальній свідомості сучасного громадянина України.

Усі ті явища й процеси, які характеризують та показують сучасне українське сьогодення, сучасний український соціум як ціле, зумовлені певними соціокультурними чинниками національної суспільної історії й виступають національним історико-культурним феноменом. Нас будуть цікавити процеси (і засади таких процесів) виникнення, становлення й розгортання наявного культурного та суспільного буття вітчизняного соціуму в розрізі соціально-економічних підвалин, як дослідження соціально-економічного підґрунтя формування культурних і суспільних реалій новітньої України зокрема та культури як особливого середовища в цілому.

Література з вивчення проблематики соціально-економічних підвалин формування культури людства як особливого середовища є практично неосяжною. Це пов'язано, перш за все, з тим, що вона (ця проблематика) постає полідисциплінарною, отже, є предметним полем досліджень економістів, соціологів, політологів, культурологів тощо. Щодо соціально-філософських досліджень із цієї проблематики, зокрема сучасних вітчизняних авторів, їх також можна показати як чимале коло тем та аспектів. Це й філософські розвідки В. Андрущенка, В. Беха, В. Воронкової, О. Забужко, С. Кримського, М. Лукашевича, М. Поповича, І. Предборської, І. Ста-

ровойта, В. Табачковського та ін., і праці соціологів Л. Аза, Д. Богині, В. Врублевського, Є. Головахи, О. Донченко, Т. Єфременко, С. Катаєва, А. Лобанової, В. Пилипенка, Ю. Романенка, А. Ручки, Є. Сірого, Є. Суїменка та ін. Відрізняючись певними конкретними тематичними аспектами та нюансами, дослідження цих авторів присвячені розкриттю тих чи інших аспектів теоретичних уявлень щодо сутності й проявів соціально-економічного простору сучасної світової культури, сутності феномену соціально-економічної життєдіяльності людини та суспільства, розмаїття атрибутів і проявів феномену “економічної людини”, засад становлення й розгортання культури як особливого середовища в аспекті її соціально-економічних підвалин.

У цілому ж методологічні й теоретичні підвалини розробки наукових концепцій соціально-економічного розвитку суспільства та культури закладено представниками різних світових шкіл економічної, соціологічної, філософської думки: класичної школи політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль та ін.), історичної школи (А. Вагнер та ін.), маржиналізму (Л. Вальрас, К. Менгер й ін.), неокласичної економіки (А. Маршал, Дж. Стіглер, М. Фрідман та ін.), інституціоналізму (Т. Веблен, Дж. Кейнс, Ф. Хайєк, М. Вебер та ін.), неінституціоналізму (Р. Коуз, Д. Норт та ін.), засновниками концепції інформаційного суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, Й. Масуда, Е. Тоффлер, Ф. Уєбстер та ін.) тощо. Сучасна соціальна філософія також аж ніяк не оминає проблематики соціально-економічної суспільної культури в її різних проявах, зокрема в аспектах, що є дотичними до з’ясування засад її становлення та розвитку, виявлення механізмів творення й відтворення соціуму через окреслення феноменів, що становлять підґрунтя його існування.

Метою статті є висвітлення, перш за все, у розрізі соціально-філософського дискурсу, сукупності явищ, процесів, культурних формоутворень тощо суспільної реальності, які постають соціально-економічним підґрунтям формування цієї реальності.

Що слід відносити до сукупності явищ, процесів, культурних формоутворень тощо суспільної реальності, які є соціально-економічним підґрунтям формування цієї реальності?

Насамперед, це форми, механізми, моделі соціально-економічної активності суспільного суб’єкта, що виникають та реалізуються в цій культурі, у цьому суспільстві.

Економічна сфера, економічна поведінка – її суб’єктом, образно кажучи, є не *homo economicus*, а *homo sapiens*. У першому випадку людина постає лише як агент – виконавець односторонніх економічних ролей, як асоціальна передатна ланка в технологічному “економічному” ланцюзі. У певних межах це має свою логіку та функціональне виправдання. Але втрачається соціальний зміст людської реальності. У другому випадку (стосовно *homo sapiens* як суб’єкта економічної поведінки) ідеться про таку методологію дослідження, вихідним постулатом якої є специфіка (соціально-філософське обґрунтування й висвітлення) економічної поведінки як різ-

новиду, однієї зі складових соціальної поведінки людини, *homo socius*, за П. Сорокіним. Тут мова йде про соціально-економічну поведінку, або економічну поведінку як різновид соціальної поведінки. Людина в цьому випадку виступає як осередок універсальних, соціокультурних людських якостей, такою, що принципово реалізує економічну активність у складній цілісній системі життєдіяльності суспільства.

Феномен соціально-економічної поведінки (активності) при цьому характеризує *культурні*, соціокультурні, “одвічні” властивості людини та соціуму. (Такими позаісторичними “одвічними” властивостями людини є, наприклад, цілераціональність її дій, зумовлена потребами соціокультурного саморозвитку людини, поняття економії як економічної раціональності тощо, про що йтиметься нижче).

Діяльність є свідомою реакцією людини на певний стан світу. Блага, товари, багатство та всі інші поняття, зокрема, економічної теорії, є елементами людських намірів і поведінки. Діяльністю людина намагається привести менш задовільний стан справ (ситуацію) до більш задовільного. Категорії людського мислення й діяльності не є довільними продуктами людського розуму. Вони не лежать поза світом. Вони – явища, що виконують певну функцію в житті, у реальній дійсності. Вони є знаряддям у боротьбі людини за існування та в її прагненні пристосуватися, наскільки це можливо, до реального стану світу та зняти занепокоєння настільки, наскільки це в її силах. Тому вони відповідають структурі зовнішнього світу та відображають властивості світу й реальної дійсності. Вони працюють і є в цьому смислі істинними та дійсними. Отже, явище діяльності (перш за все, соціально-економічної) анонсують багато цікавої інформації про реальність та структуру світу. Вони є важливим джерелом соціально-філософського знання. Вони віддзеркалюють структуру реальної дійсності, відкривають цю структуру людському розуму, налаштовують розум людини на боротьбу за існування.

Якими є основні характеристики економічної поведінки (активності) суспільного суб’єкта, у принциповому сенсі, завдяки яким постулюється соціально-економічна (господарська) сфера як така?

Що є економіка, і більш ширше, господарство?

Це – сфера життєдіяльності суспільства (і людини), яка підпорядкована системі певних принципів, таких як:

– економії, бережливого витрачання чого-небудь (економність як економічна раціональність);

– максимізації (він є підґрунтям специфіки економічної поведінки, постулює вимогу максимуму ефекту за мінімуму витрат внутрішніх і зовнішніх ресурсів індивіда й суспільства, максимізаційна парадигма як підґрунтя переважної частини визначень сутності економічної активності);

– оптимізації (він є перетворенням принципу максимізації з урахуванням критеріїв максимізаційного вибору в реальній економічній поведінці, оптимізаційна модель економічної поведінки є обмеженням максимізаційної моделі її реалістичним різновидом, пов’язаним з обранням найкращого за конкретних умов варіанта дій);

– підприємливості.

Усі названі принципи постають певними “ідеальними типами” при розумінні сутності соціально-економічної поведінки (тобто активності людини у сфері економіки). Проте, мабуть, найголовнішим серед них є принцип підприємливості.

Суттєвою ланкою принципу максимізації, наприклад, є “методологічний індивідуалізм”. Зрозуміло, що максимізація індивідуальної (особистої) вигоди, успіху постійно коригується поведінкою всіх агентів господарського процесу, до того ж на неї суттєво впливають, і за певних умов навіть деякою мірою блокують, панівні цінності, норми, соціальні інститути, унаслідок чого раціональність мети та способів її досягнення перестає бути такою, або обертається навіть ірраціональністю (так само ірраціональність дії за натхненням може перетворитися на практичну раціональність). Але, незважаючи на це, принцип методологічного індивідуалізму не заперечується, не “відміняється”, він продовжує відігравати належну йому роль. Цілераціональність поведінки М. Вебера, наприклад, має на увазі не стільки конкретного індивіда, скільки “загальну людину” як суб’єкта-носія як такого соціально-економічної активності.

У цьому вимірі людина постає не тільки як ізольований індивід, але як соціальна істота, як осередок чи перетин нескінченної множини соціальних зв’язків у сфері економіки, як її принциповий суб’єкт, носій економічної (господарської) активності. Принцип методологічного індивідуалізму цілком прийнятний як, зокрема, соціологічний інструмент опису такої людини, а цілераціональність у цьому сенсі постає як певна “ідеальна модель” економічної (господарської) життєдіяльності людства (і людини), що претендує на загальноісторичне значення. Принцип методологічного індивідуалізму, ширше, перетворюється на принцип економічного індивідуалізму.

Цілераціональна “ідеальна модель” соціально-економічної активності може претендувати на цей статус (“ідеальної моделі”) ще й тому, що фактично поєднує між собою всі три названі принципи функціонування економічної сфери суспільства (максимізації, мінімізації, оптимізації). Раціональність мети й раціональність способів її досягнення атомізованим соціальним індивідом передбачають і максимізацію очікуваного результату, і мінімізацію витрат на його одержання, або, що те саме, їх оптимізацію.

Отже, усі названі принципи постають певними “ідеальними типами” при розумінні сутності соціально-економічної поведінки (тобто активності людини у сфері економіки). Проте, мабуть, найголовнішим серед них є принцип підприємливості (заповзятливості).

Підприємництво, бізнес – це не тільки і не стільки звичайна функціональна складова економіки як цілісної системи господарювання, скільки те, що складає й відтворює внутрішній механізм (принцип) існування, розвитку та саморозвитку економіки в історії людства. Економіка як суспільний феномен має чітку “філософію” свого існування. І в цій “філософії” підприємливість (підприємництво) посідає центральне місце.

Принцип підприємливості (заповзятливості) є фундаментальним принципом функціонування економічної (господарської) сфери життєдіяльності

людства. Підприємництво як індикатор “соціальної якості” людини супроводжує прогрес людської цивілізації з моменту зародження форм промислової організації суспільства. Але, напевно, слід вважати, що підприємливі люди, у розумінні ідеї індивідуальної та діяльнісної своєрідності, існували завжди та всюди (навіть у первісному устрої, інакше людство й досі там би залишалось). Певна річ, це не означає, що “підприємлива” людина до-промислових епох усвідомлювала себе “підприємцем”, а суспільство сприймало її як свого економічного агента. Промислова епоха, що розпочалась добою Нового часу, стала епохою економіки в буквальному розумінні цього слова, а підприємництво стало її своєрідною економічною (господарською) “філософією”.

Промисловою епохою була створена нова соціокультурна ситуація, в якій загальних засад набуває принцип абсолютної індивідуальної самодостатності людини і стає тим принципом, що творить нову соціальність. Епохою Нового часу був відкритий новий вимір людини: на історичній сцені вперше з’явилося безпідставне людське “Я”, таке, що самостійно “стоїть” у світі, наділене повнотою самодостатності, потребує обґрунтування не через тотальне “Загальне”, а через “своє”. Людина вперше виявилась зведеною до локального, абсолютного центру активності. Прийняття принципу, згідно з яким окрема людина є цінною сама собою, просто як автономний суспільний індивід, а не тому що вона є часткою якоїсь “космічної” або “священної” надреальності, – цей принцип перевертає увесь попередній світ, що проіснував тисячоліття.

Це положення, з одного боку, виводить на принцип методологічного індивідуалізму як принципово важливий для соціологічного тлумачення соціально-економічної історії людства, про який уже йшлося. З іншого боку, це положення має суттєві наслідки в аспекті розуміння засад та принципів характеристик економічної діяльності (активності, поведінки, ментальності) західного світу. Західна цивілізація (і культура) зобов’язані підприємництву своїм розквітом та прогресом. Бізнес охороняє культурні цінності суспільства. Підприємець – це економічна людина промислового типу, якій світ зобов’язаний цивілізацією (і культурою) Нового й Новітнього часів. Підприємець – це зовсім інший персонаж на історичній, соціально-філософській, економічній сцені розвитку людства. Підприємець є економічною людиною виробничого типу (він є *виробником*), тобто виконує специфічну функцію в суспільстві, зокрема в соціально-економічному вимірі [1].

“Бути підприємцем, – пише Й. Шумпетер, – означає робити не те, що роблять інші. Підприємець ламає старий традиційний кругообіг заради становлення нового, забезпечуючи динамізм суспільній системі” [2, с. 187]. Призначення підприємця, кажучи узагальнено, полягає в реорганізації економічного життя на засадах більшої приватногосподарської доцільності. Його діяльністю вирішуються колізії економічної системи, які Й. Шумпетер вбачає як у суперечності між незмінними процесами та стихійними змінами в економіці, так і між статикою та динамікою, між тради-

ційною та нетрадиційною економічною поведінкою тощо. Підприємець, в інтерпретації Й. Шумпетера, є “революціонером в економіці”.

Сучасне підприємництво передбачає вміння піти на ризик, евристичну здатність до прогнозування змін у потребах ринку, адекватну реакцію на динаміку фінансової кон’юнктури, сприйнятливість до інновацій; інноваційність у діях (найбільш відмітна риса підприємництва) тощо. Проте головне в підприємстві як функції – втілення й реалізація принципу економічного індивідуалізму як суспільного та соціокультурного явища (в історичному сенсі індивідуалізм має виправдання як ілюстрація тієї історичної ситуації, що людство духовно переросло примусові зв’язки, які накладаються на людину ззовні). Індивідуалізм – як модель взаємодії людини та суспільства.

Індивідуалізм (історико-культурний індивідуалізм і, звісно, індивідуалізм економічний) – це уявлення про людську дію як про систему, що зсередини та ззовні самоорганізується. Така людська дія не зводиться до чисто суб’єктивного, вона постає ланкою загального суспільного устрою. Принцип індивідуалізму в цьому сенсі означав колосальне вивільнення людської активності. Індивідуальне рішення та індивідуальна дія стають вихідною підставою всієї діяльності людини й останнім підґрунтям усіх її вчинків (причому мова йшла не про байдужий вибір як між двома однаковими яблуками, а про такий вибір, яким або досягаєш істини і з нею знаходиш усе, або впадаєш в оману і втрачаєш усе). Відтепер людина мала діяти, на свій власний страх і ризик, саме діяти, домагатися своїх цілей, відстоювати своє власне існування.

Класичний економічний індивідуалізм – це: теорія суспільства, яка виходить із пояснення соціальних феноменів через критерій індивідуальних дій, звернених на інших людей і суспільство в цілому; теорія суспільства, що починає з індивіда, який діє (на відміну від філософії колективізму, яка із самого початку блокує доступ до конкретної людини); визнання самостійного існування індивідуальних людських одиниць, що не поглинаються і не знищуються загальним світовим цілим у тій чи іншій його (цілого) формі. Принцип індивідуалізму, як результат, створює певні механізми (і, перш за все, соціально-економічні), за якими функціонує та розвивається суспільство; в основі таких механізмів лежить автономна економічна людська діяльність та індивідуалістична ментальність. І хоча “індивідуалізм” (як і “колективізм”) – це лише моделі взаємодії людини та суспільства, і колективність, суспільність є невід’ємною властивістю людини як такої, саме індивідуалістична економічна поведінка створює принципові риси економічної ментальності (на рівні культурних парадигм).

Слід зазначити, що індивідуалізм сучасного економічного суб’єкта зазнав певних змін порівняно з індивідуалізмом попередньої індустриальної епохи. У нових умовах його принципи рівності й ієрархічності, конкуренції та співпраці співвідносяться іншим, нетрадиційним способом (Т. Парсонс, наприклад, назвав його інституціоналізованим індивідуалізмом [3, с. 328]).

Разом із цим набувала й набуває поширення ідея суб'єкта-особистості як носія ознак суспільного індивіда та суб'єктивації соціальної реальності. Філософською ідеєю суспільного розвитку стало створення суспільства особистостей. Постмодерне суспільство (постмодерна культура) – це *осібне* суспільство (і культура), воно функціонує та ґрунтуються на осібних цінностях, нормах, інтересах, уявленнях, віруваннях тощо. Суб'єкт повинен бути автономним, психомобільним, таким, що не залежить від безпосереднього впливу сил соціуму, бо саме він є першоджерелом та осередком усього, що існує в соціумі. Більше того, поява такого суб'єкта історико-культурно створюється самим соціумом. Особистісний метод визнається універсальним методом пізнання та пояснення не тільки людини, а й усієї реальної та уявлюваної дійсності; світ особистості є справжньою сферою буття. Це було названо новим відкриттям Суб'єкта. Людина-особистість як *соціальна істота* є створювачем суспільного світу. Суспільна реальність – світ таких особистостей.

Західноєвропейський соціально-філософський контекст “повернення суб'єкта” суспільству – це концепція замінування всіх метасоціальних принципів єдності соціального життя свободою людини в суспільстві. Центральна роль відводиться концепції суб'єкта як втілення здатності людей звільнитися від трансцендентних суспільних принципів та комунітарних правил. У людині вбачається вже не володар Розуму чи Природи (як у попередні “класичні” епохи), а творець “Я”. “Колись суспільство існувало в історії, – пише А. Турен, – тепер історія існує в суспільствах, суб'єкти яких здатні самотужки обирати власну організацію, цінності й процеси перетворень” [4, с. 6].

Звісно, не слід розглядати здатність соціальних дієвців до самостійної активності та самовироблення абстраговано, забуваючи про ті суспільні зв'язки, якими вони отримують результати своїх дій, бо такі зв'язки є умовою набуття й збереження самої цієї здатності. Але необхідно наполягати на понятті самовироблення суспільного індивіда, щоб показати новий тип суспільства, нові форми його суспільної життєдіяльності. І найбільш яскраво, рельєфно, змістовно насичено це відбувається в соціально-економічній (господарській) сфері життєдіяльності людини й людства (звісно, у тих контекстах, в яких сьогодні тлумачиться ця сфера людської історії).

До специфічно культурного формоутворення, що постає підґрунтям (та наслідком) формування культури як певного середовища (у тому числі в аспекті її національно-культурної специфіки) варто зарахувати ментальність. Зокрема, економічну ментальність, якщо йдеться про соціально-економічне підґрунтя.

“Тлом” багатьох процесів та явищ у життєдіяльності людини та суспільства постає ментальний феномен, який можна віднайти й показати. Людина живе в суспільстві та у світі не просто як людина *in abstracto*; вона живе як представник своєї родини, раси, народу, покоління, як громадянин своєї країни, як член певної соціальної групи, як працівник конкретної

професії, як послідовник якихось релігійних, метафізичних, філософських і політичних ідей, як учасник численних суспільних ситуацій. Людина чинить дії, не звертаючи особливої уваги на те, як вона це робить. Багато речей вона робить, бо її привчили робити їх з дитинства, інші – тому що саме так роблять решта людей. Вона набуває звичок, виробляє автоматичні реакції; закріплює ці звички й реакції, бо вони призводять до отримання результатів, що подобаються людині. Коли звичні дії не призводять до досягнення бажаних цілей, людина змінює спосіб своїх дій. Людина не сама створює свої ідеї й стандарти цінностей, вона користується наявними разом з іншими людьми. Пересічна людина не розмірковує над великими проблемами й питаннями. Але тим не менше вона робить свій вибір, діє. Вона приймає певні способи дії, тому що впевнена: вони краще наближають її до досягнення добробуту. І людина готова змінити характер дій, якщо переконується, що це повністю відповідає її інтересам. За цим – феномен ментальності. Він узагальнює складові та якісні характеристики різних соціальних суб'єктів – окремих індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому, виступає певною інтелектуально-духовною характеристикою суспільства (народу, нації) і його членів як національних “суспільних суб'єктів”. Залежно від носіїв ментальності та сфери життєдіяльності людини ментальний феномен можна розглядати як його окремі різновиди – політична ментальність, *економічна*, релігійна тощо. Усі такі різновиди взаємопов'язані, бо в будь-якому з них ментальність виступає як загальна сукупність характеристик у сфері поведінки або мислення.

Автори фундаментальної праці з теорії ментальності М. Попович, С. Кримський, А. Ішмуратов, В. Омелянчик та ін. [5, с. 129–130] поняття “менталітет” тлумачать як таке, що застосовується до окремо взятого індивіда, який знаходиться в деякому природному та культурно-соціальному оточенні і є носієм певної ментальності. Відповідно до цього сприйняття світу цим індивідом та його поведінка у світі визначаються певними “ментальними станами”, що мають суто індивідуальну природу й не існують поза межами індивіда. “Ментальність” постає поняттям для опису соціально-психологічних явищ – світогляду та поведінки – суспільного індивіда. Про “ментальність” ідеться, коли мається на увазі, що представники певної спільноти мають певну спільність у своїх світоглядах та у своїй поведінці, в яких можна виявити закономірності, пов'язані із цією спільністю їх світоглядних позицій та поведінкових засад. Описуючи світогляд і поведінку (менталітет) довільно взятого окремого індивіда, можна робити висновки про ментальність цілої спільноти індивідів, і навпаки. Ментальний світ окремих індивідів є підставою для аналізу їх сукупної діяльності в аспекті масового явища ментальності.

Ментальність формується як результат традицій, культури, соціального середовища життєдіяльності людини. Вона й сама їх формує, виступаючи їх неявним (і наявним) джерелом, фіксуючи сталу структуру внутрішнього світу людини щодо сприйняття нею конкретних суспільних (зокрема, соціально-економічних) ситуацій та реальності в цілому.

Ментальність можна назвати людським виміром історії культури або людською активністю, що об'єктивована в матеріалізованих (не-людських) культурних формах. Це своєрідна соціально-психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, вірних своєму “коду”, що історично склався, у будь-яких суспільних та соціокультурних обставинах.

Коли французький соціолог П. Бурдьє запроваджує щільно пов'язане з феноменом ментальності поняття габітус (*habitus*) – як модель поведінки, дотримання якої дає змогу індивідові упевнено почувати себе в суспільстві [6], – цим поняттям він робить спробу подолати безликість позаособистісних настанов в історичних поясненнях, зробити можливим говорити про суспільну історію як про результат *рішень* конкретних суб'єктів. При цьому П. Бурдьє постулює три рівноцінні форми капіталу: економічний, соціальний і культурний [6]. Отже, поняттям “габітус” окреслює умови породження культурних явищ, зокрема, у соціально-економічній (господарській) сфері життєдіяльності людства. Габітус як концептуальний каркас умовно замкненої на себе системи смислів є контекстом надання практичного смислу різним реальним практикам конкретних індивідів (у тому числі й соціально-економічним). Ним утворюється “віртуальна й розмита” система неіснуючих зразків поведінки людей для майбутніх цілком реальних слідувань ними цим зразкам. “Уявлення, до яких треба зараховувати... загалом усі види об'єктивації схем сприйняття і вчинку..., співвідносяться з тими диспозиціями, що в них виражаються... Особливо це стосується тих зразкових продуктів найбільш правильних габітусів, які відбиваються й зберігаються в габітусах протягом кількох поколінь, наділені внутрішньою силою об'єктивації та авторитетом” [6, с. 263]. Так само М. Вебер, Т. Парсонс, Р. Мертон, А. Шутц, Г. Гарфінкель, Т. Лукман і П. Бергер, Ю. Хабермас, А. Гоулднер, Н. Луман та інші “за спиною” реальних індивідів бачать такі “стилі життя” й “стилі поведінки” (ментальної природи), що діють, перетворюючи теорії суспільних структур на історію культури.

Що є економічна ментальність? Яким чином вона співвідноситься з підвалинами формування суспільної реальності, певного культурного середовища?

Є всі підстави для висновку про можливість окремо розглядати економічну ментальність як фундаментальне поняття, яке узагальнено інтегрує в собі суттєві властивості та безпосередні й опосередковані відносини у сфері соціально-економічної діяльності людини (суспільства). Вона постає ментальністю, що “обслуговує” економічну сферу (економічний рівень) життєдіяльності людини та суспільства.

Феномен економічної ментальності допомагає в спробі розшифрувати об'єктивні, але приховані від погляду пересічної людини прояви закономірностей “зв'язку” людини й суспільства, людини та соціуму, що, з одного боку, спричинені цим зв'язком, з іншого – є його фундаментальними глибинними характеристиками і, як такі, мають безпосередній стосунок як до сутності оточуючого людей соціуму (культурного середовища), так і до індивідуальної долі самої людини. Життєвий (культурний) простір людей

“живе” разом з ними, має певні об’єктивні параметри, являє собою певну цілісність, якій властиві саме її характеристики, що справляють відповідний вплив на особу людини, але при цьому зазнає трансформацій з боку такої, що змінює уявлення про себе і про світ людини – все це прояви загадкового феномену ментальності (економічної ментальності – якщо мова йде про все це, тільки в соціально-економічній суспільній сфері). Ментальність надає людині знання про її “обмеження” щодо світу (її культурного середовища) та про її “права” на заволодіння ним.

Економічна ментальність – це узагальнене поняття для позначення стійкого порядку мислення людини (людей) та організації індивідуально-психологічної й соціально-психологічної структури її (їх) особистості у сфері економічної (господарської) життєдіяльності суспільства. Цей порядок мислення і ця структура “психології” поєднують у собі як свідоме (маються на увазі алгоритми, моделі, “звички” мислення й поведінки), так і не-свідоме (таке, що “спрацьовує” автоматично, на рівні автоматизмів мислення й поведінки) при сприйнятті людиною тих чи інших реальних або уявлених (умовних) ситуацій, у яких вона перебуває або які “програмує” як стратегію поведінки, і все це стосовно економічної (господарської) сфери життєдіяльності людини та суспільства. Ця сукупність розумових і поведінкових навичок, соціально- та індивідуально-психологічних установок, уявлень і звичок людей (у сфері економічної активності) є певною цілісністю, що має цілком визначений внутрішній “зміст”, досить жорстко поєднує свої складові “елементи”, має чіткий формоутворювальний принцип, – і виводить нас на узагальнювальне поняття економічної ментальності [7]. Економічна ментальність – це філософська категорія, яка узагальнено відображає рівень культурно-історичної, національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп і верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної (господарської) діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви певної соціально-економічної активності.

Феномен ментальності так чи інакше стосується, і навіть кожного разу робить безпосередній вихід, на такий вимір, як поведінка людини; причому така поведінка, яка інтерпретується в системі засад людської життєдіяльності. Економічна поведінка (економічна активність) посідає центральне місце серед інших видів соціальної поведінки в цілісній структурі людської життєдіяльності. Слід зазначити, що проблематика ментальності (соціально-економічної) є фактично продовженням проблематики форм, механізмів і моделей соціально-економічної активності суспільної людини як підвалин формування культурного середовища такої суспільної людини (про що йшлося вище).

Феномен ментальності (зокрема, соціально-економічної ментальності) містить у собі вимір національного, наявність специфіки національної культури суспільного індивіда.

Національна ментальність є алгоритмічним компонентом національної свідомості й самосвідомості. Він виявляється в умінні вибирати (відби-

рати, перебирати) дані, унаслідок чого народжується знання (розуміння, сприйняття). Він є здатністю нації робити вибір у найширшому сенсі слова: вибір між добром і злом, вибір своєї еліти (політичної, ділової, інтелектуальної, духовної), вибір типу державного устрою, *видів соціально-економічної діяльності*, способу життя тощо.

У національній ментальності відбиваються, існують та відтворюються архетипи поведінки й мислення – вони виявляються у фантазіях і сновидіннях, у політичних устремліннях та *економічних* прагненнях, у релігійних надіях і наукових досягненнях, у бажаннях та мріях. Вони представляють апріорні умови розуміння й сприйняття, постають певною схемою або структурою (культурною мультиматрицею), в якій знайшов втілення досвід життєдіяльності всього народу в історичному розрізі. Архетипи допомагають націям постійно відтворювати самих себе, підтримувати зв'язок зі своїм історичним минулим, наповнювати змістом сьогодення.

Психоповедінкові архетипи (у тому числі в основній сфері існування нації – *соціально-економічній*) виникають уже на перших етапах формування етносу. У подальшому, у ході історичного процесу, вони, безсумнівно, модифікуються. Проте через зв'язок часів зберігається певний психоповедінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дає змогу народу зберегти собітотожність у всіх історичних перипетіях, пронести через історію національну (етнічну) самосвідомість, мабуть, як єдину обов'язкову ознаку етносу. Цей інваріант і є тими важко вловимими особливостями національного характеру, фіксованими на рівні найдавніших архетипів світосприймальної ідеології нації, що найперше описуються через феномен ментальності нації. Фундаментальні психологічні риси кожного народу, у разі потреби, здатні виявлятися в усіх соціально-економічних, соціально-політичних та культурних реаліях його буття.

Україна, як і будь-яка інша національна країна світу, має те, що називають ментальною структурою нації [8, с. 90]. Це – внутрішня організація нації, цілісність нації, усвідомлення народом своєї історико-генетичної єдності, того, що визначає його як особистість і формулюється, перш за все, у висловах “я – українець” (на рівні житейських узагальнень уявлення про особливості національної ментальності часто формулюються як “легковажний француз”, “педантичний німець”, “чопорний англієць” чи то “усміхнений японець”).

У сучасній філософії проблема ментальності – це проблема з'ясування феномену множини культур, коли кожний культурний “організм” як замкнена система має наскрізну єдність, що виражається не стільки в ідеях, скільки в об'єктивній структурі, в “інстинктивному такті” і “поваді” [9]. Сьогодні світова соціальна думка окреслює розуміння людської історії як психологічно та культурологічно орієнтованої науки про Людину. “Історія ментальностей” стає найперспективнішим напрямом теоретичних досліджень. Ця цілісна система є непроникною для впливу інших організмів, вона живе своїм власним особливим життям, створюючи свої цінності: науку, мистецтво, *соціально-економічні відносини* тощо. Усе назване стосується й України.

Яким є місце України в історичному русі людства? Якими є історико-культурні засади, що створюють саме ті або інші моделі соціально-економічної активності вітчизняного суспільного індивіда? Як вони будуть трансформуватися надалі?

Дослідження національно-культурної специфіки України щодо цього має стати змістом наукових розвідок вітчизняних дослідників.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити таке. Форми, механізми й моделі соціально-економічної активності суспільного суб'єкта, що реалізуються в цьому суспільному середовищі, його (суспільного суб'єкта) як носія певної економічної ментальності та певної національної ментальності та як носія ознак суспільного індивіда, що суб'єктивує цю соціальну реальність, принципи відтворення в соціумі соціальних дієвців в аспекті їх соціально-економічної життєдіяльності, ментальність (зокрема, економічну ментальність) слід вважати підвалинами й специфічно культурними формоутвореннями, що постають підґрунтям (та наслідком) формування культури як певного середовища (у тому числі й в аспекті її національно-культурної специфіки).

Така сукупність засад є певною цілісністю, що має – для конкретного культурно-національного соціуму – цілком визначений внутрішній зміст, досить жорстко поєднує свої складові елементи, має чіткий формоутворювальний принцип. Цікавим і перспективним для подальших досліджень є можливість виокремлювати й показувати ці складові як самостійні феномени, що зумовлюють царину соціально-економічної реальності певних національних культур. Кожна із цих складових постає, з одного боку, як продукт історико-культурного розвитку людських спільнот, з урахуванням факторів, що спричиняли вплив на її формування (географічних, природно-біологічних, релігійних тощо), з іншого – як відбиток соціокультурних механізмів знаходження людини-носія соціально-економічної активності у світі та в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Кравченко А.И. Социология Макса Вебера: труд и экономика / А.И. Кравченко. – М. : На Воробьевых, 1997. – 208 с.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В.Е. Автономова. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
3. Parsons T. On Institutions and Social Evolution / T. Parsons ; Selected Writings edited and with an Introduction by L.H. Mayhew. – Chicago-L., 1982.
4. Турен А. Повернення дієвця / А. Турен. – К. : Альтерпрес, 2003. – 320 с.
5. Проблеми теорії ментальності / [М.В. Попович, І.В. Кисляковська, Н.Б. Вяткіна та ін.]. – К. : Наукова думка, 2006. – 403 с.
6. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – СПб. : Алетейя, 2001. – 576 с.
7. Бондаренко О.В. Сутність, історія та сучасність української та західноєвропейської економічної ментальності : монографія / О.В. Бондаренко. – Запоріжжя : Запорізький нац. технічний ун-т, 2005. – 253 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавництва / [відп. ред. Ю. Римаренко]. – К. : Генеза : Довіра, 1996. – 942 с.
9. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / [ред. Ю. Римаренка, І. Кураса]. – К. : Ін-т держави і права АН України, 1993. – 807 с.

Стаття надійшла до редакції 12 вересня 2012 р.

Бондаренко О.В. Социально-экономические основания формирования культуры как специфической среды

В статье рассмотрено, каким образом социально-экономическая культура стран мира (в частности, и современной Украины) обусловлена рядом общественных явлений и механизмов, которые выступают основаниями формирования культуры как специфической среды, обуславливают её содержательную целостность, вызывают определённые тенденции становления и развития.

Ключевые слова: *социально-экономическая культура, социально-экономическое поведение, экономическое сознание, национальная экономическая ментальность, социально-экономическое пространство, социокультурные факторы.*

Bondarenko O. Social-economical measuring in forming the culture as of specific space

Social-economical culture of modern Ukraine are conditioned by the, having informal integrity d certain tendencies of formation and development.

Key words: *socio-economic culture, socio-economic behavior, economical consciousness, national economical mentality, socio-economical space, socio-cultural factors.*

УДК 316.334:7

Г.Ю. СУРМІНА

ПРОБЛЕМНИЙ КОМПЛЕКС СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті розглянуто застосування теорії соціального інституту й проблемного підходу до театру опери та балету, виявлено комплекс проблем, вирішення яких визначає основні напрями його розвитку.

Ключові слова: *соціальний інститут, театр як соціальний інститут, театр опери та балету як соціальний інститут, проблема, проблема театру опери та балету як соціального інституту.*

Театр опери та балету, на перший погляд, являє собою винятково стабільний та успішний інститут культури й мистецтва, який відіграє значну роль у духовній сфері українського суспільства. Однак ретельний аналіз свідчить, що він має значний комплекс проблем, на яких акцентують увагу не лише дослідники театру, а й театральні діячі.

Ступінь вивченості проблем театру є нерівномірним. Найбільш осмислені естетико-культурні проблеми театру як такого. Історія досліджень сходить до Ф.А. Степуна (1884–1965), російського філософа, письменника, літературного критика, який у праці “Основні проблеми театру” писав про три основні життєві позиції акторів театру: міщанську, що віддає перевагу зовнішньому і внутрішньому комфорту; містичну, що прагне до злиття з божеством і відмовляється від творчості та свободи; художню, яка намагається досягти динамічного поєднання життя й творчості. У творах філософа та мислителя, теоретика європейської культури й мистецтва М.М. Бахтіна (1895–1975) велике місце посідають проблеми театру та драматургії, філософії сценічного мистецтва в цілому; проблеми театральної естетики й філософії театру, інтерпретації ідей “театральності”, загальнокультурні універсалиї – метафори “світ – театр”, які стали особливо популярними в наш час. Письменник і філософ Вяч. І. Іванов (1866–1949), осмислював кризу театру як процес, у якому “об’єктивна драма поступається місцем суб’єктивній; її личини стають масками її творця; її предметом слугує його особистість, його душевна доля” [3].

Що стосується соціальних проблем театру й сучасного українського зокрема, то вони осмислені дуже поверхово. Найчастіше вони зводяться до низької заробітної плати, творчої кризи, що назріває, конфліктів у колективах, відсутності творчої програми, вузькості репертуарних рамок. Але головна проблема театру, пов’язана з його трансформацією на пострадянському просторі як соціально-культурного інституту, адаптацією до нових соціально-історичних умов постіндустріальної цивілізації, повноти реалізації соціальних функцій залишається без серйозного осмислення.

Основний обсяг масиву публікацій з театральної проблематики становлять праці, присвячені проблемам драматичного театру. Серед проблем театрів різних жанрів, на жаль, проблеми театру опери та балету системно не описані, немає аналізу з погляду можливості й перспектив їх розвитку. А без ретельного їх опису неможливе вироблення способів вирішення цих проблем, забезпечення сталого розвитку театру шляхом розробки та реалізації відповідного програмного забезпечення.

Причини недостатньої рефлексії проблем театру опери та балету дуже різноманітні. Це пов'язано, перш за все, з тим, що цей театр з радянських часів і досі сприймається як інститут, що перебуває на вершині благополуччя. Крім того, блиск класичного мистецтва просто затуляє справжню складність театального життя. Це помітив щодо драматичних театрів відомий російський актор О. Калягін: «Проблем у театрі щодня стає все більше й більше. Але бачать їх тільки ті, хто всередині театру. А ззовні все чудово. Фестивалів безліч, і наших російських, і міжнародних. І призи, і премії, і нагороди! Але це як виставкова експозиція, як гарний фасад, за яким все по-іншому, зовсім не святково. У нашому буденному житті багато гірких сліз і зовсім мало веселощів. Ситуація складна, і нам самим без втручання влади не впоратися. Досі не вироблено розумної, нехай навіть приблизної політики розвитку театального мистецтва. Наприклад, у кіно, я вважаю, якісь перші кроки вже зроблені – створений Фонд підтримки кінематографії і вже шість російських кінокомпаній отримують фінансування. Як це буде працювати, ще невідомо, але рух вже намічено» [4].

Проблеми театрів найкраще розуміють, точніше, відчувають, самі їх працівники. Однак тексти, присвячені театрам, які ними просуваються в засобах масової інформації у вигляді статей і виступів в Інтернет-мережі, є емоційними сплесками не раціональної, а чуттєвої енергії. Наприклад, Д. Некрасов пише так: «Що таке театр ... Дурне питання! Звичайно, театр – це диво, що народжується на наших очах. Це свято, що залишає слід у нашій душі надовго, а іноді й на все життя. Театр – це вчитель, не дарма ж Гоголь назвав його “кафедрою, з якою можна сказати світу багато добра”. Театр – це і дзеркало, що відбиває наше життя. Це, як казав Маяковський, і “збільшувальне скло, що наближає до нашого ока найбільш важливе і потрібне”. Це й відблиск далекої мрії, як стверджували символісти. Це чарівний світ фантазії та казки. Театр усюди з нами, і в нас, правильно сказав Шекспір: “Весь світ – театр, і люди в ньому актори”. Це істини, що дісталися нам від минулих часів. Але є істини інші. Раніше театр мав високе суспільне значення, вистави ставали фактами нашого особистого життя. Сьогодні він – скоріше, розвага для народу. Непотрібний уряду тягар. Ось і стурбована наша верховна влада проблемою однією: як би скоротити кількість театрів, залишити тільки ті колективи, які вважаються російським надбанням. А решта – на самовиживання, нехай самі заробляють на постановки, – це при тому, що квитки в периферійні театри коштують дешево, інакше глядача не залучити, а міська влада тим часом нові ціни за оренду приміщень і “комуналку” накручує. І тоді підуть театри в небуття, поступ-

ляться своїми будівлями під те, що дає великий прибуток – під ресторани, клуби для багатих чи казино! Ось і б'ють на сполох театральні діячі. Ось і заграють з глядачами, задовольняючи найменш вибагливі смаки, – хоч ви не покиньте нас у важкий час!» [5]. У цьому тексті крізь емоції дуже відчутний контекст саме соціальних проблем театру: його самовиживання, деформації театрального мистецтва, долі акторів тощо.

Метою статі є побудова цілісного опису комплексу соціальних проблем театру опери та балету.

Проведений аналіз свідчить, що проблемний комплекс театру опери та балету включає в себе такі складові:

1. Найбільш актуальною є проблема соціальної значущості театрів, їх ролі в суспільстві. Особливо істотними є проблеми ролі театру в соціумі, його статусу, виконуваних функцій. Театр опери та балету втратив монополю високий статус, який він мав у СРСР, коли перебував на самому Олімпі мистецтва, отримував максимальну підтримку з боку держави. Проте він пережив складні для себе часи й залишається поки найбільш розвинутим типом театру, гідним інститутом сфери культури, який витримав випробування бідністю та кризами. Але статус його значно знизився, суспільна значущість впала.

2. Важко переоцінити роль ціннісного змісту діяльності театрів, їх духовності. Не можна не погодитися з такими положеннями, сформульованими на одному із сайтів Інтернету: «Театр – це величезна онтологічна й психологічна лабораторія. У театрі можна змодельовати будь-які відносини: особисті, соціальні, історичні й метафізичні. Театр узагалі починався як ініціативний. І давньогрецький демократичний уряд доплачував за його відвідування, піклуючись про психологічне здоров'я громадян. У цьому контексті сьогодні може бути дуже цікавий експеримент у сфері *performens*, якщо його основною метою зробити залучення глядача в процес... Безумовно, театр може бути яким завгодно, тільки не нудним. Яскравість виражальних засобів, нестримність фантазії – те, що театр може й повинен собі дозволити. Але не епатаж з роздяганням, вульгарщиною, лихослів'ям, просто цинізм і брак культури. У всі часи Театр був Храмом. Ні вар'єте, ні кабаре, ні клуб, ні трактир – це інші установи. У театр хочеться повернути планку. А зробити це можна, тільки якщо в театр повернути Бога. Мова не про релігійне в театрі, а про театр, що має свою вертикаль. Перефразовуючи Достоєвського: Якщо Бог є, тоді не все дозволено. Коли є це внутрішнє відчуття висоти, тоді і тіло на сцені стає не голим, а оголеним, тоді сцені служать, а не на роботу ходять, тоді з нею треба мати внутрішнє право говорити – віщати, а не “бризкати слиною” до десятого ряду. Для цього, має сенс не впихати Гамлета в своє ніяке “Я”, а доростити своє “Я” до рівня Гамлета. Тоді сучасний театр має шанс повернути свій сакральний образ світу, Всесвіту і людини...» [9].

Ціннісний зміст театрів опери та балету відрізняється тим, що вони спочатку виступають хранителями високої духовності й художності. А коли мужність заміщається сексуальністю або гомосексуальністю, любов –

демонстрацією техніки, а професійна оперна арія або балетна партія – непрофесійними діями десантованих за хабар у театральну трупу акторів, то неминуче відбувається обвалення цих цінностей, накопичених багатьма поколіннями режисерів, педагогів та акторів.

Ключовими є проблеми творчих досягнень театального колективу, рівня художньої цінності театральних вистав, повноти репертуару.

Дуже різноманітні творчі проблеми театрів. Серед них найбільш гострими є страх перед сучасністю; розуміння глядачами мови, образів, символів театру, художнього оформлення, конструювання вистави; створення театальної атмосфери. Недостатньо досліджені концептуальні проблеми сучасного театального процесу, музики, сценографії, результату. Актуальним є назрівання творчої кризи в деяких театральних колективах, коли немає послідовної творчої програми, дуже звужені репертуарні рамки.

3. Важливою проблемою театрів виступає проблема їх реформування. При цьому сама реформа театрів розуміється дуже неоднозначно: від підвищення опіки театрів з боку держави до повної свободи як у творчій, так і в економічній діяльності.

4. Особливо гострі проблеми соціально-економічного становища театрів і театральних працівників. Ці проблеми свідчать про складне матеріальне становище театрів на пострадянському просторі. Підкреслимо, становище театрів опери та балету не є найгіршим порівняно з театрами інших спеціалізацій. Однак і тут заробітна плата акторів залишається низькою. Чітко відчувається нестача ресурсів для розвитку: підготовки нових вистав, шиття нових костюмів, підготовки нових декорацій тощо.

Так, В. Фокін називає такі проблеми, як: фінансування театрів у цілому й нових вистав зокрема, театальної реформи, низької якості вистав, проблеми вписування театру в нові економічні умови, меценатства, пошуку можливостей заробити, дисципліни акторів, розвитку художньої свідомості та культури [8].

Прибутковість театру є проблемою, яку абсолютно неможливо вирішити навіть для найбільш успішних театрів. Як зазначає О. Рубінштейн в інтерв'ю Г. Заславському, “прибутковим може бути не театр, а тільки якась конкретна вистава на певному відрізку часу” [2]. Тому без державної підтримки театри не можуть існувати. Суперечити можна тільки про ступінь цієї підтримки.

Дуже гострою є необхідність підтримки держави у вирішенні хоча б найбільш гострих матеріально-фінансових проблем театрів. Прикладом цього є намічена Урядом України допомога Одеському національному академічному театру опери та балету. Під час зустрічі з трудовим колективом театру Прем'єр-міністр М. Азаров високо оцінив рівень реконструкції все-світньо відомої будівлі театру, вислухав артистів трупи. Прямо на місці Глава Уряду прийняв рішення про вирішення вказаних ними проблем. Зокрема, Прем'єр-міністр доручив виділити 5 млн грн на модернізацію й реконструкцію виробничого комбінату театального реквізиту, ввести в дію повний штатний розклад академічного театру, що дасть змогу творчому

колективу значно розширити та вдосконалити репертуар. М. Азаров також доручив опрацювати питання отримання гранту на музичні інструменти. В Одеському національному академічному театрі опери та балету реалізуються п'ять кроків назустріч опері: за два роки штат театру збільшать на 129 осіб – в оркестр, хор і балет (70 артистів уже взяли на роботу); відкриють міжнародний музичний фестиваль оперного та балетного мистецтва (буде проходити раз на два роки, починаючи з 2012 р.); знімуть художньо-документальний фільм про історію театру; організовуватимуть регулярні гастролі трупи та участь у міжнародних фестивалях; проведуть капітальний ремонт творчих майстерень, закуплять спецавтотранспорт та обладнання для сценічних ефектів [7].

Подібна підтримка необхідна й усім іншим театрам опери та балету. Принципово важливо, щоб вона мала системний і запобіжний характер, тобто передбачалася державна допомога театрам опери та балету на підставі моніторингу їх стану за спеціально розробленою системою показників відповідно до принципів усебічності й своєчасності підтримки.

Проблема державної підтримки театрів не зводиться до разових актів їх фінансування для вирішення нагальних питань матеріального забезпечення. Вона повинна мати системний характер. Прикладом цього є рішення Уряду Російської Федерації про впровадження системи грантової підтримки театральних організацій, розробку комплексу заходів з розвитку гастрольної діяльності, вдосконалення матеріально-технічної бази закладів культури. Одне з доручень керівництва країни – це розробка регіональних концепцій розвитку театральної справи з орієнтацією на розробку такої програми, яка повинна містити чіткий план дій з визначенням того, що необхідно робити для кожного театру, включаючи визначення кількості службових квартир.

5. Досить значущою є проблема застарілості нормативно-правового регулювання як відносин театру із суспільством, так і внутрішнього його життя. Театр має свій статут, затверджений засновником спільно з колективом театру, в якому визначається назва театру, його місцезнаходження, органи управління та контролю, види діяльності, порядок фінансування, формування й витрачання його фондів, умови реорганізації та ліквідації театру. Статут може передбачати інші види діяльності, здійснювані театром, які сприяють поліпшенню умов для творчості, економічного стимулювання праці, соціальної захищеності працівників і зміцнення його матеріально-технічної бази. Проблемою театру є моральне старіння театральних статутів, які мають значною мірою ритуальний характер, не забезпечують ефективного регулювання життя театру.

6. Спостерігається ускладнення кадрової проблеми. У театрах не вистачає талановитих виконавців. Сталося загальне “посіріння” солістів, спостерігається зниження якості виконавського мистецтва хору та оркестру. Основна причина пов'язана зі значним відтоком акторів за кордон. Позначається й набрав сили процес депрофесіоналізації як результат кризи професійної акторської освіти, зниження її стандартів, появи сурогатних форм професійної підготовки. Нерідко в театрах відчувається дефіцит керівних кадрів: немає гарних режисерів, художніх керівників, балетмейстерів, менеджерів.

7. Змінюється соціальна база театру в суспільстві, масштаб його публіки, різноманіття виконуваних у суспільстві функцій. Соціальна база театру опери та балету значно звужується через подорожання театральних квитків, зняття примусу на відвідування театрів, спостерігаються реальні труднощі реалізації соціалізаторської, творчої та інших функцій. Водночас відбувається розширення театральної публіки за рахунок національних і зарубіжних гастролей. Сама гастрольна діяльність театрів недостатньо відрегульована й унормована. При цьому одні театри гастролують досить багато, а інші просто не мають репертуару, щоб виїхати з ним за межі свого міста. Більше того, театри, що мало гастролують, виявляються часто закритими для гастролей на своїй сцені для успішних колег. Це значною мірою сприяє не тільки консервуванню творчого застою, а й наростанню кризових процесів.

Недостатньо дослідженою є проблема підготовленості театральної публіки, низький рівень засвоєння нею театральної культури. Спостерігається падіння інтересу до театру, що досить часто стимулює творчі пошуки театральных колективів, розвиток репертуару. Леонід Андреев справедливо зазначав: “Гине не тільки театр – гине й публіка (розумію театральну публіку, яка вміє сприймати театральні враження). Хто з них кого тягне в яму: театр публіку чи навпаки, – важко сказати, та й неважливо в цьому випадку. Нехай це буде взаємодія” [1].

Сьогодні, у період театральних реформ, вивчення репертуару театрів країни – одна з головних проблем соціології театрального мистецтва. З одного боку, театри ніяк не захищені матеріально, і їм нічого не залишається, як тільки йти на повіді в публіки, з іншого – на театрах продовжує лежати відповідальність і за виховання художнього смаку глядачів, і за освіту, і за створення моральних ідеалів і формування соціальних норм поведінки. Театр – це певний тип інституційної ігрової поведінки. Звідси виростає проблема труднощів формування віри в глядача в достовірність сценічних подій, а також цінностей і смислів дії героїв. Протягом останніх 20 років відбувалися складні процеси спаду та зростання інтересу глядачів до постановок театру опери та балету. У цілому відбулися звуження й відносна стабілізація художнього ринку, підвищилася якість попиту та пропозиції на сценічні видовища. Це неминуче підштовхує театр до інституціонального саморозвитку.

8. Щодо театрів опери та балету виявляє себе також проблема соціальної справедливості, одним із параметрів якої є доступність театрів для різних соціальних верств суспільства, перш за все, для дітей, зокрема з дитячих будинків та інтернатів, з малозабезпечених сімей. За ціною квитків театри опери та балету невблаганно дрейфують у бік благополучних соціальних верств українського суспільства.

9. Болючою є проблема корупції в театрах опери та балету. Розвиваються різні форми хабарництва: хабарі за займану посаду, категорію, виконання і невиконання ролей. Корупція виступає однією з причин депрофесіоналізації театрів, руйнування сприятливої для творчості соціально-психологічної атмосфери, зниження життєвого рівня акторів і в кінцевому підсумку зниження якості вистав. В інституті театру відсутні механізми

протидії корупції, не вистачає відкритості в діяльності адміністрації, її доступності, контролю з боку громадськості, органів місцевого самоврядування та державного управління, передусім, з боку Міністерства культури. Сприяє корупції відсутність чіткості в нормах і процедурах, особливо при визначенні кваліфікацій та присвоєння звань акторам.

10. Особливо у зв'язку з гастрольною діяльністю актуалізується проблема неефективності театрального менеджменту, яка включає недостатню розвинутість, інституційну й кадрову незабезпеченість управління театрами в аспекті реалізації їх функцій. Проблема тут не тільки у власне театральному менеджменті, а й у включенні театру в менеджмент державних і муніципальних структур. Не можна не погодитися з О. Калягіним у тому, що “доля театру залежить від волі людини, поставленого керувати містом, краєм, областю, залежить від її бажань, розуміння, уподобань, але так не може бути” [4]. Управління театрами має бути не суб'єктивним, залежним від особистості чиновника, а інституційним.

11. Щодня загострюється проблема майбутнього театру. Мова йде не про те, що він перестане існувати й загине як соціально-культурний інститут, а про те, наскільки успішно він може подолати сформований проблемний комплекс. Неабиякою мірою це залежить від моделі театру: як репертуарний театр, театр-дім, театр-виробництво, театр як дозвільна організація з обслуговування населення. М. Карбаускіс* на запитання журналіста: “Що ви будете будувати, театр-дім, театр-виробництво?” дав таку відповідь: “Сучасний масштабний театр – це завжди театр-виробництво, добре, якщо він ще й дім. У контексті розмов про сучасний репертуарний театр у мене є своя особиста думка. Театр значущий тим, що в ньому ще живе драматичне мистецтво. Це не постдраматичне, а драматичне в класичному розумінні” [6].

Важливо й те, що багато діячів театру вважають, що вже найближчим часом театри стануть більш автономними установами й будуть змушені перетворитися на чисто розважальні заклади з мистецтвом розваги. Це загрожує втратою їх функції соціалізації, громадянської спрямованості.

Висновки. Як висновок можна використовувати синтез висловлювань відомих сучасних акторів і філософів минулого. Оптимістично звучить висновок О. Калягіна: “У нашого театру є ця сила подолання, воля до виживання, саморозвитку, самовідродження. Театр вічний, як саме життя, його не можна остаточно знищити. Так, він скочується на ширвжиток, його викидають в індустрію розваг, але десь у цей же час робляться художні відкриття. Мені здається, нам рано оголошувати про своє банкрутство. У нашій країні досі люблять театр” [4]. Філософ Вяч. І. Іванов зазначав: «Дві умови, здійснення яких необхідно для радикального вирішення проблеми театру, – яка саме тому, що не допускає іншого вирішення – вирішення за допомогою мистецтва тільки і в межах тільки мистецтва, – воістину є центральним осередком культурно-історичної революції, нами пережитої.

* Відомий режисер, лауреат премії Станіславського, успішно працював в “Табакерці”, РАМТ, МХТ імені Чехова, нещодавно був призначений художнім керівником Московського академічного театру імені Маяковського.

Мистецтво безсиле створити хор; але життя може. Ця постановка питання проводить межу, що розділяє “місце свято” у сфері театральної проблеми як моменту культурно-історичної революції від суто естетичних шукань реформи театру» [3]. Синтез цих двох позицій змушує вбачати джерелом вирішення проблем театру не стільки навколишнє соціальне середовище, скільки сам театр з його мистецтвом.

Список використаної літератури

1. Андреев Л. Письма о театре. Очерки и фельетоны [Электронный ресурс] / Л. Андреев. – Режим доступа: andreev.org.ru/biblio/Ocherki_Fel/pisma1.html.
2. Заславский Г. Человек, который придумал все театральные реформы [Электронный ресурс] / Г. Заславский. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/2000-09-20/8_man.html#.
3. Иванов В.И. Экскурс о кризисе театра [Электронный ресурс] / В.И. Иванов. – Брюссель, 1974. – Т. 2. – С. 215–218. – Режим доступа: http://www.rvb.ru/ivanov/vol2/01text/01papers/2_012.
4. Карась А. Из жизни в театр переходя Александр Калягин размышляет о том, что стоит за последними скандалами в театрах / А. Карась // Российская газета. – Федеральный выпуск. – № 5142 (63).
5. Nekrasov D. [Электронный ресурс] / D. Nekrasov. – Режим доступа: <http://my.mail.ru/community/tarateatral/45f5c579842ef23f>.
6. Суранова М. Сегодня Театр Маяковского – это одна огромная нерешенная проблема [Электронный ресурс] / М. Суранова. – Режим доступа: <http://www.newizv.ru/culture/2011-06-02/145540-rezhisser-mindaugas-karbauskis.html>.
7. В Одесской опере устроят грандиозный фестиваль и наберут новых актеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/news/14256222.html>.
8. Фокин В. За каким театром будущее [Электронный ресурс] / В. Фокин. – Режим доступа: <http://slon.ru/blogs/solomonov/post/311230/>.
9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vozduhlada.ru/statii/problemy-teatra.htm>.

Стаття надійшла до редакції 6 серпня 2012 р.

Сурмина А.Ю. Проблемный комплекс современного украинского театра оперы и балета как социального института

В статье рассматривается применение теории социального института и проблемного подхода к театру оперы и балета, выявляется комплекс проблем, разрешение которых определяет основные направления его развития.

Ключевые слова: *социальный институт, театр как социальный институт, театр оперы и балета как социальный институт, проблема, проблема театра оперы и балета как социального института.*

Surminaa Yu. The Problem complex of the modern Ukrainian the aterofoperaandballetas a social institute

In the article examined applications of theory of social institute and problem going near the theater of opera and ballet, the complex of his problems permission of which determines basic directions of his development comes to light.

Key words: *social institute, theater a ssocial institute, theate rof opera and ballet a ssocial institute, problem, problem of the aterofopera and balletas social.*

UDC 801.73

IKECHUKWU ALOYSIUS ORJINTA

HERMENEUTICS AS A LITERARY THEORY AND A THEORY OF INTERPRETATION IN THE 20TH CENTURY

The triumph of the sciences since the 19th century did startle the Humanities so much that scholars in this discipline began to apply aspects of positivism in their problem discoveries and search for solutions. There was therefore a renewed search for what is scientific in the Humanities. Our attention centers also on the offshoots of the Hermeneutics such as the formalism, explication de texte, new criticism, structuralism, post-structuralism, semiotics and de-construction. This paper is therefore a call for a renewed interest in the pure text-immanent interpretation.

Key words: *hermeneutics, interpretation theory, explication de texte.*

1. Introduction

Theories of language, linguistic and non linguistic communication are diverse. In the Humanities there are so many interpretative tools. These tools are means to an end and not the end in themselves. Just as we have equations in the natural sciences so do we have theoretical frameworks, literary criticisms and approaches to literature and the communication arts in the Humanities. These interpretative tools are keys to opening and analyzing works in the Humanities and other disciplines. Most of these theories are borrowed from other disciplines other than the ones exploiting them. In the literary sciences, rooms are given for inter-textual interpretations as well as for interdisciplinary and multidisciplinary approaches. Hence one could analyze a given fiction, drama or poem using one or more approaches as the case may be. At the primary and secondary school level, essays are simply written and novels are simply read and interpreted by simple minds. But at the tertiary educational level, one would expect the reader, the critic or the recipient to be thorough, analytical and scientific in his appraisal of the text before him. In receptions-theory the analytical mind is not left empty handed in this art of researching on or beyond the text. For one to access these tools effectively one must be equipped with literary terms. Interpretative tools are legion. Some are text-centered and linguistic and others are extra-textual and non linguistic. Hermeneutics and the sister theoretical frameworks like the positivism, formalism, explication de texte, New Criticism, Structuralism, post-structuralism, Semiotics, de-construction etc are text-centered interpretative tools while the society based theories like Marxist-socialism, psycho-analytic theory, feminism, receptions-theory, racial theory, cultural and intercultural studies, Literature and the media, literature and history, literature and biography etc fall under the beyond textual interpretative approaches. Our interest in this

exercise is on the raw textual analytic approach. Many students usually prefer the easier approaches which are mostly society based and abhor the dry and puritanist approaches. This paper is aimed at introducing the audience to the rigors of scientific approaches to the study of texts, images and languages.

2. Hermeneutics

This is the study of the theory and methodology of interpretation. When it has to do with theology and the Scripture, it deals with the science of interpretation, and particularly of biblical exegesis. Generally, traditional hermeneutics is the science of interpretation of texts in the fields of law, religion and literature. Hermeneutics covers all versions of interpretative process of written verbal and non-verbal communications. Etymologically the word hermeneutics stems from the Greek – hermeneutike and it dates back to Hermes the Greek mythological deity who serves as a go-between among gods and between gods and human beings (Allkemper/Otto Eke (2004:15b)).

Aristotle introduced it into philosophy through his work (*Peri Hermeneias* – *De interpretatione* (Latin); *on interpretation* (English)). It dates back to 360 B.C. and handled the relationship between language and logic. Klein (2000:344). Hegel and Kant amongst others excelled in philosophical hermeneutics, even as Dithley emphasized romantic Hermeneutics. Allkemper/Otto Eke (2004:156) attempts some definition of Hermeneutics and trace the earliest origins and usage thus:

Auslegen, Deuten, Interpretieren – So lässt sich das griechische Wort “hermeneuein” umschreiben. Hermes, ein umtriebiger griechischer Gott, ist der Bote der Götter, der den sterblichen Menschen den Willen der Unsterblichen übersetzt, in ihrer Sprache auslegt, ein Vermittler zwischen zwei Welten, die sich anscheinend ohne Vermittlung nicht verstehen können oder wollen. Die Hermeneutik befasst sich daher mit dem Verstehen und Auslegen von Texten. Hermeneutische Überlegungen werden dann nötig, und das zeigen bereits die Anfänge der Hermeneutik, wenn das Verstehen problematisch wird. Das gilt in der griechischen Antike für die Texte Homers dessen Gottesmythen besweifelt wurden und deshalb uminterpretiert werden mussten zu philosophischen Prinzipien oder zu moralischen Tugenden; und das gilt ebenso für die biblischen Schriften des Alten Testaments als Voraussetzung für das Neue Testament interpretiert werden.

Hermes is reputed to be the deity who ferries the dead to the underworld. Since his mediatory role is between the seen and the unseen he had to originate signs and symbols so as to get the two strange worlds embrace each other. Some schools have therefore ascribed the art of Language and Speech invention to Hermes, who equally has been a reputable liar, trick star, interpreter and a thief. Hermes exploited namely the ignorant condition of his recipients.

Socrates became interested in the ambiguity of language which can be used for falsehood and for truth. He analyzed the ability of the transmitter, nay the translator or interpreter to manipulate the ambiguity of his unintelligible message for his selfish purposes (Grondin 1994:21). Grondin notes that the original usage of the term hermeneutics was rooted in the sense of the sacred. The deity transmitting the divine message got it shrouded in mystery and uncertainty; there is no logic, no reasoning. Everything is veiled in ambiguity

and irrationality. The recipient is simply visited with madness, and the only healer of this ailment remains the hermeneutic, the possessor of a rational and intelligible method of breaking down and untying these knot so as to restore the sanity of the receiver. Hence Schleiermacher sees interpretation (hermeneutics) as the act of dodging misunderstanding and this act is psychologically oriented. He is reputed to be the father of modern hermeneutics. Modern Hermeneutics is also enlightened and psychological in nature. Dithley took the romantic and structural angle of Hermeneutics and sees such an approach as a means of understanding other cultures and bettering ones horizon of the given passage and the verbal and non verbal communication of the author or artist.

3. Theory of Interpretation

Aristotle's *De Interpretatione* lays the foundation for our modern day theories of semiotics and interpretation. He sets the ball of modern science of interpretation rolling when he observed in *on Interpretation* (1:1634) that:

Words spoken are symbols or signs (*Symbola*) of affections or impressions (*pathemata*) of the Soul (*psyche*); written words are the signs of words spoken.

As writing, so also is speech not the same for all races of men.

But the mental affections themselves, of which these words are primarily signs (*semeia*), are the same for the whole of mankind, as are also the objects (*pragmata*) of which those affections are representations or likenesses, images, copies (*homoiomata*).

Hermeneutics evolved from the Greek to the Scriptures. The Protestant Reformation broke the period of silence with the entry of Luther and Calvin. Hermeneutics, especially Protestants began to view the Scriptures as secular texts. Here therefore one could distinguish the following manners of interpreting scriptures:

- (a) *Sensus historicus* (literal sense) – literal Sense;
- (b) *Sensus allegoricus* (allegorical sense) – symbolic sense;
- (c) *Sensus tropologicus/Sensus moralis* (the moral application of the passage to the hearer or reader);
- (d) *he Sensus anagogicus* (the gnosis or secret metaphysical undertones).

In a word one can delineate between the two major Corpus of exegesis: the *Sensus literalis* and the *Sensus mysticus*. These usages were exploited by the Church Fathers during the Patristic era (Allkemper/Otto Eke, 2004:156–157):

Die Kirchenväter des 2 und 3. Jahrhunderts entwickelten hierzu die Lehre vom mehrfachen Schriftsinn: der Wort-und Literalsinn bezeichnet die Tatsache (z.B. die Stadt Jerusalem); der figuralische oder allegorische Sinn interpretiert die Stadt Jerusalem als Kirche, der moralische Sinn deutet Jerusalem als menschliche Seele, die sich moralisch richtig verhalten soll; der anagogische Sinn Jerusalem als himmlisches Jerusalem, als Paradies der Seligen. Die Willkürlichkeit dieser Zuordnungen und Bedeutungszuschreibungen wird legitimiert durch eine göttlich autorisierte Auslegungsinstanz: die kirchliche Autorität.

4. Hermeneutics in the Humanities and the Literary Sciences

The exploits of Science in the late 19th century changed the way humanity understands the natural world. The hitherto explanation and

interpretation of the natural world that was based on faith, speculation, myth and opinion had metamorphosed to demonstrable facts and data. Natural Science so triumphed over literature and the humanities that the latter was seen as the leper in Western Education. This uncomfortable condition of the humanities forced many scholars to launch literary study into a rigorously based and logically deductible discipline. The study of literature began to lay greatest emphasis on research into facts such as the textual history of a literary piece, the authorship and the historicity of the literal text. The Germans for instance began to see literary study as a science proper – *Literaturwissenschaft*. Literary studies mounted in this way the stage of scientific scholarship. Apart from looking at imagery, plot, setting, character, point of view, one should go a step further by analyzing form (structure) and seeing the form and language of every literary work as being unique. The French *l'art pour l'art* - *explication de texte*, the German *Werkimmanenz*, the American close Reading and New Criticism and Russian formalism were various forms of healthy competitions in this modern way of doing literature. Just like in natural science, literary studies became a technically complex exercise; became dry and a highly disciplined text-concentrated exercise. Many scholars see any attempt to look beyond the text as mere distraction. There is preference for a close focus on the complexities of meaning that are loaded on the text of a literary work (Westermann, 1993:31). In all these exercises, the prevailing word is interpretation. Interpretation in this context becomes a methodical and rigorous analysis of a written or verbal communication. This rigor should even tower above the creator or author of the given work. The set standards of gauging a work should in all objectivity be applied on a given work. This is what Kant meant when he noted: it is possible to understand an author even better than he understands himself (Diemer/Frenzel, 1967:98):

Wenn Kant bemerkte, dass es moeglich sei, einen Autor "besser zu verstehen, als er sich selbst verstand" (Kr.d.r.v. B370), so deutete er u.a. gerade dies an, dass man einen Text auch ueber das, was der Schoepfer dabei gedacht und gewollt habe, hinausschliessend interpretieren koenne.

The art of looking at the text eyeball to eyeball and dissecting it for the purpose of comprehension requires a lot of academic discipline and thorough. It also frees the critic from undue flirting with the socio-political alignments of the world around him. Von Volker Meid (1999:253) drawing his lesson from the history of the post war German Studies and the *Werkimmanenz*-Interpretation (close Reading) explains the literary Interpretation thus:

Voraussetzungsfrein Zugang zum sprachlichen Kunstwerk , also das Werk immanent, aus sich heraus, in Hinblick auf die Jedem Text eigene Stimmigkeit zu interpretaieren.

The interpreter armed with intensive reading concentrates on the structure of the text rather than on the content because the latter is beyond – literary sphere "Ausserliterarisches" (Stadler/Dickopt, 1992:41). In this way the goal of interpreting is to fathom that which is unfathomable to us. Ziel des Interpreten ist es, so formulerte es Staiger, das zu begreifen, was ihn zuvor ergriffen habe (Von Volker Meid 1999:253–254).

5. General Application of the theory of Hermeneutics

The principles of the Hermeneutics are sine qua non in virtually all known modern fields of human endeavours. It has been proved by scholars that studies in Archaeology, Architecture, Political Science, International Relations, law, Safety Science, Psychology, Marketing, Sociology, Mass Media, Information Technology, Religion and Theology are suffused with aspects of hermeneutic interpretative processes. The scientific revolution and the exigencies of the information super highway have necessitated the approach to accuracy, thorough, close-reading, mathematical precision and minute detailed analysis of data, images, verbal and non verbal communication as well polls, surveys, signs, symbols, designs, figures, contexts, mimicks and gestures that one can hardly evade some form of hermeneutical application or the other. Hence Stolze (1994:183) sees modern Hermeneutics as a translational, explanatory, analytical and interpretative tool between one sphere of world's discipline and the door:

Die Hermeneutik reflektiert den Umgang des Uebersetzers mit Welt, Sprache und Texten. Mitteilungen werden von den Ausgangssprachlichen Zeichen losgeloest und in neuer Gestalt zielsprachlich formuliert. Uebersetzungstexte sind uebersummative, multiperspektivische Ganzheiten, die zuerst verstanden werden muessen, bevor eine Uebersetzung formuliert wird. Die Uebersetzungsloesungen koennen dann anhand der translatorischen Kategorien begruendet werden.

6. Conclusion

From the foregoing we have tried to introduce the reader to the core scientific tone of the Humanities and particularly of the literary sciences. Without prejudice to the other fields of theories of literature, as well as the in roads made by Wellek and Warren on literature and the society, we have attempted in this work to initiate the literary student to the regions of the interpretative levels of the science of Hermeneutics. Hermeneutics opened the way to textual interpretation and others followed: positivism, structuralism, close Reading, New criticism, Explication de Texte, Post-Structuralism, formalism, Deconstruction, Werkinmmanenz and so on. While we appreciate the use of the other methodologies and theories of literary sciences like the feminist psychoanalytic, Marxist-socialist theories, etc, we are happily showcasing the merits of the rigours of the interpretative approaches. Our study is also tailored to be of benefit to graduates and post graduates in all disciplines.

7. Possible Findings

Our findings show that part of the socio-political miasma and dead-end in Africa in particular and the developing world in general may be linked to her lack of adequate patronage of the Discipline and thorough of the hermeneutic interpretative approach. Unalloyed and text-centred close reading and analysis may be a good training in disciple and responsibility. Most post independent African leaders in different spheres of administration were not illiterates; many were graduates and post graduates from tertiary institutions. If they had applied the rigor, the discipline and the precision that are associated with their training to their jobs, African nations would not have been so miserable almost a century

after their encounter with Euro-American civilization. But many of those graduates had preferred to apply the so called Post colonial literary approaches which ushered in political and social engagement into most discipline (Orjinta:2008). The usual argument was that the African post colonial writer nay scholar could not afford the luxury of l'art pour l'art (puritanist New Criticism, Werk-Immanente-Ansaetze, Explication de Texte, Formalism, Close-Reading). They had argued that their background of Slavery, Colonialism, and perpetual Imperialism forced them to use their works and scholarship to champion the cause of liberating their people first (Orjinta: 2012). This argument carried some water. Today it is high time the African Scholar retraced her step and sees himself as the last hope of the deplorable African continent. There is a serious missing link in communication between the recipients and the artists even though the African artists are claiming that they are the mouthpiece of the masses. Once tried on the saddle as incumbents, they began to sing other tones. They and the masses began to speak and read each other at cross purposes.

Abhorrence of the application of modern hermeneutic theoretical approaches in our research and the preference for the society based frameworks may also be the cause of our distractions even in the day to day administrative and academic life. We hardly handle issues. We prefer to handle persons and their private life. Many a time one finds it difficult to face the issue at state, or to take responsibility for what is at state. One prefers to bring in distractions and flight routes from the issue at stake by the so called it is because of this or that. The administrator can no longer take administrative decisions lest he be maliciously accused of taking such a decision because of this or that. The question that may be asked is if this it is because of this or that flight from the issue at stake or flight from the reality has some link to our flight from the Text and its analytical, rigorous, and close appreciation as the Hermeneutics and its related approaches would enjoin?

Next, there has to be some order in the head before one can bring some order in the environment and governance. The whole issue about bribery and corruption as well as terrorism (Al Kaida, Boko Haram) may also be explained in like manner; are there no disorder somewhere in the head, intellect or psyche in the celebrated African cases in Uganda of Idi Amin, Rwanda/Burundi of the Genocide, Central African Republic of Emperor Bokassa, Nigeria of the military juntas and the Boko Haram, Liberia of the Samuel Doe and Charles Tailor, Sierra Leone of the enfant soldiers? Logic, precision, analysis, close reading and proper interpretation of events, time and intersubjectivity as enshrined in the impacted hermeneutic principles may assist humanity to come to terms with orderliness and better understanding.

References

1. Grondin Jean. Intro and Philosophical Hermeneutics / Jean Grondin. – Yale, University Press, 1994.
2. Klain Ernest. A complete Etymological Dictionary of the English languages: dealing with the origin of words and that sense development thus illustrating the history of civilization and culture / Ernest Klain. – Elsevier : Oxford, 2000.

3. Aukemper Alo. Otto Eke: Literaturwissenschaft 2. Auflage / Alo Aukemper. – Paderborn : Wulheim Funk verlag, 2004.
4. Vestermann William. Literature, An Introduction to Critical Reading / William Vestermann. – Philadelphia : Harcourt Brace ovanoyidn College Publisher, 1993.
5. Diemer Alwin et al. – Philosophie : Frankfurt a Main : Fisher, 1967.
6. Von Volker Meid: Sachworterbuch zur deutsche Literatur Stuttgart : Reclam, 1999.
7. Stadler et al: Literatur. – Augsburg : Weltbild, 1992.
8. Gadamer Hans-Georg. Habermas, Juergen: Theorie-Diskussion, Hermeneutik and Ideologie-Kritik / Hans-Georg Gadamer. – Frankfurt, 1971.
9. Schleiermacher Friedrich D.E. Hermeneutik / Friedrich D.E. Schleiermacher. – Hg.U eingeleitet von Hariz Kimmerle Heidelberg, 1974.
10. Dulthey William. Gesammelte Schriften Göttingen 1957ff einleitung in die philosophie des labens, Bd. 5/6; Der Aufbau der Geschichtilichen Welt in den Geisteswissenschaften (1910), Bd. 7; Einleitung in die Geistes-wissenschaften (1883).
11. JeRling Benedict et al: Einfubrung in die Neuere deutsche literature-wissenschaft. – Stuttgart : Metzler, 2007.
12. Stolze Radegundis: Uebersetzungstheorien. Eine Einfuehrung. – Tuebingen : Gunter Narr Verlag, 1994.

Стаття надійшла до редакції 4 вересня 2012 р.

Ікечукву Алоїзій Оржінта. Герменевтика як теорія літератури та теорія інтерпретації у ХХ ст.

Тріумф науки, починаючи з ХІХ ст., вплинув на гуманітарні науки настільки, що вчені в цій дисципліні почали застосовувати аспекти позитивізму в дослідженнях своїх завдань і пошуку рішень. Тому знову почався пошук того, що є наукового в галузі гуманітарних наук. Наша увага зосереджена також на відгалуженнях герменевтики, таких як: формалізм, пояснення текстів, новий критицизм, структуралізм, постструктуралізм, семиотика та деконструкція. Запропонована стаття головним чином закликає до відновлення інтересу до чистої іманентної інтерпретації тексту.

Ключові слова: герменевтика, теорія інтерпретації, пояснення текстів.

Ікечукву Алоизий Оржинта. Герменевтика как теория литературы и теория интерпретации в ХХ в.

Триумф науки, начиная с ХІХ в., оказал влияние на гуманитарные науки настолько, что ученые в данной дисциплине начали применять аспекты позитивизма в исследованиях своих задач и поиске решений. Поэтому снова начался поиск того, что же является научным в области гуманитарных наук. Наше внимание сосредоточено также на ответвлениях герменевтики, таких как: формализм, разъяснение текстов, новый критицизм, структурализм, постструктурализм, семиотика и деконструкция. Данная статья, главным образом, призывает к возобновлению интереса к чистой имманентной интерпретации текста.

Ключевые слова: герменевтика, теория интерпретации, разъяснение текстов.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 373.66

Д.Ю. АРАБАДЖИЄВ

ПИТАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “СОЦІАЛЬНА РОБОТА”

У статті розглянуто основні питання навчальної мотивації студентів спеціальності “Соціальна робота”. Узагальнено основні погляди щодо визначення понять “мотивація” та надано характеристику поняттю “навчальна мотивація”. Подано результати дослідження мотивів навчання студентів спеціальності “Соціальна робота”.

Ключові слова: навчальна мотивація, соціальна робота, соціальний працівник.

У науковій літературі все частіше порушується питання про професійне становлення соціального працівника. Особливої актуальності ця проблема набуває останнім часом. Сьогодні в соціальних службах України працює дуже багато “випадкових” людей, які не мають покликання до цієї професії, але вимушені виконувати функції соціального працівника. Ці функції в більшості випадків полягають у здійсненні “паперової роботи”: збір документів, робота з архівом, видача довідок тощо. Але абсолютно очевидно, що поняття “професія соціального працівника” набагато ширше за поняття “діяльність соціального працівника”. Професія соціального працівника належить до типу професій “людина – людина”, що вимагає вищої кваліфікації фахівця.

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників не може обмежуватися лише оволодінням спеціальними знаннями, вміннями, навичками. У процесі виконання професійних функцій фахівець реалізує себе як особистість. Складність роботи соціального працівника зумовлена необхідністю постійного контакту з іншими людьми. Це висуває особливі вимоги до його ціннісно-сміслової сфери, змістові аспекти якої потенційно визначають як конструктивні, так і деструктивні особливості його професійної діяльності, формування мотиваційної готовності (чи неготовності) до неї, впливають на успішність фахової підготовки. У такому розумінні ефективна професіоналізація можлива за умови, що професія постає для суб’єкта сферою реалізації його найважливіших особистісних цінностей, що забезпечує мотиваційне налаштування на професійну діяльність.

Мета статті полягає у виявленні показників, що відтворюють мотивацію до навчання студентів спеціальності “Соціальна робота”.

Завдання:

- охарактеризувати мотивацію як психологічне явище;
- надати визначення мотивації до навчання;
- визначити особливості та проблемні питання мотивації до навчання студентів спеціальності “Соціальна робота” (на прикладі студентів Запорізького національного технічного університету).

Досягненню професійної майстерності сприяє мотиваційний компонент, що забезпечує перетворення знань, умінь і навичок на засоби особистісного й професійного зростання.

Мотивація посідає провідне місце в структурі поведінки особи і є одним з основних понять, які використовуються для пояснення рушійних сил, діяльності в цілому. Мотив, мотивація – спонука до активності та діяльності суб’єкта, пов’язана з прагненням задовольнити певні потреби.

Проблемі мотивації присвячена значна кількість праць учених, які розпочали свої дослідження ще на початку ХХ ст. на обох берегах Атлантики – у Німеччині й США. Яскравими представниками німецької школи стали Х. Хекхаузен, Г. Мюррей, Н. Ах, Д. Браун, Ф. Хоппе, американської – Г. Олпорт, А. Бандура, Г. Айзенк та ін. Не оминули увагою цю тему й вітчизняні дослідники. Так, В.Г. Асеев зазначає, що “поняття мотивації в людини... включає всі види спонук: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, ваблення, мотиваційні установки або диспозиції, ідеали тощо” [2, с. 55]. Р.С. Немов визначає мотивацію як “сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її початок, спрямованість і активність” [8, с. 112]. У теорії мотивації А. Маслоу [7] зроблено акцент на прагненні індивіда до безперервного розвитку як провідному мотиві. Мотиви визначаються потребами, які мають декілька рівнів: від біологічних потреб до потреб самоактуалізації. Поведінка залежить від потреб і здібностей та визначається внутрішніми і зовнішніми мотивами. А.Н. Леонтьєв [6] сформулював такі основні положення щодо проблем мотивації. Кожна людина як “суб’єкт діяльності” має потреби. Вони характеризуються, перш за все, наочністю, своєю реалізацією в предметі, який лежить поза людиною або всередині неї, якщо йдеться про так звані функціональні потреби. Сама потреба не володіє спонукальною силою для діяльності. Реальний спонукач цілеспрямованої діяльності – це предмет, що відповідає початковій потребі. Його називають мотивом діяльності, а проблема потреб трансформується в проблему мотивів.

Тому в ролі мотиву можуть бути й потреби, інтереси, бажання, емоції (переживання), переконання, властивості характеру, темпераменту, здібності, звички, досвід людини тощо.

Спонукальна функція мотиву виділена А.Н. Леонтьєвим як одна з основних. Ним також виділений у “чистому” вигляді стимул – мотив, що не володіє смислоутворювальним ефектом, але спонукає до діяльності.

В.І. Ковальов вважає, що мотивація – “стрижень психології особи”, тому зміни в мотивації є показником змін, що відбуваються в особі. Людина змінюється у зв’язку зі зміною її ставлення до діяльності, до самої себе й інших людей [5, с. 34].

Розглянувши основні теорії мотивації, можна запропонувати використовувати таке визначення мотивації: мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, механізм, що спонукає людину до певних дій. Таким чином, можна визначити феномен мотивації навчальної діяльності студентів спеціальності “Соціальна робота” як **виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена ця стаття.**

Мотивація діяльності є одним з основних видів мотивації. Проблема мотивації діяльності є однією із центральних у сучасній психології. Вона невід’ємно пов’язана з фундаментальними питаннями, що пов’язані з вирішенням проблеми психологічної детермінації діяльності людини в цілому та навчальної діяльності зокрема.

Різні дослідники використовують подібні, але не синонімічні поняття для позначення цього феномену, а саме: навчальна мотивація, мотивація навчання, мотивація навчальної діяльності, мотиваційна сфера, мотиваційний синдром.

Варта підтримки позиція І.О. Зимньої [3], яка визначає навчальну мотивацію як окремий вид мотивації, що включено в діяльність щодо навчання або навчальну діяльність.

Як зазначає Є.П. Ільїн [4], чимало досліджень мотивації навчальної діяльності несе на собі відбиток недоліків у поглядах на мотивацію та мотив, які існують у психології. Під мотивом навчальної діяльності розуміють усі чинники, які зумовлюють вияви навчальної активності: мету, потреби, установки, почуття обов’язку, інтереси тощо.

У педагогічній психології використовують класифікацію навчальних мотивів з погляду їхнього особистісного значення та функції, яку вони виконують у системі навчальної мотивації. Б.Б. Айсмонтас [1] виділив такі мотиви навчання: соціальні (почуття обов’язку й відповідальність, усвідомлення соціальної значущості навчання, прагнення зайняти певну позицію у відносинах з оточенням, отримати їхнє схвалення); пізнавальні (орієнтація на оволодіння новими знаннями й закономірностями засвоєння способів одержання знань); комунікативні (спілкування з однолітками, дорослими); мотиви саморегуляції (орієнтація на одержання додаткових знань і побудову спеціальної програми самовдосконалення).

Інтерес до навчальної мотивації посилюється з упровадженням кредитно-модульної системи навчання, що передбачає суттєве збільшення частки самостійної роботи в навчально-професійній діяльності та орієнтацію на “зрілу”, відповідальну особистість студента, здатну приймати рішення й діяти самостійно. У цей час у психолого-педагогічній літературі стосовно мотивації навчання студентів розмежовують поняття “навчальна мотивація” й “професійна мотивація”. З одного боку, мотивацію навчальної діяльності студентів не можна прирівнювати до шкільної навчальної мотивації, тому що в неї вже закладено професійну спрямованість. З іншого боку, професійна мотивація студентів ще не відповідає професійній мотивації фахівців, залучених у професійну діяльність.

Ці праці стали основою для розробки методологічного інструментарію дослідження мотивації в майбутніх соціальних працівників, вивчення якої проводилося на базі Запорізького національного технічного університету.

У дослідженні брали участь студенти першого й четвертого курсів Запорізького національного університету, які навчаються за спеціальністю “Соціальна робота”.

Відповідно до навчальних програм, за час навчання в університеті студент:

- вивчає етапи й тенденції становлення соціальної роботи як суспільного інституту в Україні та за кордоном, поняття й категорії, принципи та закономірності, форми й рівні соціальної роботи, специфіку її пізнання, прогнозування, проектування, моделювання; суть, зміст, інструментарій, основні методи та види технологій соціальної роботи; економічні, організаційно-управлінські й ціннісні аспекти соціальної роботи; основи соціологічного аналізу; психологічні основи соціальної роботи; основи педагогічної теорії та діяльності, основні форми й методи навчання та виховання, проблеми педагогічної роботи в організаціях, установах і службах соціальної роботи; соціально-медичні основи здоров'я; основи правового забезпечення соціальної роботи;

- опановує методи соціальної роботи з різними групами населення й окремими особами; методи раціональної організації праці, ухвалення управлінських рішень в органах та установи соціальної роботи; методику взаємодії з державними й недержавними установами та організаціями, координації безпосередньої контактної соціальної роботи, проведення заходів консультаційних і профілактичних робіт з вразливими категоріями населення; методи проведення аналітичної, прогнозно-експертної й моніторингової роботи; основні методи психолого-педагогічної діяльності; методи освітньо-виховної роботи в соціальних організаціях і службах;

- знайомиться й освоює основні технології соціальної роботи;

- набуває практичного досвіду в організаціях, установах і службах соціального захисту й обслуговування; досвіду організації та управління підрозділами установ і служб системи соціально захисту, отримання й обробки інформації про систему соціальної роботи, проведення аналізу та моніторингу стану й розвитку об'єктів соціальної роботи, використання інформаційних технологій в органах і установах соціального захисту.

Вибірку дослідження становлять по 50 студентів першого та четвертого курсів спеціальності “Соціальна робота”.

Кожен студент відповів на 13 запитань анкети закритого типу.

У ході аналізу результатів анкетування студентів першого й четвертого курсів з'ясовано, що під час вибору спеціальності більшість студентів першого курсу дотримувалася думки про те, що під час вступу вони спочатку хотіли вступати саме на спеціальність “Соціальна робота”. Майже однакова кількість студентів як першого, так і четвертого курсів засвідчили, що вони подавали документи більше ніж на одну спеціальність. І значна кількість студентів четвертого курсу не хотіли вступати на цю спеціальність.

У студентів четвертого курсу на момент вступу до університету не було достатньої інформації про цю професію. Щодо студентів першого курсу, то можна припустити, що в них зараз великий обсяг інформації й уявлень про цю спеціальність завдяки тому, що вона вже розвинута та сформована, і студенти вже наперед знають, що вони вивчатимуть, чим займатимуться в майбутньому.

Причини вступу в студентів першого й четвертого курсів різні. Студенти першого курсу вступали на цю спеціальність, керуючись, насамперед, інтересом до професії й отримання знань у цій галузі, а також надалі вони прагнутимуть надавати допомогу людям та реалізовувати свої здібності й навички в цій галузі. Причини вступу четвертого курсу значно відрізняються. На думку студентів четвертого курсу, головною причиною їх вступу було отримання диплома про вищу освіту та відсутність інших альтернатив. Третьою причиною їх вступу є інтерес до спеціальності “Соціальна робота”. При цьому майже в рівному співвідношенні студенти першого й четвертого курсів дотримувалися думки про те, що причинами їх вступу є поради родичів і друзів, а також сімейна традиція.

Інтерес і потреба в навчанні в студентів першого курсу найбільше виражена. Якщо ж співвідносити інтерес і ставлення до навчання на четвертому курсі, то можна сказати, що вони є рівними, порівняно з потребою, яка вища за інтерес і ставлення до навчання, але нижча за ту потребу, яка переважає в першого курсу. Звідси так само можна зробити висновок про те, що для студентів першого курсу спеціальність “Соціальна робота” цікавіша й важливіша, ніж студентам четвертого курсу.

Інтелектуально-пізнавальні мотиви виражені найяскравіше як у першого, так і в четвертого курсів. Розглядаючи морально-етичні мотиви, можна зробити висновок про те, що почуття обов’язку й відповідальності, а також допомога людям найбільш виражені в першого курсу, і допомога людям у них виходить на перший план. Якщо розглядати емоційно-естетичні мотиви, то можна сказати, що отримання позитивних емоцій у студентів обох курсів майже однакове, але переважають вони все одно в першого курсу.

У студентів двох курсів рівною мірою більше позитивних емоцій, а ось співвідношення позитивних і негативних емоцій більше в першого курсу. Переважання негативних емоцій явно виражене тільки в четвертого курсу, коли в першого курсу негативні емоції відсутні взагалі. Такий розподіл можна пояснити тим, що в студентів старших курсів за роки навчання виникали труднощі й проблеми, з’являлися негативні емоції, які дали такий результат. Крім того, це зумовлено відсутністю інтересу до навчання, непорозуміннями в колективі, відсутністю взаєморозуміння між студентом і викладацьким складом.

Для студентів четвертого курсу важливі оцінки, а для студентів першого курсу – бажання вчитися й одержувати знання. Для студентів четвертого курсу важливі лише оцінки, тому що вони, передусім, прагнуть одержати диплом про вищу освіту. І вони зацікавлені в тому, щоб у їх дипломі були тільки позитивні оцінки.

У студентів у ході навчального процесу виникають труднощі організаційного плану (незручний розклад, відсутність вільного часу). У студентів першого курсу проблеми із засвоєнням матеріалу виникають рідше, на відміну від студентів четвертого курсу, оскільки в них найбільш виражене бажання одержати знання й розвинути свої здібності. Як у першого, так і в четвертого курсів труднощі у відносинах з викладачами однаково виявлені.

Студенти першого та четвертого курсів у процесі діяльності ставлять перед собою певну мету, долаючи труднощі на шляху їх досягнення. У старших курсів показник досягнутих цілей вищий, ніж у молодших. Це можна пояснити наявністю досвіду, набутого студентами старших курсів за час навчання. Незважаючи на те, що студенти першого курсу поступаються студентам четвертого курсу в досвіді й навичках, вони йдуть до поставлених цілей, не боячись труднощів, які зустрінуться в подальшій діяльності.

Проведене дослідження навчальної мотивації в студентів молодших і старших курсів спеціальності “соціальна робота” дає змогу зробити такі **висновки**.

Більшість студентів першого курсу вступали на спеціальність “Соціальна робота”, керуючись, перш за все, тим, що вони хочуть навчатися саме на цій спеціальності та хочуть одержувати знання й реалізовувати свої здібності в цій галузі. Головними причинами вступу четвертого курсу є отримання диплома, порада родичів, а також відсутність інших альтернатив.

Навчальні мотиви першого і четвертого курсів різні. У студентів першого курсу найбільше виявляються інтелектуально-пізнавальні мотиви (бажання отримати знання й реалізація своїх здібностей). А в четвертого курсу домінують емоційно-естетичні мотиви (отримання позитивних емоцій та уникнення негативних).

Дослідження питань навчальної мотивації студентів спеціальності “Соціальна робота” відкриває перед нами такі **перспективи подальших розвідок у цьому напрямі**: проведення соціологічних досліджень на тему організації дозвілля, мінімізація навчального стресу, використання прогресивних форм проведення профорієнтаційної роботи з метою оптимізації навчального процесу для студентів цієї спеціальності.

Список використаної літератури

1. Айсмонтас Б.Б. Педагогическая психология : учебное пособие / Б.Б. Айсмонтас. – М. : Московский городской психолого-педагогический университет, 2004. – 368 с.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности / В.Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учебник / И.А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2000. – 384 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы : учебное пособие / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2006. – 512 с.
5. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности / В.И. Ковалев, А.А. Бодалев. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
6. Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучения / А.Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2009. – 423 с. – (Живая классика).

7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. А.М. Татлыбаева. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с. – (Мастера психологии).

8. Немов Р.С. Психология : учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Р.С. Немов. – 2-е изд. – М. : Просвещение : Владос, 1995. – Кн. 2 : Психология образования. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2012 р.

Арабаджиев Д.Ю. Вопрос учебной мотивации студентов специальности “Социальная работа”

В статье рассмотрены основные вопросы учебной мотивации студентов специальности “Социальная работа”. Обобщены основные взгляды относительно определения понятия “мотивация” и подана характеристика понятия “учебная мотивация”. Представлены результаты исследования мотивов учебы студентов специальности “Социальная работа”.

Ключевые слова: учебная мотивация, социальная работа, социальный работник.

Arabadjiev D. The question of study motivation for students of “Social Work” specialty

In the article the questions of are under consideration. The basic points of view on the concept “motivation” are generalized and description of the concept “ study motivation” is given. The results of study motivation of students of social work specialty analysis are represented.

Key words: study motivation, social work, social worker.

УДК 316.334:37;303.6

ПЕТР ДЛУГОШ

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ПОЛЬШЕ

Статья посвящена анализу влияния общества на социально-культурные изменения в образовательной системе. С одной стороны, появление общества знаний вызвало рост охвата подрастающего поколения высшим и средним образованием. С другой стороны, реформа образования привела к возникновению новых образовательных неравенств. Они являются результатом рыночного характера образования и применения образовательных стратегий для среднего класса. В результате произошло разделение на слабые и средние школы для масс и элитарные представительства для детей высшего класса. Только эти другие типы школ дают шанс на образование высокого качества, которое и есть искомым в обществе знаний.

Ключевые слова: общество знаний, реформа образования, образовательные неравенства.

Новое общество, в котором знания являются основой, – это общество, исключаящее необразованных людей. Можно сказать, что необразованные индивиды в этом обществе обречены на занятие второстепенных общественных позиций, не имея шансов на повышение, изменение статуса, рост материального благосостояния. Нехватка образования угрожает исключением из сообщества, в котором знания представляют собой основание экономического взлета и являются главным условием продвижения на рынке труда.

Питер Друкер в книге “*The Post-Capitalist Society*”, наблюдая изменения экономики общества, констатировал, что возникает новый тип посткапиталистического общества, богатство которого возникло благодаря знаниям, а конкретно – в результате использования знаний в хозяйственной деятельности. По мнению П. Друкера, «посткапиталистическое общество нуждается в образованных людях больше, чем какое-либо раннее общество» [1, с. 173]. И что заслуживает особенного внимания, «общество знаний должно вести к появлению своего понятия образованной личности, Она должна быть всесторонне образованной, поскольку вооруженное знаниями общество является обществом многих разных областей знаний и вместе с тем глобальным в сферах денег, экономик, карьер, технологий и информации» [2, с. 172].

О большом влиянии образования на жизненные шансы писал уже в период между войнами С. Рыхлинский. Он считал, что “образование становится каждый раз в большей степени необходимым условием жизненной карьеры” [3, с. 227].

Также на факт увеличения роли образования в достижении общественного статуса обращал внимание П. Сорокин. Образование он трактовал как один из каналов общественной подвижности и считал, что его роль будет возрастать вместе с развитием общества, а от статуса образования будет зависеть общественная позиция индивида: “без диплома об окончании университета или колледжа индивид не может быть фактически трудоустроен или назначен на высокую должность то ли в правительственной иерархии то ли во многих других сферах” [4, с. 166]. Автор уже в 20 гг. XX в. отмечал возрастание роли образовательного канала в достижении общественного продвижения. Подтверждение этому он нашел в данных, из которых следовало, что без диплома индивид не может быть трудоустроен в высокой должности. Много областей общественной активности закрыты перед человеком без соответствующего диплома, который, к тому же, не имеет более высоких заработков, нежели индивиды с дипломами [5].

И что наиболее важно, это то, что много людей с низким статусом смогли получить общественное повышение благодаря образованию. Убеждение, что именно образование – наилучшая дорога к общественному росту, привело в то время к “развитию университетов и высших школ, к появлению сотен тысяч студентов” [6].

Как показывают примеры, уже в довоенные времена в Польше и Соединенных Штатах Америки наблюдалось влияние образования на подвижность общества и личности в нем.

В настоящее время роль образования еще более возросла. Во времена общества риска образование является одним из его важнейших признаков. Ультрих Бек, размышляя на тему общества риска, отмечает, что наилучшим страховым полисом во времена риска и неуверенности будет образование. Он снова возвращается к мысли о том, что нехватка образования в значительной мере ограничивает жизненные возможности индивида: “без квалификации и диплома профессионального будущего нет вообще. Начинает распространяться мнение, что диплом и квалификация охватывают все меньше людей, в то время как они все более необходимы, чтобы достичь проективных профессиональных позиций, являющихся все более редким благом” [7, с. 227].

Кажется, что весьма быстро польское общество разобралось в этих реалиях и механизмах, управляющих карьерой и успехом. Образование в этом случае ничего не гарантирует, но нехватка того же образования предопределяет вопрос о получении хорошей работы, которая гарантирует высокие доходы, престиж и высокое качество жизни.

Реформа образования и ее цели

Парадоксом является то, что в ситуации возникновения общества знаний углубились образовательные неравенства. Они встречаются повсеместно, и с давних пор их пробуют нивелировать. Сутью проблемы образовательного неравенства является неравномерное распределение шансов и образовательных возможностей среди молодежи. Сегодня, как следует из представленных теоретических концепций, в выигрыше оказывается тот, кто владеет

соответствующим образованием. Образование высокого качества становится наилучшим обеспечением индивида на трудные времена общества риска.

В связи с отмеченными выше угрозами и рисками, политики приняли действия, внедряя образовательную реформу. Так 7 января 1999 г. премьер польского правительства Ежи Бузек объявил начало фундаментальной реформы образовательной системы. Изменения в образовании должны были реализовывать следующие цели:

- образование гимназий с целью проверки и повышения образовательных шансов сельского населения;
- подъем уровня сельского образования путем организации больших гимназических центров, к которым должны подвозиться дети из сельской глубинки;
- создание новой стипендиальной системы и значительно большее финансирование школ в целях развития всего дидактического комплекса;
- повышение компетенции учителей через систему кредитов, подготовок, переподготовок и финансовых стимулов [8].

Нужно отметить, что после введения реформы немного изменилась ситуация в плане уменьшения образовательных неравенств [9]. Были видны изменения количественного характера, увеличился доступ к образованию, однако возникли новые образовательные неравенства.

С начала 1990-х гг. в Польше наблюдался рост числа учащихся в школах, обеспечивающих полное среднее образование.

Наибольший прирост учащихся зафиксирован в лицеях. Если в 1980-е гг. в лицеях училось 20% представителей подрастающего поколения, то в 2009/10 – 44%. Более наглядно распространение среднего образования, если принять во внимание, что число выпускников школ с аттестатом зрелости, позволяющим получить индекс высшего учебного заведения, составило 80% от общего числа.

Еще больший скачок в плане доступа к высшему образованию был отмечен в отношении студентов. Между 1990 г. и 2010 г. число студентов выросло в 370%. Польша имеет высокий показатель охвата образованием 41,2%, что выше, чем средние величины для ЕС и OECD [10].

С одной стороны, представленные данные можно трактовать как выравнивание образовательного уровня, то есть ответ на вызовы, которые идут со стороны общества знаний и общества риска. Образование становится основанием общественного положения индивида и определяет жизненные шансы человека в современном обществе. Нехватка образования является одним из факторов общественной маргинализации. В условиях общества риска образование уменьшает риск безработицы, бедности и низкого качества жизни. Оно выполняет функцию личного полиса на переменчивые и неуверенные времена. Среди лиц с высшим образованием по-прежнему фиксируется меньшая безработица, такие лица также быстрее находят работу и имеют высшую заработную плату. В результате можно констатировать, что образование не гарантирует успеха, но его нехватка гарантирует поражение.

Однако, с другой стороны, по-прежнему существуют образовательные неравенства. Невзирая на внедряемые изменения в образовательной системе, которые должны были привести к уменьшению влияния статуса семьи на образовательные достижения, в этом отношении мало что изменилось. В Польше по-прежнему результаты работы школы определяются через статус семей, чьи дети там обучаются, а не по качеству работы учителей [11].

В Польше эта связь выше, чем в государствах ОЕСД, что и объясняет причины сохранения данного положения. Другая проблема, которая здесь возникает, касается идентификации факторов, генерирующих образовательные неравенства после реформы 1999 г.

Незапланированные последствия образовательных изменений в Польше

В нынешних общественно-экономических реалиях появляются новые явления, которые имеют влияние на характер и темпы изменений в образовании. Проявляются также и новые, незапланированные последствия изменений в образовательной системе.

Речь идет, прежде всего, о появлении общества знаний, которое изменяет логику функционирования общественных систем. С этого момента знания приобретают иное значение, и являются главным фактором общественного развития. Возрастает значение специализированных и общих компетенций, умения управления информацией. Выигрышными являются специализированные компетенции, которые позволяют их владельцам достичь наивысшей квалификации, а также конкурировать на глобальном рынке работы. Проигравшими будут те, кто отпадет на более ранних ступенях школьного курса, или их знания будут неполными и низкого качества (слабые вузы и школы против престижных образовательных институций).

Формируется также общество риска, в котором образование выполняет функцию обеспечения на случай неуверенного и переменчивого будущего. И это значит, что не все школы или вузы в состоянии вооружать молодежь знаниями, которые будут полезны и помогут в достижении высокого статуса. Одни школы и вузы дают шансы на получение профессионального статуса, другие, в свою очередь, являются камерой хранения и, как пишет У. Бек, “представляют станции призрака”. Вопрос в том, понимает ли молодежь то, что некоторые школы продают “билет в никуда”, и лишь немногочисленные учебные заведения представляют собой лифт к высоким общественным позициям.

Следующим элементом, который следует учитывать, это рынокизация образования. В условиях свободного рынка знания, как и любое другое имущество, становятся товаром. Широкое развитие высшего образования в нашей стране подтверждает этот тезис.

Высших частных школ в Польше сегодня в три раза больше, чем государственных, и учились в них в 2009 г. около 600 тыс. В небольшом объеме приобрело развитие школьное частное предпринимательство на более низких ступенях образования. Рыночные элементы в образовании – это

конкуренция и борьба за “клиента” между вузами и школами низшей степени. Клиент/учащийся пойдет туда, где получит наилучшее образовательное предложение. Отсюда такая большая забота о высоких оценках школ и вузов в рейтингах, плебисцитах, результатах экзаменов (образовательная ценность EWD). С одной стороны, высокая позиция школы делает ее привлекательнее и желаннее, потому что увеличивает жизненные шансы молодежи. С другой стороны, школы, желая удержать высокие позиции в иерархии, такие учебные заведения рекрутируют наилучших учеников и вынуждают их к интенсивной подготовке при помощи частных уроков [12]. В конечном итоге, как показали слабые результаты аттестатов зрелости, с 2011 г. школа не справляется с подготовкой учеников к внешним экзаменам. Как реакция на низкие результаты аттестатов зрелости отмечено повышение интенсивности поисков репетиторов для учеников младших классов. Можно предположить, что рынок частных образовательных услуг будет развиваться, потому что увеличивается спрос на услуги этого типа [13]. Но может быть так, что в местных сообществах (городах) с большой насыщенностью этого типа предложениями школы будут показывать лучшие результаты экзаменов, а там, где образовательно-культурная инфраструктура будет обедненной (на периферии), показатели учеников и школ будут слабее.

Такая ситуация с большой правдоподобностью указывает на аномию образовательной системы. Изменения образовательной системы и возникающие в их результате дисфункции, которые заключаются в невозможности подготовки учеников в общем порядке к внешним стандартам (экзаменам), снижают качество учебы вследствие нежелания учителей воспринимать и реализовать изменения, низких заработках, нехватке компетенции, а также атрофии учительского этоса, и в конечном итоге приводят к возникновению аномии. Одним из ответов молодежи и родителей на эту ситуацию будет использование репетиторства, что можно трактовать как инновационную реакцию на аномию [14].

Вступительные результаты исследований репетиторства в субрегионе Перемышля в 2007–2011 гг. показывают, что уже за год до введения обязательного экзамена по математике удвоилось число учеников, прошедших репетиторство по этому предмету (с 30% выросло до 60%). В связи с этим возникает вопрос, как в такой ситуации действует местное самоуправление, пробует ли оно вообще искать какие-то решения, или считает, что это проблема самой молодежи и ее родителей [15]?

Выводы. Реформа образования в Польше привела к росту массовости образования на уровне выше гимназического и более высоком. Это вызвало инфляцию дипломов. В связи с этим индивиды начинают добиваться получения лучшего результата, обучаясь в учебных заведениях третьей степени (в Украине – в университетах) или обучаясь на нескольких направлениях. В ситуации излишка дипломов на рынке молодежь из высших общественных классов пробует сохранить свою высокую позицию путем максимизации образовательных действий. Такое явление имело место в

Англии. В связи с ростом уравнительности образовательной системы дошло до создания внутренних механизмов дифференцирования образовательных шансов. Как считает Р. Браун, в Англии в результате этих процессов в системе образования родители детей высших общественных классов мобилизовывали всевозможные материальные и культурные запасы с целью получения преимущества. Образование, основанное на частном образовании, репетиторах, советниках, специалистах по управлению карьерой, стало необходимостью [16]. Это хорошо видно в Польше в результатах исследования “Баланс Человеческого Капитала”. На дополнительные занятия приходило 50% лицеистов, родители которых имели начальное образование и 80% – чьи родители имели высшее образование [17, с. 27].

Открытым остается вопрос, как местное самоуправление решает вопрос восполнения этого капитала у молодежи, имеющей его дефицит. Можно также предположить, что молодежь с высоким уровнем культурного капитала будет стремиться к его максимизации с целью возможной конверсии на экономический капитал.

Образование рассматривается как инвестиция в человеческий капитал, что впоследствии будет служить хозяйственному росту и развитию общества. Расходы и жертвы, связанные с ростом и повышением уровня знаний и квалификации, рентабельны в далекой перспективе и приносят выгоды. Следовательно, государство должно больше инвестировать в человеческий капитал, однако все чаще сами семьи выполняют эти функции. По мнению З. Савинского, после реформы образования позиция ребенка в образовательной системе более зависит от семьи, чем от школы [18]. При этом следует помнить, что эти проблемы по-разному будут решаться в богатых и бедных местных сообществах, а также в разных категориях семей. Следовательно, из реформы образования извлекли пользу в основном дети родителей с высоким статусом. Благодаря культурному и экономическому капиталу, они могут конструировать образовательные траектории, которые будут давать шансы на образование высокого качества, что впоследствии позволит занять высокую общественную позицию и обеспечить свой высокий статус на времена риска и неуверенности.

Список использованной литературы

1. Drucker P. Społeczeństwo pokapitalistyczne / P. Drucker. – Warszawa : PWN, 1999.
2. Ibidem.
3. Rychliński S. Wybór pism / S. Rychliński. – Warszawa : PWN, 1976.
4. Sorokin P.A. Ruchliwość społeczna / P.A. Sorokin. – Warszawa : IFiS PAN, 2009.
5. Ibidem.
6. Ibidem.
7. Beck U. Społeczeństwo ryzyka / U. Beck. – Warszawa : Scholar, 2002.
8. Buzek J. Chcemy gruntownie przebudować system edukacyjny [Електронний ресурс] / J. Buzek. – Режим доступу: http://www.poprzedniastrona.premier.gov.pl/archiwum/7810_7879.htm.
9. Sawiński Z. Zmiany systemowe a nierówności w dostępie do wykształcenia, [w:] Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce / Z. Sawiński, H. Domański (red.). – Warszawa : IFiS PAN, 2008. – S. 13–45.

10. Młodzi 2011 / Szafraniec K (red.). – Warszawa, 2011.
11. Ibidem.
12. Putkiewicz E. Szara strefa edukacji / E. Putkiewicz. – Warszawa : ISP, 2005.
13. The challenge of shadow education. European Commission, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nesse.fr/nesse/activities/reports/activities/reports/the-challenge-of-shadow-education-1>.
14. Merton R. Teoria socjologiczna i struktura społeczna / R. Merton. – Warszawa : PWN, 2002.
15. Długosz P. Aspiracje życiowe młodzieży pogranicza / P. Długosz. – Kraków : Impuls, 2011.
16. Brown P. The Opportunity Trap [w:] Education, Globalization and Social Change / H. Lauder, P. Brown, J.A. Dillabough ; A.H. Halsey (red.). – Oxford, 2006. – S. 387–397.
17. Szczucka A. Kogo kształcą polskie szkoły. PARP UJ. / A. Szczucka, M. Jelonek. – Warszawa : 2011.
18. Sawiński Z, op. cit.

Стаття надійшла до редакції 11 вересня 2012 р.

Длугош П. Соціально-культурний вимір освітніх змін у Польщі

Статтю присвячено аналізу впливу суспільства на соціально-культурні зміни в освітній системі. З одного боку, поява суспільства знань викликало зростання обхвату підростаючого покоління вищою та середньою освітою. З іншого боку, реформа освіти привела до виникнення нових освітніх нерівностей. Вони є результатом ринкового характеру освіти і застосування освітніх стратегій для середнього класу. У результаті відбувся поділ на слабкі та середні школи для мас і елітарні представництва для дітей вищого класу. Тільки ці інші типи шкіл дають шанс на освіту високої якості, яка і є шуканим в суспільстві знань.

Ключові слова: *суспільство знань, реформа освіти, освітні нерівності.*

Dlugosz P. Socio-cultural dimension of educational changes in Poland

The article is sanctified to the analysis of influence of society on sociocultural changes in the educational system. From one side appearance of society of knowledge caused the height of scope of rising generation higher and middle education. On the other hand reform of education resulted in the origin of new educational inequalities. They are the result of market character of education and application of educational strategies for a middle class. As a result dividing into weak and middle schools for the masses and elite representative offices happened for the children of higher class. Only these other types of schools give a chance on formation of high quality that is sought after in society of knowledge.

Key words: *society of knowledge, reform of education, educational inequalities.*

УДК 316.334:37

С.Л. КАТАЄВ

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ РЕФОРМ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

У статті на матеріалах емпіричних досліджень проаналізовано громадську думку викладачів ВНЗ щодо позитивних та негативних наслідків реформування вищої освіти на засадах Болонського процесу. Відзначено, що поряд з позитивними зрушеннями у вищій освіті, викладачі ВНЗ виділяють такі негативні явища, як неготовність закладів освіти до реформування, брак матеріальних та фінансових ресурсів.

Ключові слова: вища освіта, Болонський процес, соціологічні дослідження.

Головним напрямом реформ на сьогодні є Болонський процес. Як відомо, цей процес, що розпочався в 1999 р. у 29 країнах, зараз охоплює більшість європейських держав. Це процес створення Європейського простору вищої освіти на засадах цілей (зобов'язань), сформульованих міністрами, відповідальними за вищу освіту. Зміст Болонського процесу регулює Болонська декларація (1999) та інші офіційні документи – Празьке (2001) та Берлінське (2003) комюніке. Україна офіційно приєдналася до цього процесу в 2005 р. Наслідки реформування для вищої освіти неоднозначні: є позитивні та негативні. Слід своєчасно досліджувати, як реформування освіти впливає на реальні процеси у вищій освіті.

Мета статті – на матеріалах емпіричних досліджень виявити думку викладачів ВНЗ щодо наслідків та умов реформування освіти.

У викладацькому середовищі склалося неоднозначне ставлення до болонських реформ. Приблизно половина опитаних викладачів регіону вважає, що реформи непродумані і поспішні, інші дотримуються думки, що справжні реформи взагалі відсутні. Значна частина викладацького співтовариства зазначає, що запропоновані зміни в системі освіти неадекватні, не відповідають дійсним її потребам, а реальні зміни в інституті освіти не підкріплюються належними організаційними заходами. Частина викладачів (15%) схиляється до думки, що це викликано “розривом між діями Міністерства освіти і науки та реальною ситуацією у вищій освіті”. Ці дані підтверджують зроблений раніше висновок про відчуження рядового викладацького корпусу від адміністративної верхівки сфери освіти.

Значна частина викладачів сумнівається (лише 5% однозначно позитивних відповідей), що приєднання до Болонського процесу насправді буде сприяти засвоєнню кращих рис європейської системи освіти, як-от: автономія ВНЗ; сучасне матеріальне оснащення і достатнє фінансування; ви-

сока відповідальність студентів тощо. Для таких змін недостатньо адміністративних зусиль, оскільки не можна радикально змінити одну сферу, не торкаючись інших. Реформи в освіті мають такий характер, що вони потребують погоджених змін у ментальності, звичках, стереотипах навчання. Одне лише явище списування на іспитах, тобто використання несанкціонованих джерел під час контролю знань, може значно спотворити результати болонських реформ. Згідно з результатами одного опитування в Росії, із понад 1000 студентів і школярів тільки 18% зазначили, що не користуються шпаргалками на іспитах [1, с. 147].

Можна скопіювати зовнішні форми Болонського процесу, але не досягти суті його завдань – стандартизації якості освіти. Принципи європейської освіти мало співвідносяться з підготовкою фахівців в українських ВНЗ.

Далеко не всі вітчизняні і європейські фахівці в галузі освіти позитивно оцінюють можливості Болонської системи. Наприклад, противник Болонської системи професор Е. Афонін наводить таке судження: “Один із впливових представників бельгійського парламенту цілком серйозно вважає, що Болонська система негативно позначається на якості освіти. Не виключено, що в цьому полягають причини конфліктності італійської і британської систем освіти з Болонським процесом” [3].

Низка факторів обмежує використання європейських норм вищої освіти. Серед них – відсутність чіткого суспільного запиту на бакалаврів і магістрів. Адже диплома бакалавра недостатньо для повноцінної професійної діяльності, а диплом магістра, через специфічність профілю цього рівня освіти, залишається малозатребуваним.

У європейських університетах введено більш короткі терміни навчання бакалаврів, але вони пов’язані з поглибленою профільованою і загальнокультурною підготовкою школярів у 12 і навіть 13-літній загальноосвітній школі. Перехід на двоступінчасту систему, якщо й виправданий, то має здійснюватися принаймні протягом 10–15 років. При цьому кожен ВНЗ має вирішувати, під дипломи якого рівня він готовий проводити навчання.

За результатами опитування великої групи викладачів у Росії, тільки 10% однозначно позитивно оцінили наслідки Болонського процесу. А 30% вважає, що буде більше позитивних, ніж негативних наслідків; 47% респондентів-викладачів висловили негативне ставлення до Болонського процесу: 17% абсолютно упевнені в цьому, 30% вважають, що негативних наслідків слід очікувати більше, ніж можливих переваг від інтеграції країни в європейський освітній простір [1, с. 148]. М. Артамонова зазначає, що адміністратори від освіти більш оптимістично оцінюють процес інтеграції з європейським освітнім простором. Так, 52% опитаних адміністраторів освіти в цілому позитивно ставляться до Болонського процесу, у тому числі 41% вважає, що буде більше переваг, ніж негативних наслідків. Негативних наслідків очікує стільки ж адміністраторів, скільки рядових викладачів. При оцінюванні значущості Болонського процесу для конкурентосп-

роможності викладацька громадськість у цілому висловила позитивні очікування. Особливу надію покладають на підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг для великих і столичних ВНЗ.

Найбільш серйозною перешкодою для успішного проведення реформ є розбіжність державних освітніх стандартів України та країн Євросоюзу. Несумісність освітніх стандартів усунути дуже складно, і для здійснення цього потрібно досить великий період часу та серйозні зміни не тільки в організаційних питаннях, а й у ментальності учасників освітнього процесу – студентів і викладачів. Викладацький корпус вважає, що конкретне здійснення болонських реформ є наразі передчасним, варто краще підготувати учасників освітнього процесу до цих змін. Зайва поспішність у приєднанні України до Болонського процесу може виявитися регресом. Насамперед необхідно сформулювати стійке переконання і бажання щодо проведення болонських реформ, віру в їх реалізацію.

Важливе положення Болонського процесу – це контроль за якістю освіти. Мова йде про узгодження критеріїв і процедур оцінювання якості. На перший погляд, висувається справедлива вимога про незалежний контроль з боку агентств. Однак контроль – це не самоцінність. Суть у тому, щоб стимулювати досягнення належної якості в самому освітньому процесі. Але досягти цього в умовах масової вищої освіти досить складно. Поки що альтернатива: якість або масовість виявляється на користь масовості.

Великою перешкодою реформ в освіті є небажання викладацького корпусу брати участь у здійсненні таких реформ, які пропонує керівництво. Чверть опитаних викладачів відверто зізналися, що вони не хочуть, щоб освітня система України входила в Болонський процес. У принципі, викладачі вважають, що реформи в освіті назріли (на відсутність справжніх реформ указує 26% викладачів), але зміни в системі освіти не повинні бути такими, як передбачені Болонським процесом.

Однією з причин негативного ставлення до реформ є їх занадто швидке здійснення. Ні викладачі, ні особливо студенти не готові до змін, викликаних Болонським процесом. Неготовність викладачів підтверджує більше ніж чверть (27%) респондентів. На неготовність студентів звертає увагу третина (33%) опитаних викладачів. У цьому випадку вони переносять на студентів своє розуміння темпів реформ. Викладачі вважають, що в українських студентів ще не сформовано якостей, які передбачає Болонська система. Їм не вистачає достатньої відповідальності в навчанні, старанності й розуміння необхідності постійної самостійної роботи над собою в оволодінні навчальними дисциплінами.

Перешкоди Болонському процесові можна класифікувати на кілька груп. *Перша група* соціетального і загальнополітичного характеру. Сюди входять такі чинники: невідповідність рівня і якості життя в європейських країнах та Україні, відсутність політичного рішення про входження України до Євросоюзу.

Друга група – це ментальні і психологічні передумови реформ: неготовність студентства до вимог і умов Болонського процесу, неготовність

педагогічного активу навчальних закладів України до масштабної інтеграції в систему освіти країн Європи, небажання викладацького корпусу України входити в Болонський процес.

Третя група пов'язана з освітнім процесом. Це такі, як розбіжності державних освітніх стандартів України і країн Євросоюзу, передчасна постановка завдань входження в Болонський процес для України.

Четверта група пов'язана з острахом негативних наслідків, наприклад: нерозуміння реальних наслідків зламу вітчизняної системи освіти при переході на Болонський процес, небезпека посилення еміграції талановитої молоді України в країни Європи, слабка мовна підготовка більшості студентів, що вчаться за кордоном.

Слід звернути увагу на те, що розташування груп відповідає ступеню можливого впливу викладацького корпусу на хід реформ. Найменш значущими є чинники, що фактично перебувають поза контролем викладачів, і відповідно, найбільш важливими є ті, що фактично залежать прямо від діяльності викладачів, від їхньої здатності змінити освітні стандарти. Ментальні і психологічні чинники, що перешкоджають болонським реформам, будуть призводити до імітації змін. Оскільки зміна освітніх стандартів відбуватиметься адміністративними методами, то слабкість психологічної підготовки викликає бажання використовувати методи мімікрії для адаптації свого стану до адміністративних обов'язкових умов, пов'язаних з реформами. Викладачі будуть виконувати накази і розпорядження керівництва, але у своїй безпосередній діяльності намагатимуться максимально скорегувати такі зміни, щоб вони не потребували багато зусиль і не дуже відрізнялися від колишніх методів навчання, процедур контролю та оцінювання.

Інший серйозний наслідок болонських реформ – це скорочення аудиторних годин для роботи студентів з викладачем. Кількість годин скоротилася приблизно на 6 год щотижня. Це забезпечило деяку економію коштів і зменшило потребу в навчальних приміщеннях. Але не для цього ж проводиться реформа. Вважається, що в такий спосіб вивільнюється час для самостійної роботи студента. Однак ця абстрактна, відірвана від реальної практики навчального процесу думка себе не виправдовує. Студенти не прагнуть компенсувати скорочення аудиторних занять самостійною роботою. Це й викликає стурбованість і різку критику практичних працівників.

Збільшення вільного часу на самостійну роботу вважає негативним явищем половина викладачів. Третина не думає, що це істотно вплине на ефективність навчання. У будь-якому випадку, лише незначна частина (11%) викладачів сприймає такі зміни позитивно. Дійсно, механічне корегування структури навчального часу призвело до деформації навчального плану. Так, відповідно до стандарту ВНЗ на певну дисципліну виділяється, наприклад, три кредити, але насправді в реальному навчальному плані цій дисципліні приділено лише третину часу, інше “списується” на так звану “самостійну роботу”. Усе це виглядає як масштабна фальсифікація навчальних стандартів.

Одним з багатообіцяючих болонських нововведень є можливість вибору студентами курсів-кредитів. Цей захід розглядався як елемент демократизації освіти, індивідуалізації навчання, спосіб формування особистісно орієнтованої навчальної програми. Передбачалося, що курси-кредити студент може набирати як у даному ВНЗ, так і в інших ВНЗ, виходячи зі своїх пізнавальних інтересів і мети навчання. Насправді ж, такий підхід дає ефект лише в небагатьох елітних ВНЗ і не є нормою для маси рядових і провінційних ВНЗ. Викладачі сприймають подібні реформи як такі, що надають перевагу деяким елітним ВНЗ, а для інших ВНЗ – це лише прикра перешкода для нормального навчального процесу. Рядові викладачі часто не бачать дієвості таких кроків. Наслідки вибору студентами курсів-кредитів не розуміє більше ніж чверть опитаних викладачів. Ще чверть висловлює негативне ставлення. Лише кожен десятий має позитивну думку. А майже третина вважає подібні заходи безрезультативними. Не тому, що вони шкідливі чи корисні, а тому що нереальні в більшості звичайних ВНЗ.

Таким чином, в агітації за болонські реформи насамперед треба наголошувати на тому, що в разі послідовного виконання певним ВНЗ вимог Болонської системи випускники цього ВНЗ мають вигідні позиції при влаштуванні на роботу в інших країнах. Але в такому випадку необхідно знати іноземні мови. Однак, за визнанням самих опитаних, мовна підготовка більшості студентів досить слабка, вона не дає можливості скласти відповідні іспити та професійно себе реалізувати. Виходить, що “найпереконливіший” аргумент має досить слабкі позиції для реального втілення.

Необхідно вивчати докази не тільки на користь болонських реформ, а й проти них. Треба знати, які саме аргументи варто послабити в ході полеміки із супротивниками реформ. Варто також розібратися в тому, чому певні докази виглядають переконливими, які факти стоять за ними, які забобони чи традиції перешкоджають реалізації реформ в освіті.

Системний підхід до аналізу освіти як соціального інституту передбачає взаємопов'язане врахування різних компонентів системи. Якщо один компонент зазнає змін, то інші компоненти також потребують коректування. Болонські реформи можуть успішно здійснюватися за наявності готовності різних компонентів системи освіти: матеріальної бази, методичного й інформаційного забезпечення, суб'єктивних чинників тощо. Інфраструктура реформ, тобто матеріальні й організаційні умови її забезпечення, також необхідна, як і сама реформа.

Висновки. Отже, Болонський процес сприймається викладачами як неминуча необхідність. Ці нововведення треба приймати і реалізовувати. Але вкрай важливо зберегти деякі компоненти вітчизняної системи освіти, такі як спеціалітет, велика частка аудиторних занять, поєднання тестового контролю з традиційними усними іспитами тощо.

Болонська система повинна сприяти збільшенню розмаїтості форм підготовки та контролю, а не призводити до домінування якогось одного підходу до навчання та контролю знань. Монополізація європейських ста-

ндартів так само завдає шкоди вітчизняній системі освіти, як і збереження в незмінному вигляді традиційних освітніх стереотипів.

Українські ВНЗ не закриті для новацій, співробітництва, координації, повноцінного засвоєння досягнень культури. Разом з тим вони готові запропонувати свої випробувані форми та методи організації вищої освіти. Треба враховувати, що в поспішних реформах можна втратити вагомий потенціал вітчизняної освіти.

Список використаної літератури

1. Артамонова М.В. Преподаватели и руководители вузов об интеграции в европейское образовательное пространство / М.В. Артамонова // Социс. – 2008. – № 1.
2. Афонин Е. О болонской системе [Электронный ресурс] / Е. Афонин. – Режим доступа: <http://community.livejournal.com/mss2006/9443.html>.
3. Северинюк А.В. Негативные аспекты вхождения Украины в Болонский процесс / А.В. Северинюк // Нова парадигма. – 2005. – № 3.

Стаття надійшла до редакції 7 серпня 2012 р.

Катаев С.Л. Позитивные и негативные последствия реформ в высшем образовании

В статье на материалах эмпирических исследований анализируется общественное мнение преподавателей вузов относительно позитивных и негативных последствий реформирования высшего образования на основе Болонского процесса. Отмечается, что наряду с положительными сдвигами в высшем образовании, преподаватели вузов отмечают такие явления как неготовность заведений к реформированию, нехватка материальных и финансовых ресурсов.

Ключевые слова: *высшее образование, Болонский процесс, социологические исследования.*

Kataev S. Positive and negative effects of reforms in higher education

The article analyzes, based on the empirical study, lecturers' public opinion about the positive and negative effects of the higher education reform based on the Bologna Process. It is noted that in addition to positive changes in higher education, educators say such things as institutions' unwillingness to reform, the lack of material and financial resources.

Key words: *higher education, the Bologna process, sociological research.*

УДК 316:378

І.В. ШАПОШНИКОВА

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ВНЗ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження особливостей організації виховної роботи у ВНЗ. Визначено основні напрями виховної роботи. На конкретному прикладі досліджено мотиваційні установки включення студентів у позанавчальне життя. Охарактеризовано особливості організації виховної роботи.

Ключові слова: освіта, студентська молодь, виховна робота, мотивація, університет.

Сучасні дослідження стосовно стану виховної роботи у ВНЗ дають можливість визначити нові тенденції в мотиваційній та ціннісній сферах студентів, а також особливості їх взаємодії в особистісно значущому мікросередовищі. Враховуючи важливість організації позанавчальної роботи у ВНЗ на сьогодні, необхідно дослідити особливості проведення виховної роботи у ВНЗ з метою її активізації в майбутньому.

У соціологічній площині проблематика соціології молоді та соціології освіти розглядалась у наукових працях П. Бурдьє, Е. Дюркгейма, С. Іконнікової, В. Лісовського, С. Левікової, Б. Урланіса, В. Чупрова. Значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили провідні українські соціологи: В. Арбеніна, В. Астахова, В. Бакіров, Л. Завацька, Є. Подольська, О. Скідін, Л. Сокурянська, О. Якуба [1–7].

Мета статті – визначити особливості організації позанавчальної роботи на прикладі конкретного ВНЗ.

Виховання у ВНЗ є найважливішим засобом соціалізації та адаптації молодої людини в суспільстві і зокрема при послабленні ідеологічного тиску. Виховання – це діяльність, спрямована на зміни психічного стану, світобачення та свідомості, знання та способу діяльності, ціннісних орієнтацій, це процес цілеспрямованого впливу на інтелектуальний, духовний, фізичний і культурний розвиток особистості. Принцип єдності навчання і виховання передбачає наявність соціальних практик як повчального, так і виховного порядку, що мають інституціалізований характер, зафіксованих і прийнятих нормативними документами різного рівня. Взаємозв'язок виховного, навчального і наукового аспектів освіти у ВНЗ здійснюється шляхом реалізації освітніх, професійних програм і навчальних планів. У нормативних документах декларується необхідність упровадження і реалізація новітніх технологій навчання, інформаційних і технічних систем забезпечення навчального процесу, а також посилення мотивації студентів до уча-

сті в наукових дослідженнях через активізацію діяльності студентських проблемних груп та наукових гуртків на кафедрах, проведення конференцій, конкурсів на кращу науково-дослідну студентську роботу тощо.

Організаційні форми виховної роботи, котрі реалізуються в навчальному процесі, мають неспецифічну і специфічну складові. Неспецифічною виховною складовою навчального процесу є вплив усєї організації, усєї атмосфери, усього ходу педагогічного процесу на становлення особистісних якостей студентів, що уможлиблює реалізацію соціалізуючої функції інституту освіти.

Позанавчальна виховна робота дуже різноманітна, лабільна і складна. Її головним напрямом є створення умов для самоорганізації студентів, що реалізується у формі студентського самоврядування. Метою цього напрямку діяльності виступає активізація соціальної суб'єктності студентства. З одного боку, студентське самоврядування розглядається як особлива форма ініціативної, самостійної, відповідальної громадської діяльності студентів, спрямованої на вирішення важливих питань життєдіяльності студентської молоді, розвиток її соціальної активності. З іншого боку, студентське самоврядування враховує позицію студентів як об'єкта соціальної діяльності, розглядаючи самоврядування як форму виховної роботи ВНЗ, спрямовану на формування всебічно розвинутої, творчої особистості з активною життєвою позицією, підготовку сучасних фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці.

Ще у кінці 1980-х рр. В.Т. Лісовський у праці "Радянське студентство. Соціологічні нариси" писав про значне поширення елементів студентського самоврядування у ВНЗ країни. При цьому він виділяв три основні сфери участі студентів в управлінні ВНЗ: співуправління (включення студентів у вчені ради ВНЗ і факультетів, активну участь у вирішенні загальноузівських проблем), самоврядування у виробничому і навчально-виховному процесі, самоврядування у сфері побуту і дозвілля. Елементи самоврядування наявні в діяльності гуртожитків, студентських загонів, спортивній і культурно-масовій роботі [6].

Позанавчальна виховна робота ВНЗ орієнтована на партнерство з органами студентського самоврядування і виявляється в системі заходів, що проводяться постійно або періодично. До перших належить робота студентських студій, клубів за інтересами, спортивних секцій, творчих колективів, органів студентського самоврядування, робота студентських загонів, волонтерська діяльність тощо, а також профілактика наркоманії, токсикоманії, тютюнопаління. До періодичних заходів можна віднести: "День знань", "День науки", "День людини похилого віку", "День здоров'я", "День студента", "День боротьби зі СНІДОМ" тощо; конкурси студентських наукових робіт, предметні олімпіади, концерти до святкових днів, конкурси краси, фестивалі студентської творчості, фестивалі команд КВК, благодійні акції, спортивні змагання, турпоходи та ін. Важливе місце в житті ВНЗ займають інтелектуальні ігри (КВК, "Що, де, коли?", брейн-ринги), вони відкривають великі можливості для творчого саморозвитку студентів.

Організаційними формами сучасної позанавчальної виховної системи є гурткова, клубна, пошукова, екскурсійна, волонтерська: творчі об'єднання, студії, колективні творчі справи, конкурси, інтелектуальні ігри, вікторини, аукціони, подорожі, сюжетно-рольові ігри, свята, журнали, прес-конференції, диспути, дискусії, ділові ігри тощо. Перелічені форми ґрунтуються переважно на історичних, культурних традиціях країни проживання і реалізуються у процесі спільної діяльності професорсько-викладацького складу і студентства (за посередництва органів студентського самоврядування).

Система освітньої і позанавчальної діяльності студентства, забезпечена відповідними кадровими та інфраструктурними ресурсами, утворює такий спосіб студентського життя, що виявляється у відповідній стилістиці – колективних формах діяльності, комунікації, організаційній роботі, активній життєвій позиції. Об'єктивні умови її здійснення дають змогу говорити про те, що специфічний студентський стиль життя виявляється в інституціонально організованих формах і є певним моностилем.

Включення студента в ці організовані форми – як освітні, так і дозвілєві – стає етапом біографії індивіда, виступає частиною “біографічного конструктора”. Індивідуальні біографічні ситуації в сучасному суспільстві замінюються інституціональними біографічними зразками, що особливо яскраво виявляється в період молодості, коли виникає “об'єктивна”, інституціонально зумовлена необхідність здобуття вищої освіти, внаслідок чого індивідуальна біографія особи набуває рис студентської повсякденності і розглядається індивідом як результат власної життєвої стратегії. Зовнішні обставини, котрі впливають на приватну сферу, набувають вигляду біографічних наслідків для конкретної особи. ВНЗ організовує простір, у якому індивідуальні життєві практики студентської молоді інституціонально організуються (виявляються як інституціонально організований стиль життя), тому і особиста доля індивіда є інституціонально сформованою. Тобто соціальний інститут освіти створює простір, у якому розгортається соціальна дія або практика, котра володіє єдиною інтенцією і визначає стиль життя.

Участь студентів у позанавчальній діяльності вивчалася на базі Херсонського державного університету (кількість опитаних студентів – 544 особи). Ставлення студентів ХДУ до характеру позанавчальної виховної роботи виявлялося за допомогою вивчення емпіричних індикаторів, операціоналізованих у відповідних блоках соціологічного інструментарію: оцінювання позанавчальної громадської активності студентів ХДУ (за змістовним оформленням; за інтенсивністю і насиченістю; за матеріальним забезпеченням; за характером мотивованості студентів тощо).

Емпіричні виміри показують, що в основному загалі, котрий навчається в ХДУ, позанавчальне життя студентства асоціюється з трьома домінуючими видами активності, перший з яких безпосередньо не входить до сфери виховної роботи у ВНЗ: спілкування з однокурсниками (46,3%), дозвілєво-розважальні заходи, що проводяться в університеті (44,8%), і виїзди на природу, туристичні походи (42,1%). Ще приблизно четверта части-

на респондентів назвала як невід'ємними компонентами позанавчальної студентської діяльності участь молоді в художній самодіяльності (22,2%) та університетських спортивно-оздоровчих заходах/змаганнях (23,2%). Необхідно зазначити, що параметри реалізації студентами науково-дослідної роботи і різного роду соціальних ініціатив зібрали в загальній масі не більше п'ятої частини опитаних (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: “Що, на ваш погляд, включає позанавчальне життя сучасного студентства”?

№ з/п	Варіант відповіді	ОКВ	% від РКВ
1	Спілкування з однокурсниками	252	21,2
2	Спілкування з викладачами	49	4,1
3	Дозвіллево-розважальні заходи, що проводяться в університеті	244	20,5
4	Соціальні ініціативи і програми соціальної допомоги	53	4,5
5	Художня самодіяльність	121	10,2
6	Вийзди на природу, туристичні походи	229	19,1
7	Спортивно-оздоровчі заходи/змагання	126	10,6
8	Науково-дослідна діяльність	83	7,0
9	Інше	12	1,8
10	Важко відповісти	21	1,0
Усього		1190	100

У результаті загальний рівень знань студентів ХДУ про напрями і заходи позанавчальної діяльності у ВНЗ сконцентрований в основному на заходах розважального характеру і художньої самодіяльності, які виявляються переважно в різних щорічних дозвіллево-розважальних конкурсах, тоді як професійно орієнтовані, науково-дослідні і соціально спрямовані предметні сфери позанавчальної активності представлені в когнітивному сприйнятті студентства значно меншою мірою.

Кількісні результати соціологічного опитування показують, що *більшість студентів з цікавістю ставиться до сфери позанавчальної активності (66,4%)*. Близько третини опитаних демонструють нейтрально-байдуже ставлення до цього боку студентського життя. І приблизно одна двадцята з числа респондентів вказує, що різні заходи й об'єднання, що функціонують в університеті під егідою виховної роботи з молоддю, викликають у них роздратування (рис. 1).

Причому аналіз виявляє високу міру *зумовленості оцінного сприйняття сучасного розвитку позанавчальної сфери в ХДУ характером загального ставлення до неї*. Змістовні характеристики цього зв'язку виявляються в тому, що група респондентів з досить позитивною оцінкою стану студентського життя у ВНЗ у більшості випадків поділяє установку на зацікавлене ставлення до функціонування цієї сфери. Ті студенти, які негативно сприймають рівень і якість об'єднань та позанавчальних заходів, що відбуваються у ХДУ, дещо частіше виявляють особисту індиферентну або радикальну позицію до цього напрямку студентської активності.

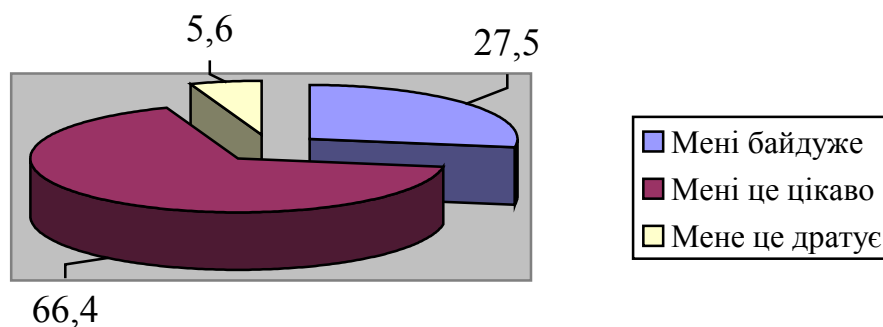

Рис. 1. Розподіл відповідей, що вказують на ставлення студентів до організаційно-виховної роботи, яка проводиться в ХДУ (у % до загальної кількості опитаних)

Проте емпіричні виміри показують, що у своїх реальних практиках 24,4% опитаних є постійними й активними учасниками сфери громадського життя ВНЗ. Ще 8,2% опитаних вказало на те, що вони на нерегулярній основі, тобто час від часу, але включаються в позанавчальну діяльність. Близько половини студентів ХДУ, які взяли участь в опитуванні, іноді відвідують заходи, що проводяться, як глядачі або уболівальники. А п'ята частина молоді не бере участь у позанавчальному студентському житті ВНЗ (рис. 2).

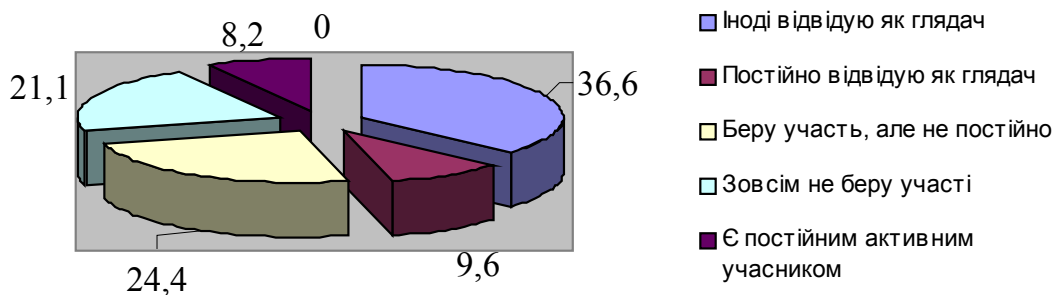

Рис. 2. Показники ступеня і характеру участі студентів ХДУ в позанавчальному житті ВНЗ (у % до загальної кількості опитаних)

Структурні характеристики включеності студентської молоді в громадську діяльність ВНЗ показують, що основна частина опитаних бере участь у заходах, орієнтованих на розвиток творчих здібностей і заходах, які мають переважно розважально-дозвіллевий характер, а також близько половини респондентів так чи інакше задіяні в спортивно-оздоровчих заходах.

Мотиви, що спонукають студентів брати участь у позанавчальному студентському житті, наведені в табл. 2.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання:
“Якщо Ви берете участь у позанавчальному студентському житті,
то що саме приваблює Вас у ньому?”**

№ з/п	Варіант відповіді	РКВ	% від РКВ
1	Можливість розширити коло спілкування, знайти нових друзів	138	25,6
2	Мені це цікаво, отримую задоволення	131	24,1
3	Для мене це можливість самореалізуватись, розвинути свої здібності	81	14,8
4	Це підвищує престиж/популярність серед однокурсників/інших студентів	24	4,4
5	Це можливість здобуття нових знань, розширення світогляду	71	13,0
6	За участь на мене чекає певна нагорода, пільги при навчанні тощо	27	4,9
7	Примушують викладачі	21	3,8
8	Більше займатись нічим, сумно, нікуди діти енергію	28	5,1
9	Інше	23	4,3
Усього		544	100,0

Визначення домінуючих мотивів *ігнорування позанавчальної діяльності в університеті* виявляє таку диспозицію чинників (табл. 3). Для третини опитаних характерна установка на складність поєднання в процесі навчання у ВНЗ освітньої і громадської активності. Ще приблизно стільки ж респондентів демонструють відсутність у них бажання брати участь у подібного роду діяльності. Близько чверті студентів нарікають на погані матеріально-технічні умови, недостатній спектр видів і змісту позанавчальної роботи, а також недостатню міру стимулювання і заохочення з боку адміністративно-управлінських структур ВНЗ. Також шоста частина студентів ХДУ, що взяли участь у соціологічному дослідженні, вказують на відсутність у них необхідних якостей і здібностей, а також на сімейні або особисті обставини.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання: “Якщо Ви не берете
участь у позанавчальному студентському житті, то чому”?**

№ з/п	Варіант відповіді	ОКВ	% від РКВ
1	Не хочу, немає бажання	97	17,8
2	Заважає навчанню, не встигатиму	111	20,4
3	Не престижно, не популярно серед друзів, однокурсників	4	0,8
4	Немає нічого, що відповідає моїм інтересам	63	11,6
5	Немає ніякого заохочення, стимулів з боку деканату, управлінських структур	55	10,1
6	Немає відповідних умов (техніки, приміщень, устаткування тощо)	73	13,4
7	Не влаштовує колектив студентів, що організують заходи / беруть участь у заходах, клубах, об'єднаннях	34	6,3
8	Не бачу в собі необхідного таланту, здібностей, умінь	41	7,6
9	Не дають змоги особисті/сімейні обставини	51	9,3
10	Інше	15	2,7
Усього		544	100,0

Таким чином результати соціологічного опитування свідчать про те, що більше половини студентів ХДУ за певних умов готова включитися у

позанавчальну діяльність. Тільки близько однієї п'ятої частини респондентів відкидають для себе подібну можливість. У результаті поведінкові установки основного загалу студентства характеризуються наявністю вираженого інтересу до сфери позанавчальної університетської активності і готовності більшої половини опитаних за певних обставин включатися в цю роботу.

Приблизні кількісні параметри ступеня залучення студентів ХДУ в цій царині виявляють такі співвідношення: приблизно 10% студентів є постійними й активними учасниками громадського життя ВНЗ; четверта частина час від часу включається в позанавчальну діяльність; близько половини студентів ХДУ більш-менш постійно відвідують заходи, котрі проводяться у ВНЗ як глядачі або уболівальники; і нарешті, п'ята частина молоді повністю ігнорує сферу позанавчальної активності.

Ця поведінкова специфіка відображає і характер оцінного сприйняття студентами сучасного стану студентського життя в ХДУ, коли сегменти опитаних, які беруть участь у цій сфері діяльності, дещо частіше повністю задоволені загальним рівнем розвитку й організації позанавчальної діяльності. Підгрупа глядачів та уболівальників у більшості випадків виявляє середній ступінь задоволеності. А в сегменті опитаних, які не беруть участь у позанавчальній діяльності, найбільша порівняно з іншими групами питома вага негативного оцінного сприйняття функціонування цієї сфери.

Як найбільш значущі умови, які, на думку опитаних, можуть сприяти включенню студентів у позанавчальну діяльність в університеті, найбільшу кількість відповідей зібрали три позиції. Це передусім матеріальне стимулювання (43,2%), далі за кількістю відповідей розташовується обставина оперативного інформування про проведення заходів, про роботу клубів, об'єднань (39,3%). Крім того, більше ніж третина студентів (36,9%) в якості важливого чинника активізації студентської позанавчальної активності називають допомогу, участь, підбадьорення з боку викладачів університету. На наступних за ступенем значущості місцях у цьому відношенні розташовуються обставини адміністративно-управлінських розпоряджень (56,6%), розвитку інших видів стимулювання (56,5%), а також наявність і ефективна робота ініціативних структур студентського самоуправління (49,4%).

У результаті проведеного дослідження виявлена раніше когнітивна складова сприйняття студентством позанавчальної діяльності ВНЗ пов'язана з проєктивними установками молоді, які якщо і висловлюють бажання взяти участь, то швидше в спортивно-оздоровчих і дозвілєвотворчих заходах, тоді як напрями, пов'язані із соціально корисною роботою, а також професійно орієнтована та інтелектуально-пізнавальна діяльність не користуються серед студентства ХДУ високою мірою привабливості і популярності.

Найбільш важливими чинниками активізації і розвитку студентського життя виступають, на думку основної частини опитаних, реалізація комплексу заходів з матеріального стимулювання, оперативного інформування функціонування цієї сфери, а також підтримка і схвалення подібного роду активності молоді з боку викладачів ХДУ.

На наступних за ступенем значущості місцях у цьому відношенні розташовуються адміністративно-управлінські розпорядження, розвиток інших видів стимулювання (визнання, похвала, символічні нагороди), а також наявність і ефективна робота ініціативних структур студентського самоврядування.

У табл. 4 наведено думки студентів з приводу того, хто повинен займатися організацією позанавчальної діяльності ХДУ.

Таблиця 4

**Розподіл відповідей на запитання:
“Хто, на вашу думку, повинен займатися організацією
позанавчальної діяльності студентів ХДУ?”**

№ з/п	Варіант відповіді	РКВ	% від РКВ
1	Самі студенти	266	28,6
2	Викладачі, куратори	107	11,5
3	Кафедри, деканат	61	6,6
4	Профспілковий комітет	164	17,7
5	Відділ соціально-гуманітарної роботи	86	9,3
6	Робота повинна організуватися загальними зусиллями	226	24,3
7	Інше	1	0,1
8	Важко відповісти	18	1,9
Усього		929	100,0

Поведінкова специфіка студентів відображається на характері їх проєктивних очікувань у тому аспекті, що для групи опитаних, які з тією або іншою частотою беруть участь у різних виховних заходах, що проводяться у ВНЗ, об'єднаннях, конкурсах тощо, характерне приписування більшості цих чинників значного ступеня значущості. Іншими словами, цей сегмент студентів значною мірою розраховує на адміністративне сприяння як найважливішу умову оптимізації функціонування цієї сфери. Тим же респондентам, які беруть участь у студентському громадському житті як активні спостерігачі, або тим, хто взагалі його ігнорує, властива більш виражена установка на скептичну оцінку можливостей підвищення ефективності позанавчальної діяльності за допомогою будь-яких із запропонованих заходів.

Студентське середовище, як і соціальний інститут освіти в цілому, виступає активними агентами соціалізації та ідентифікації молодого людини в сучасному суспільстві. Тобто ідентифікації, що формуються, інституціалізовані і виявляються через відповідність поведінки інституціональним вимогам і відповідну реакцію інститутів.

Висновки. У сучасних умовах студентство як найбільш активна і мобільна група населення, котра перебуває в пошуку власної ідентичності, є тією соціальною групою, соціальні спрямування і практики якої мають бути мобілізовані на оволодіння складними видами інтелектуальної і професійної діяльності. Як носій інтелектуального потенціалу студентство є резервом поповнення працівників розумової праці і належить до інтелігенції як її складова, тим самим визначаючи характер майбутнього українського суспільства.

Таким чином, соціокультурна роль ВНЗ і селекція студентів визначають реалізацію функції системи вищої освіти, яка є не лише когнітивною

при передачі професійних знань, а і при створенні простору для формування уніфікованого способу життя студентства (моностилію), важливими рисами якого виступає орієнтація на професіоналізм, пізнавальну активність, творчий підхід до справи, активні соціальні практики.

Список використаної літератури

1. Бурдые П. Система образования и система мышления [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Высшее образование в России. – 1997. – № 2. – С. 119–126. – Режим доступа: http://elibrary.ru/title_profile.asp?id=8608.

2. Дюркгейм Э. Педагогика и социология / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., сост., послесл. и примеч. А.Б. Гофмана // Социология. Ее предмет, метод и предназначение. – М. : Канон, 1995. – С. 249.

3. Завацька Л.М. Особливості детермінантного впливу молодіжної субкультури на соціалізацію учнівської молоді / Л.М. Завацька // Практична психологія та соціальна робота / голов. ред. О.В. Губенко ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Науковий світ, 2009. – № 6. – С. 62–63.

4. Исторична еволюція і сучасний стан соціології освіти : учебное пособие // Соціологія освіти : навчальний посібник для студ. вищих навч. закл. / ред. О.Л. Скідін, І.М. Гавриленко. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Запоріжжя, 2005. – Кн.1. – С. 34–53.

5. Левикова С.И. Молодежная субкультура : учеб. пособ. / С.И. Левикова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.

6. Лисовский В.Т. Советское студентство : Социологические очерки / В.Т. Лисовский. – М. : Высш. Шк., 1990. – С. 137–158.

7. Сокурская Л.Г. Студентство на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода : монография / Л.Г. Сокурская. – Х. : Изд. Центр ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції 5 вересня 2012 р.

Шапошникова И.В. Социологическое исследование особенностей современной воспитательной системы вузов

В статье освещены результаты проведенного социологического исследования особенностей организации воспитательной работы в ВУЗЕ. Определены основные направления воспитательной работы. На конкретном примере исследованы мотивационные установки включения студентов во внеучебную жизнь. Охарактеризованы особенности организации воспитательной работы.

Ключевые слова: образование, студенческая молодежь, воспитательная работа, мотивация, университет.

Shaposhnikova I. Sociological research of features of modern educator system institute of higher

An author in the article lights up the results of the conducted sociological research of features of organization of educator work in institute of higher. Certain basic educator work assignments. On a concrete example the motivational options of including of students are investigational in uneducational life. Described features of organization of educator work.

Key words: education, student young people, educator work, motivation, university.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.74:37(477.64)

Я.В. ЗОСЬКА, Л.П. ЗАСТАВСЬКА

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СПОЖИВАЧА

Статтю присвячено аналізу основних рис соціального портрету споживачів в Україні. Виділено ознаки споживчої свідомості, що характеризують наявність синдрому консюмеризму в українців. Зазначено, що більшість українців суб'єктивно сприймає синдром споживачтва, не має матеріальних можливостей задовольнити потреби. Констатовано, що діяльність українських споживачів може бути описана за допомогою традиційної, модерної або постмодерної моделей споживання. Наведено основні риси соціальних портретів представників різних типів споживачів (активні, раціональні та консервативні).

Ключові слова: споживачі, моделі споживання, свідомість споживачів, соціальний портрет споживачів.

Тривалий період трансформації українського суспільства, стресові ситуації в економіці й усіх сферах життя, вплив глобалізаційних процесів змушують людей виробляти відповідні моделі споживання. Споживання у XXI ст. стало фактором формування соціального характеру українців, оскільки свою позицію в соціумі людина демонструє за допомогою своєрідного способу життя, який дуже часто має переважно соціокультурне походження. З упевненістю можна стверджувати, що споживання як соціальна дія визначає повсякденне життя сучасного українця, і тому споживання, соціальні практики привертають увагу сучасних дослідників, зокрема соціологів.

Проблеми споживання перебувають у центрі уваги соціологів та філософів, які прагнуть розвивати спеціальні теорії споживання. Значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили Т. Веблен, Г. Рітцер. Наукові погляди на “масове споживання” викладено в працях Т. Адорно, Г. Маркузе, У. Росту. Ідея, що споживання стає однією з ключових сфер сучасного суспільства й засобом конструювання соціальної ідентичності, способу життя, покладена в основу концепцій Ж. Бодрійяра, Дж. Гелбрейта, Д. Слейтера, Е. Фромма. Специфіку впливу різних факторів та системних детермінант на поведінку споживачів досліджували Ж.-Ж. Ламбен, В. Паккард, Д. Слейтер.

Корисні результати теоретичного, методологічного, практичного вивчення й управління поведінкою споживачів містять напрацювання російських колег: В. Автономова, Н. Альшиної, В. Верховіна, Т. Заславської, В. Ільїна, О. Овсянникова, І. Петтай, В. Радаєва, Н. Рімашевської, Л. Ростовцевої та ін. [1; 2; 4].

Споживання як різновид соціальних практик та соціальний інститут масового суспільства не залишилося поза увагою українських соціологів. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які вивчають різні аспекти споживання, можна відзначити: С. Вакуленко, Є. Головаху, Н. Лисицю, М. Лукашевича, М. Мастинець, І. Набруско, Н. Паніну, Ю. Пачковського, Т. Петрушину, В. Пилипенка, С. Скибинського, А. Сорокіну, Є. Суїменка, В. Тарасенка [3; 5–7].

На фоні численних праць з проблематики споживання очевидним стає певний дефіцит досліджень з виявлення специфіки соціальних практик споживання в кризових та перехідних суспільствах і визначення соціального портрета сучасного українського споживача.

Мета статті – подати в узагальненому вигляді соціальні портрети сучасних українських споживачів, які мають різні соціальні практики споживання.

Аналіз рис суспільства споживання дає змогу говорити, що Україна як сучасне суспільство відчуває на собі наслідки споживацької активності в намірах або діях населення.

Наявність суспільства споживання емпірично доводять результати досліджень соціальних практик споживачів (2009 р., $n = 800$; 2010 р., $n = 1525$; 2011 р., $n = 947$), що проведені в різних регіонах України.

Досить великій частині населення притаманні типові ознаки споживчого суспільства: 64% відзначають, що люблять “мати речі, які вражають інших людей” (ця ознака раніше була притаманна лише класу багатіїв), 75% опитаних зауважують, що “придбання речей поліпшує настрій і надає задоволення”, 63% зазначає: “У нас занадто багато речей, що ми не використовуємо, а позбутися їх шкода”. Тобто *синдром* консьюмеризму визначається такими ознаками споживчої свідомості, як: *бажання* постійно купувати новий одяг і часто змінювати його; *прагнення* мати речі, які вражають інших людей; *намагання* отримувати задоволення й поліпшувати настрій за рахунок придбання речей і *розуміння* наявності зайвих речей, яких шкода позбутися. Типові ознаки споживчої свідомості є досить поширеними, проте вони не охоплюють більшості населення, бо недостатня платоспроможність не дає можливості сформуватись ідеології консьюмеризму.

За результатами досліджень визначено зміст різних моделей споживання в діяльності українських споживачів. Для *традиційної моделі споживання* характерним є споживання, що спрямоване на задоволення нагальних потреб для нормального відтворення людини. Для *модерної моделі споживання* – надлишкове споживання, коли масове виробництво стимулює споживання понад необхідний рівень відтворення (“*модель споживацтва*”). *Постмодерна модель споживання* має складний характер – акцент споживчих інтенцій переноситься на інформаційну сферу, а в речовому споживанні утверджується неотрадиційна модель – характерним є намагання забезпечити відтворення людини, проте до потреб відтворення включено елементи символічного споживання та інформаційно-комунікативні потреби. Через комбінований характер українського суспільства колишні культури не зникають зовсім, а нові не забезпечують свого домінування в суспільстві. Тому з розвитком суспільства збільшується його розмаїтість.

На відміну від маркетологів, для яких типологія споживачів здійснюється з метою більш ефективного продажу товарів, для соціологів важливим завданням постає виділення типів споживчої свідомості, що мають істотні відмінності соціетального плану. Аналіз можливостей існуючих методик (соціодемографічних, геодемографічних систем (ACORN, MOSAIC, PINpoint, PRIZM); систем сегментування за життєвим циклом родини (Sagacity), поведінковим принципом (TGI, R-TGI), психографічних систем сегментування (ДІД, VALS або VALS TM, RuLS); систем дослідження культурних цінностей – LOV) довів доцільність розробки власного інструментарію й комплексного використання таких ознак: географічний район проживання; рівень доходів; цінності, які сповідує споживач; особливості прийняття рішень; поведінкові стратегії (ціле-раціональна, ціннісно-раціональна, традиційна, афективна); родинний стан; освіта; заняття; механізми прийняття рішень.

Типи споживчої свідомості в проведених дослідженнях операціоналізувалися запитанням щодо ставлення до речей. Респонденти, які обирають варіант “Мені хочеться купувати новий одяг і часто змінювати його”, характеризуються активними споживчими інтенціями, належать до активних споживачів, за нашою термінологією, консьюмерів, або консьюмерату. Респонденти, які обирають другий варіант “Я готовий купувати одяг у міру необхідності”, є раціональними споживачами. Варіант “Мені достатньо того, що є” фіксує принаймні дві моделі споживчої свідомості: традиційну (консервативну) і постмодерну. Кореляційний аналіз дав змогу підтвердити релевантність такої операціоналізації для типології споживчої свідомості та соціальних практик споживачів.

Математична обробка даних дослідження за допомогою пакета SPSS (використано матрицю обернених компонентів) дає змогу охарактеризувати споживацькі настанови, що відповідають трьом типам практик споживачів: активному (консьюмерат), раціональному та консервативному (30%; 55% та 15% населення, відповідно). Для активних споживачів характерними є настанови “Я люблю мати речі, які вражають інших людей”, “Придбання речей покращує мій настрій і приносить задоволення” й водночас виключення настанов “Я намагаюся жити якомога простіше і мати небагато речей”, “Я не надаю значення кількості речей у людей і не вважаю їх показником успіху”. Для раціональних споживачів характерне висловлювання “У нас занадто багато речей, які ми не використовуємо, але не можемо позбутися їх – шкода”, натомість для консервативних споживачів характерною є задоволеність тим, що вони вже мають – “У мене є все, щоб радіти життю”. Визначено, що представники різних типів споживчої свідомості не є цілком ізольованими від викликів суспільства споживання, вони характеризуються різним ступенем залучення до споживацтва.

Консьюмерат може бути класифікований на три категорії: елітний консьюмерат, середній підклас, люмпен-консьюмерат. Для люмпен-консьюмерату характерним є задоволення своєї пристрасті до споживання за допомогою секонд-хенду та інших форм сурогатного споживання. Такі, відповідно до результатів дослідження, 12–18% (залежно від року та міста проведення).

Половина консьюмерату задовольняє свої споживчі потреби на ринках, по 40% – в універмагах і бутиках. Ті, хто частіше робить покупки на ринках, ярмарках, розпродажах, належать до середнього підкласу консьюмерату. Еліта консьюмерату послуговується невеликими спеціалізованими й дорогими магазинами – бутиками та великими універмагами. Ця класифікація є умовною, тому що насправді значна частина населення належить до змішаної, комбінованої категорії консьюмерату.

Якщо людина хоче купувати речі, але не може цього зробити, то виникає кілька стратегій для компенсації цієї суперечності. Ці стратегії спираються на звичайні психологічні закономірності, наприклад, це стратегії активні, пасивні, компенсаторні, конструктивні тощо. Більшості населення притаманна пасивна стратегія уникнення: 60% респондентів прагнуть приборкати бажання, а не задовольняти його за рахунок підвищення активності чи пошуку інших форм активності. Проте 40% респондентів належать до активної частини населення, що не мириться з матеріальними труднощами й поважає свої бажання. Це не тільки прояв хвороби споживацтва, а й мужність подолання, конструктивне прагнення не пасувати перед труднощами та долати перешкоди, проте й тут активність має різний характер.

Традиційною, патріархальною формою боротьби з неможливістю бути на рівні своїх потреб є прагнення зробити річ самому, пошити, зв'язати тощо (9% відповідей). Сучасним способом задоволення потреб, що зростають, при дефіциті фінансових ресурсів є прагнення знайти інше джерело заробітку (24% відповідей). Стратегія люмпен-консьюмерату полягає в компенсації бажання за допомогою секонд-хенду (10% відповідей).

У цілому, чим кращим є матеріальне становище, тим більше активних споживачів і менше консервативних. При середньому статку виникає симетрія: по чверті активних та консервативних споживачів і половина раціональних. Зараз розвиток потреб відірваний від засобів їхнього задоволення, однією з причин цього є реклама. Вона активно поширює в масах ідею насолоди через споживання, коли доступ до благ обіцяє щастя й комфорт на все життя, що залишилося. Чверть учасників опитування погодилася з думкою, що “більшість населення не в змозі купити ті товари, що активно рекламують”.

Розглянуто економічні аспекти різних типів споживчої свідомості, а саме: наслідки економічної кризи, надмірне захоплення кредитами на купівлю споживчих товарів. Серед активних споживачів зазнають труднощів з кредитами 10%, а серед консервативних споживачів таких трохи більше – 14%. Багато родин змушені скоротити своє споживання через економічні труднощі. Приблизно половина населення змушена більше заощаджувати на продуктах харчування й предметах першої необхідності. Емпіричні дані показують посилення позитивних тенденцій у настроях споживачів у 2010 р. Песимізм скоротився, а оптимістичні сподівання посилилися. Частка оптимістів серед активних споживачів становить 46,8%, а серед консервативних – 29%.

Виявлено, які цінності є значущими для людей з різними типами споживчої свідомості. У цілому активні споживачі більш плюралістичні, для них має значення більший набір цінностей. За даними дослідження,

речова та інформаційна оснащеність консьюмерів за більшістю пунктів є вищою, ніж у консерваторів. У цілому найбільше активних користувачів Інтернету серед консьюмерів (55%). Серед консерваторів активних користувачів майже у 2 рази менше, ніж серед консьюмерів.

Для характеристики речової оснащеності і життєвих цінностей споживачів було виокремлено сім груп факторів за допомогою факторного аналізу даних дослідження (обертання зійшлося за 13 ітерацій). Так, життєва забезпеченість найбільш чітко пов'язується з такими компонентами, як: машина, гарна квартира, дружина або чоловік. Для набору, що характеризує орієнтацію на сферу зайнятості "освіта та робота", властивий зв'язок з такими компонентами, як: престижна освіта, гарна освіта, престижна робота, престижна професія. Цінності моральної сфери "гідність" тісно корелюють з такими компонентами, як: чиста совість, особистісні якості, діти, здоров'я. Цікаво, що для життєвої цінності "корисні соціальні зв'язки" характерні два, на перший погляд, різні компоненти, зокрема: можливість комфортно відпочити та соціально значущі зв'язки (знайомства) у суспільстві. На нашу думку, це пов'язано з тим, що людина, яка шукає корисні зв'язки, використовує будь-яку можливість швидше їх встановити, зокрема розраховує на місця відпочинку. Найбільш цікавим є набір компонентів для цінності "везіння", що демонструє негативний зв'язок з фактором професії. Тобто людина, яка не сподівається на професію для побудови свого життєзабезпечення, покладається на везіння.

Не всі люди логічні та послідовні у своїх настановах стосовно споживання. Люди можуть одночасно намагатися мати те, що є в інших, і не надавати значення тому, що є в інших. Це призводить до прийняття респондентами протилежних за змістом і суттю настанов. Так, пункт "Слід намагатися бути не гіршими за інших, мати те, що є в інших" обрали 52% респондентів. Але протилежне за змістом твердження "Для мене не має великого значення мати все те, що є в інших" обрало не 48%, як логічно припустити, а 75%. Тобто принаймні чверть респондентів виявилася амбівалентною за своїми споживацькими настановами: вони одночасно і хочуть, і не хочуть мати те, що є в інших.

Значна частка респондентів не бажає прямо зізнаватися в заздрості до інших. Гідність спонукає людину самій визначати структуру свого споживання. Так, пункт "Я сам визначаю, що потрібно для мого життя, мені байдуже, що є в інших" обрали 83% респондентів. Амбівалентний характер споживацької свідомості також відображає той факт, що пункт з антиспоживацькою думкою "Я намагаюся жити якомога простіше й мати небагато речей" відзначила половина опитаних.

Суспільство споживання еволюціонує в бік гедоністичного, де провідними стають цінності розваг у вільний час. Розваги, споживання й дозвілля зливаються в єдиний сектор економіки. Споживання стає способом структурування вільного часу, його частина витрачається на споживання, шопінг. Час, що відводиться на покупки, в активних споживачів майже в 5 разів більше, ніж у консервативних (відповідно, 44 і 9%).

Проведені емпіричні дослідження дали змогу отримати інформацію про характер проведення вільного часу, наявні системні відмінності в

представників різних типів споживчої свідомості. Особливо істотними є відмінності між активними й консервативними споживачами. Активні споживачі порівняно з консервативними приділяють більше часу фізичним навантаженням, прогулянкам, творчим заняттям, шопінгу, комп'ютеру та Інтернету. У цілому більш висока інтенсивність та розмаїття проведення вільного часу активними споживачами. Сумарний індекс інтенсивності вільного часу на 30% вище в активних споживачів. Це пояснює ту обставину, що майже за всіма способами проведення вільного часу в активних споживачів спостерігаються вищі показники, вони частіше займаються різними видами занять, ніж консервативні.

Положення, яке іноді зустрічається в літературі, про те, що люди, захоплені споживацтвом, обділені в культурному плані, у нашому дослідженні не підтверджується. Представники консьюмерату мають більш змістовне спілкування із соціальним оточенням порівняно з консервативними споживачами, зокрема тему “Музика, література, театр, фільми” відзначили 35% активних і 26% консервативних споживачів. Зі зниженням інтенсивності споживання, відповідно, зменшується інтенсивність спілкування. Консьюмерат (за результатами дослідження) представлений товарицькими, активними людьми, що виявляють інтерес до багатьох сторін життя. Активні споживачі поєднують такі якості, як: життєвий успіх, престиж, гроші, прагнення до освіти, товарицькість.

Більшість факторів життєвого успіху для консьюмерату має інструментальний характер. Представники консьюмерату виглядають більш прагматичними, дещо цинічними, але спрямованими на успіх, досягнення й максимальну реалізацію життєвих можливостей. Відзначимо, що для активних споживачів соціально-психологічні й статусні завдання є більш пріоритетними, ніж матеріальні, тоді як для консервативних споживачів – навпаки. Активні споживачі позитивні відчуття відзначають частіше, ніж консервативні, а негативні – рідше. У нашому суспільстві активні споживачі, володіючи чіткими рисами консьюмерату, позбавлені негативних рис пригніченості, втоми, викривленої перенасиченості. В Україні активне споживання – це частина активної життєвої позиції людей позитивної життєвої настроєності, що виявляють активність у всіх сферах своєї життєдіяльності, прагнуть більшого різноманіття для задоволеності життям.

Висновки. На основі аналізу кількісних даних визначено, що для постмодерної свідомості характерною є роздвоєна, суперечлива споживацька поведінка, що поєднує активну та консервативну споживацьку поведінку. Активність споживання, однак, уже не є такою стихійною й некерованою. Їй протидіє нова культура споживання, що враховує негативні етичні та екологічні наслідки нестримного споживання, вбачає вульгарність у постійній зміні речей. Неотрадиціоналізм віддає перевагу помірності, але вже зовсім з інших мотивів і на основі інших культурних форм, ніж традиціоналізм. Мова йде про становлення постспоживчого суспільства, де мотив поміркованості викликаний етикою відповідальності перед майбутнім, екологічною свідомістю, превалюванням інформаційних потреб над матеріальними.

Список використаної літератури

1. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке / В.С. Автономов. – СПб. : Экон. шк., 1998. – 230 с.
2. Верховин В.И. Экономическая социология и экономическое поведение / В.И. Верховин // Общая социология : учеб. пособ. / под ред. А.Г. Эфендиева. – М. : Высш. образование, 2000. – 654 с.
3. Пачковський Ю.Ф. Споживач у постмодерному суспільстві: соціологічний погляд як вступ до проблеми / Ю.Ф. Пачковський // Наукові студії Львівського соціологічного форуму “Традиції та інновації в соціології” : зб. наук. праць. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 167–172.
4. Ростовцева Л.И. Поведение потребителей и потребительская культура / Л.И. Ростовцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 376 с.
5. Суїменко Є.І. Споживання як віддзеркалення реального рівня життя людей в сучасній Україні / Є.І. Суїменко, Т.О. Петрушина // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. – К. : ІС НАНУ, 2007. – С. 220–234.
6. Тарасенко В.І. Споживання і споживацтво / В.І. Тарасенко. – К. : Політвидав України, 1988. – 152 с.
7. Экономическая социология : учеб. пособ. / [В.Е. Пилипенко, Э.А. Гансова, В.С. Казаков и др. ; под ред. В.Е. Пилипенко]. – К. : МАУП, 2002. – 296 с.

Стаття надійшла до редакції 23 серпня 2012 р.

Зоська Я.В., Заставская Л.П. Социальный портрет современного украинского потребителя

Статья посвящена анализу основных черт социального портрета потребителей в Украине. Определены признаки сознания потребителей, которые характеризуют наличие синдрома консюмеризма у украинцев. Отмечено, что большинство украинцев субъективно воспринимает синдром потребительства, не имеет материальных возможностей удовлетворить потребности. Констатировано, что деятельность украинских потребителей может быть описана с помощью традиционной, современной или постмодерной моделей потребления. Представлены основные черты социальных портретов представителей разных типов потребителей (активные, рациональные и консервативные).

Ключевые слова: потребители, модели потребления, сознание потребителей, социальный портрет потребителей.

Zoska Y., Zastavskaya L. Social portrait modern ukrainian consumer

The article is devoted the analysis of basic lines of social portrait of consumers in Ukraine. The signs of consciousness of users which characterize the presence of syndrome of consumers for Ukrainians are certain. It is marked that most Ukrainians perceive the syndrome of consumer subjectively, does not have financial possibilities to satisfy necessities. It is established that activity of the Ukrainian users can be described by the traditional, modern or postmodern models of consumption. The basic lines of social portraits of representatives of different types of consumers are given (active, rational and conservative).

Key words: consumers, models of consumption, consciousness of consumers, social portrait of consumers.

УДК 316.334

Я.Я. СЛАБКО

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАЙНЯТІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження проблем управління зайнятістю. Уточнено поняття “управління зайнятістю трудових ресурсів”. Визначено основні принципи розробки сучасної державної політики зайнятості й державні завдання у сфері управління зайнятістю. Розкрито особливості впровадження активної державної політики зайнятості.

Ключові слова: управління, зайнятість, трудові ресурси, державна політика, суспільство.

Оптимальна інтеграція індивіда у сферу праці за допомогою зайнятості є важливим завданням для розвитку українського суспільства. Соціальна проблема зайнятості пов'язана з очікуваннями суспільства щодо здійснення тієї чи іншої діяльності відповідно до якісних і кількісних вимог, які є первинними щодо діючого суб'єкта й існують об'єктивно. Інший сутнісний аспект вирішення проблеми зайнятості детермінований тим, що індивід не завжди має можливість здійснювати професійну діяльність відповідно до його професійного потенціалу чи бажань: якщо професійні бажання обмежені внутрішніми умовами, то потенційна можливість обмежена актуальною потребою суспільства в конкретному виді професійної діяльності. Особиста проблема інтеграції пов'язана з необхідністю узгодження багатьох умов, частина яких має характер можливостей, а інші виступають як обмеження різного рівня нормативності у такому контексті проблема інтеграції у сферу праці на особистісному рівні розгортається як проблема вибору не стільки професії, скільки соціально-професійного шляху, тобто процес професійної ідентифікації суттєво пов'язаний із загальним тлом життєвого шляху та освоєння життєвого простору.

Загальні питання формування й розвитку ринку праці, регулювання зайнятості населення висвітлено в працях зарубіжних і вітчизняних учених. Закономірності розвитку капіталістичної економічної системи досліджуються у фундаментальних працях видатних представників економічної науки А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршалла, Дж. Кейнса, М. Фрідмена та ін.

Соціальні та економічні аспекти проблеми зайнятості досліджують С. Бандур, В. Геєць, Т. Заславська, Е. Лібанова, В. Мандибура, І. Маслова, Б. Нагорний, В. Пилипенко, Г. Пошевнев, В. Онікієнко, Е. Саруханов, Г. Соколова, Г. Мімандусова, О. Лисенко, Д. Зоїдзе та ін. [1; 2; 4; 5; 7]. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання ефективного управління зайнятістю в сучасних умовах господарювання.

Мета статті – дослідити питання управління зайнятстю в умовах сьогодення.

Прагнення зрозуміти соціальну природу оптимальної інтеграції індивіда у сферу праці за допомогою зайнятості відповідає внутрішнім потребам сучасного українського суспільства, зацікавленого в розробці цілісної концепції управління зайнятстю трудових ресурсів. Із затвердженням у суспільстві різноманіття форм власності, свободи підприємницької діяльності, юридичної заборони примушення до праці з'явилися нові соціальні, моральні цінності. Зайнятість набуває значення загальнолюдської цінності, за допомогою якої реалізується право на працю, яке є умовою матеріального й духовного розвитку особистості, збереження її фізичного, психічного й громадянського здоров'я; засобом реалізації фізичних та інтелектуальних здібностей людини, забезпечення соціального миру, існування здорового суспільства. Подібна інтерпретація зайнятості набуває сенсу специфічної людської форми активного ставлення до навколишнього світу, його зміни й перетворення. Цінність зайнятості в складному світі цінностей набуває особливої актуальності, аксіологічний контекст якої представлений таким запитанням: чи сформований у цьому суспільстві механізм соціальної регуляції, що дає змогу людині реалізувати свої особисті здібності в процесі трудової діяльності?

Модернізація зайнятості в сучасних умовах, з одного боку, – активний елемент і важлива складова процесу відновлення і подальшого піднесення української економіки, а з іншого – є складовою політики держави, яка забезпечує вищий рівень якості життя людини й соціальної стабільності суспільства.

Управління зайнятстю в суспільстві, згідно з фундаментальним розумінням цієї категорії, визначається як науково обґрунтований, цілеспрямований, безпосередній та опосередкований вплив на хід розвитку процесів зайнятості на основі використання системи економічних і соціальних законів. В операційному плані управління розглядається як сукупність принципів, правил, засобів, методів і процедур впливу на соціальні суб'єкти, соціальні організації, скоординовані з урахуванням зовнішнього та внутрішнього середовища для досягнення запланованих результатів.

Сучасне соціокультурне управління передбачає більш м'який, ціннісно-орієнтувальний вплив на процес управління. Провівши аналіз традиційних та сучасних підходів до розуміння сутності управління зайнятстю трудових ресурсів, необхідно уточнити визначення цієї категорії: управління зайнятстю трудових ресурсів – цілеспрямована систематична дія державних органів влади на суб'єктів у сфері зайнятості, спрямована на підвищення впорядкованості й удосконалення її соціально-діяльничої структури з метою ефективного використання трудових ресурсів. Соціокультурний характер сучасного управління зайнятстю трудових ресурсів включає ціннісно-орієнтувальну і пріоритетно-мотивувальну дію на процеси зайнятості.

Особливу цінність для розуміння сутності модернізації української політики зайнятості й діяльності держави на ринку праці становить концепція Дж. Кейнса про співвідношенні функцій держави та ринку. Сутність його висновків полягає в тому, що ринкова економіка не є повністю са-

морегулювальною системою; захищаючи суспільні інтереси, держава повинна виконувати ті функції, які не може виконувати ніхто, крім неї. Він стверджував таке: необхідно знайти оптимальний варіант для проведення відмінностей між тими функціями, які держава повинна взяти на себе, захищаючи власні інтереси, і тими, які йому слід залишити на розсуд інших людей, зводячи до мінімуму своє втручання. Головним аспектом державної політики у сфері зайнятості є забезпечення ефективного платоспроможного попиту, який залежить від споживання й інвестицій; підтримка обсягу інвестицій – один з найважливіших напрямів економічної політики держави [3].

Досвід багатьох європейських держав, які за конституцією є правовими соціальними державами, вказує на те, що вони, з метою ефективного виконання своїх соціальних функцій будують власну соціально-економічну політику за допомогою певних важелів (оподаткування, кредитів, інвестицій, антимонопольного законодавства, фінансування соціальних програм тощо).

Основними принципами розробки сучасної державної політики зайнятості є:

- визнання економічної свободи людини і прав підприємців, профспілок;
- довіра до регуляторної ролі ринку;
- відповідальність держави за дотримання правил усіма ринковими силами;
- створення умов для розвитку економічного й соціального життя.

Авторський аналіз позитивного досвіду західних країн свідчить про успіх такої політики зайнятості, яка тісно пов'язана з акцентами на превентивні, адресні, у ряді випадків – індивідуальні форми соціальної підтримки. Ці успіхи супроводжуються розробкою методологічних основ професійної орієнтації, а також зростанням інтересу до технологій профілювання безробітних і випускників закладів професійної освіти. Першочергове значення в розвинутих країнах демократичних держав починає відігравати оцінка державної політики за критерієм ставлення до особистості, конкретної людини, що має дихотомічний характер: з одного боку, негуманне примушення до праці в законодавчому порядку, проте, з іншого – допомога по безробіттю, навіть така, що підтримує благополучний стан людини, не сприяє духовній рівновазі, коли людина втрачає можливість самореалізації.

Конституція України 1996 р. встановила, що Україна – соціальна держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини. Основним принципом, закріпленим у Конституції України, є добровільність праці, вільне розпорядження громадянами своїми здібностями до продуктивної й творчої праці. Кожна людина може обирати для себе ту форму життєдіяльності, яка дає їй змогу краще реалізувати себе в житті, і має право на соціальний захист від безробіття.

Теорія соціальної держави є антиподом більш ранньої концепції, що передбачає невтручання держави в суспільне життя, за винятком випадків правопорушень. Формування соціальної держави – складний і довготривалий процес. Він об'єктивно потребує наявності певного економічного потенціалу. Європейські країни будують свою соціально-економічну політику,

спираючись на такі важливі принципи, як: економічна свобода людини, визнання прав підприємців і осіб найманої праці на тарифну автономію на основі соціального партнерства, довіра до регуляторної ролі ринку (попит, пропозиція, вільне ціноутворення й конкуренція); відповідальність держави за гру ринкових сил, розробку та дотримання правил гри, створення відповідних умов для впорядкованості економічного й соціального життя; забезпечення зайнятості та найбільшого завантаження працездатного населення з метою надання допомоги менш працездатним і непрацездатним; участь робітників в управлінні виробництвом, суспільним та державним життям.

Держава повинна знаходити на кожному етапі економічного й суспільного розвитку баланс між саморегулюванням ринку та державним невтручанням, здійснювати соціальні гарантії, правовими методами створювати умови для стимулювання виробництва, забезпечити громадянам зайнятість. Наслідком прийняття нової доктрини соціальної держави стали інституалізація й законодавче закріплення служби зайнятості на всіх рівнях функціонування, посилення нормативності щодо суб'єктів ринку праці як на законодавчій, нормативній основі, так і на принципах соціального партнерства шляхом укладання договорів і угод. Головним завданням служби зайнятості визначено реалізацію державної політики зайнятості (Закон України "Про зайнятість населення" від 01.03.1991 р.) [6].

Реформування економіки України повинно усунути суперечність між суб'єктами зайнятості, підвищити ефективність державного управління у сфері зайнятості трудових ресурсів. Держава повинна вирішувати такі завдання у сфері управління зайнятістю трудових ресурсів:

- забезпечення правової бази раціональної зайнятості й розвитку соціально-трудова відносин на принципах соціального партнерства;
- підвищення професійного рівня трудящих, що полягає як у запобіганні масовому й тривалому безробіттю, так і у вивільненні зайвих робітників у зв'язку зі структурною перебудовою економіки;
- стимулювання самозайнятості, підприємницької діяльності, самостійності й активності в пошуку роботи;
- розширення регіонального аспекту регулювання сприяння зайнятості, підвищення ролі органів місцевого самоврядування;
- державне прогнозування та випередження розвитку ринку освітніх послуг;
- інтелектуалізація й гуманізація праці;
- перетворення найманого працівника з безініціативного виконавця на освіченого, активного суб'єкта, який бере участь в управлінні організацією.

При цьому види та форми впливу державних органів на ринок праці мають різний ступінь ефективності й оцінюються диференційовано.

Існує об'єктивна необхідність проведення активної державної політики зайнятості населення. Загальноприйняте розуміння активної політики зайнятості пов'язано зі здійсненням заходів, спрямованих на зміну соціально-професійних і психологічних характеристик безробітного; з впливом на ринок робочих місць; з освоєнням нових сфер і видів зайнятості, що зумовлено якістю взаємодії служби зайнятості з іншими інституціоналізованими агентами ринку праці.

Світова система служби зайнятості в своєму функціональному самовизначенні пройшла шлях від вираженої спрямованості на соціальний захист безробітних і посередництва в працевлаштуванні до проведення активної політики зайнятості. Новий контекст проблем зайнятості актуалізує функцію працевлаштування, перепідготовки, професійної орієнтації й адаптації, організацію суспільних робіт і здійснення програм зайнятості.

Активну державну політику зайнятості населення можна охарактеризувати такими параметрами:

- зміна пріоритетів політики зайнятості на користь збільшення зусиль із забезпечення умов активізації громадян на ринку, що динамічно змінюється;
- перспективне прогнозування на міжнародних ринках праці;
- організація інтенсивної професійної підготовки, перепідготовки й професійного консультування громадян;
- орієнтир на інституційні зміни зайнятості;
- удосконалення правових основ політики зайнятості: конкретизація конституційних положень, включаючи зміни трудового законодавства, приведення у відповідність до міжнародно-правових актів; формування регіональної законодавчої основи, регламентація прав роботодавців і робітників у сфері найму та звільнення, визначення доходів, вирішення трудових спорів, колективно-договірних форм, розвиток партнерських відносин;
- вирішення специфічних проблем і технологізація адресних напрямів сприяння зайнятості: демографічних, зайнятості молоді, жінок, інвалідів;
- посилення соціокультурної й фінансово-економічної мотивації роботодавців у вирішенні питань зайнятості найбільш вразливих категорій населення;
- стимулювання самозайнятості та малого бізнесу;
- організація соціального захисту безробітних (гарантії в законодавстві та страхування по безробіттю, нагляд за їх реалізацією);
- допомога в адаптації роботодавців до структурних зрушень (підвищення ефективності використання трудових ресурсів, шляхи інвестицій у робочу силу, зовнішнє та внутрішнє навчання співробітників, залучення в трудову діяльність молодих спеціалістів, вирішення гендерних проблем);
- інноваційні механізми взаємодії з некомерційними організаціями й вирішення питань розвитку, захисту та зайнятості трудових ресурсів.

Орієнтиром активної державної політики зайнятості трудових ресурсів має бути оптимальна зайнятість, яка розглядається як науково обґрунтоване для конкретної соціально-управлінської ситуації об'єктивне співвідношення повної й ефективної зайнятості.

Висновки. Таким чином, у рамках управління зайнятістю розроблена державними органами влади активна політика зайнятості повинна бути націлена на створення умов, які сприяють працевлаштуванню всіх тих, хто готовий приступити до праці й шукає її, досягненню максимальної продуктивності, забезпеченню кожному потенційному робітнику свободи вибору зайнятості, можливості отримати спеціальну підготовку, використовувати свої навички та здібності для виконання відповідної праці. Формування активної політики зайнятості відбувається шляхом підтримки високого рівня розвинутої структури зайнятості, створення гідних умов праці, удосконалення параметрів ро-

бочої сили. Стратегія виходу суспільства з кризи полягає в створенні рівних можливостей соціальної мобільності для всіх груп і прошарків населення, їх участі в управлінні суспільством, прояву соціальної, трудової та підприємницької активності, самореалізації своїх здібностей, а також цілеспрямованого розвитку стійких соціально-трудова відносин і зв'язків між різними соціальними інститутами, включаючи інститути органів зайнятості та освіти.

Список використаної літератури

1. Зайнятість та ринок праці : міжвідомчий наук. зб. / [відп. ред.: В.В. Онікієнко ; редкол.: С.І. Бандур та ін.]. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2005. – Вип. 20. – 164 с.
2. Зоїдзе Д.Р. Регулювання зайнятості населення : автореф. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.09.01 “Демографія, економіка праці. Соціальна економіка і політика” / Д.Р. Зоїдзе. – Х. : [б. в.], 2004. – С. 3.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
4. Лисенко О.М. Соціальні проблеми зайнятості населення в екстремальних умовах 2000 р. : автореф. на здоб. наук. ступ. канд. соц. наук : спец. 22.00.04 / О.М. Лисенко ; НАН України. Ін-т соціології. – К., 2000. – 19 с.
5. Мімандусова Г.І. Аналіз концепцій зайнятості та підходів економічної теорії до регулювання ринку праці / Г.І. Мімандусова // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. – Вип. 6.
6. Про зайнятість населення : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>.
7. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи : монографія / В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Ємельяненко ; [рец.: І.Ф. Гнибіденко]. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2007. – 285 с.

Стаття надійшла до редакції 10 вересня 2012 р.

Слабко Я.Я. Особенности системы управления занятостью в Украине

В статье освещаются результаты проведенного социологического исследования проблем управления занятостью. Уточняется понятие “управление занятостью трудовых ресурсов”. Определяются основные принципы разработки современной государственной политики занятости и государственные задания в сфере управления занятостью. Выявляются особенности внедрения активной государственной политики занятости.

Ключевые слова: *управление, занятость, трудовые ресурсы, государственная политика, общество.*

Slabko Ya. Features of system management by employment in Ukraine

An author in the article lights up the results of the conducted sociological research of problems of management employment. An author is specify a concept “management of labour resources employment”. Certain basic principles of development of modern public policy of employment. The outlined state tasks are in the sphere of management employment. Educued features of introduction of active public policy of employment.

Key words: *management, employment, labour resources, public policy, society.*

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.77;378;87.9

В.І. АКСЬОНОВА

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ФАКТОР СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті проаналізовано теоретико-методологічний контекст соціокультурної комунікації, що розглядається з різноманітних методологічних позицій і визначається як системоутворювальний фактор сучасної інформаційної культури; з'ясовано, що комунікація як теоретичний конструкт підтримує динамічну цілісність культури і виступає фактором розвитку інформаційної культури, що відбувається в умовах трансформації інформаційно-комунікаційних процесів; формування соціокультурної комунікації приводить до становлення нового типу соціокультурної системи; обґрунтовано сутність смислообміну соціокультурної комунікації та її трансляції, яка реалізується у процесі інформаційних взаємовідносин суб'єкта в контексті соціокультурного простору інформаційного суспільства.

Ключові слова: соціокультурна комунікація, сучасна інформаційна культура, системоутворювальний фактор, міжкомунікаційна культура, інформація, маскомунікаційні аспекти, інформаційні взаємовідносини суб'єкта, соціокультурний простір інформаційного суспільства.

Постановка проблеми соціокультурної комунікації як системоутворювального фактора сучасної інформаційної культури пов'язана з поясненням феномену соціокультурної комунікації. Відзначимо, що цей феномен визначається вченими по-різному: як механічний спосіб передачі інформації; як взаємодія з концентрацією на взаємовідносинах; як обмін повідомленнями, який формує спільноту. Комунікацію через “обмінні одиниці”, “трансплантацію ідей” характеризують російські вчені Ю. Кузнецов, Т. Орлова, В. Підлесних, М. Хорунженко та ін.; загальнотеоретичні питання комунікації систематизовано розглядає О. Соколов; маскомунікаційні аспекти вивчають М. Атчкова, С. Бориснев, В. Березін, Л. Федотова. Великий інтерес для нашого дослідження становлять наукові розробки у сфері міжособистісної комунікації Е. Аронсона; для аналізу соціокультурних комунікацій і різних форм їх інституціонального функціонування основними є положення про утвердження діалогічності комунікації як консенсусної взаємодії (У. Матурана) та ідеї про здатність системи до

“самовідтворення” (автопоезису), яка розвинута Н. Луманом у контексті комунікаційної парадигми. Слід виокремити праці вчених, які зробили внесок у дослідження теорії інформації. Початок вивчення цього феномену пов’язано з кібернетичними концепціями Н. Вінера і К. Шеннона, які були висунуті в середині минулого століття. Інформація як відображення і форма управління, як спосіб функціонування суспільства аналізується в працях Р. Гіляревського, В. Корогодіна, В. Корогодіної, А. Урсула. У контексті нашого дослідження та аналізу взаємозв’язку “аудиторія – інститут ЗМІ” цікавою є точка зору Ю. Шрейдера, який підкреслює значущість реципієнта, зміну його внутрішньої інформації і поступовий вплив на розвиток взаємопов’язаних, культурних систем. Найбільш повий аналіз зазначеного феномену з позицій соціосинергетики здійснений у працях Д. Чернавського і Л. Василенко, які акцентують моменти різноманітності, вибору, здійснюваного суб’єктом як самоорганізуючою системою. Маскомунікаційний характер інформаційної культури зумовлює звернення до феномену постмодерну. Термінологічний апарат постмодерністської філософії, сформульований у дослідженнях Ж. Бордрійяра, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотара, є теоретико-концептуальним базисом для розуміння впливу засобів масової інформації на індивідуальну і масову свідомість. Разом з тим проблеми міжкомунікаційної культури України в працях перелічених учених не аналізуються, що підкреслює актуальність нашого дослідження. Враховуючи багатогранність проблеми, яка нас цікавить, у статті застосований комплексний підхід до дослідження соціокультурної комунікації як системоутворювального фактора інформаційної культури. Відоме домінування антропоцентризму в сучасній соціальній філософії (людина як центр Всесвіту і кінцева мета всього Всесвіту) у сполученні із синергетичними принципами дослідження в концепції В. Романова дали змогу проаналізувати культуру та її комунікаційні феномени як системи, що саморозвиваються у процесі загального руху неоднорідностей. Засадами аналізу соціокультурної динаміки в контексті теорії самоорганізації виявилася концепція параметрів порядку культури О. Астаф’євої [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення окресленої проблеми, на яку спирається автор, пов’язана з культурологічним, нелінійним аналізом комунікації, який детермінований такими теоретичними положеннями: 1) це ідея відокремлення мас-медіа як подвоєння реальності Н. Лумана; комунікація як критерій культурно-історичної типологізації М. МакЛюена; комунікаційна модель, її структурно-функціональний аналіз Г. Ласуелла. Вивчення комунікації та її інституціональних форм у контексті сучасної інформаційної культури спирається на теоретичні розробки природи масової свідомості, її концепцію соціокультурної модернізації, індустріального чи постіндустріального суспільства (Д. Белл, О. Тоффлер та ін.), на теорію інформації (К. Шеннон), яка інтенсивно розвивається. Дослідженню феномену інформаційної культури сприяло залучення методів системного аналізу Е. Ласло та синергетичної теорії Г. Хакена. Якщо комунікація – це підтримання динамічної цілісності

культури, то трансформація інформаційно-комунікаційних процесів зумовлює становлення нового типу соціокультурної системи. Аналіз історичного ракурсу буття культури, що перебуває у стані свого самостановлення, відзначений взаємозв'язок між інструментальною основою цивілізації та її ментальними, сутнісними характеристиками зумовили розуміння соціокультурної трансляції у широкому розумінні, проте це не просто технічна “передача” інформації по комунікаційних каналах, а соціальний досвід, наслідування, основні культурні смисли, що становлять “вертикаль” системоутворення культури. Сміслообмін між комунікацією і трансляцією як її різновидом реалізується у процесі інформаційних взаємовідносин суб'єкта.

Проблемна ситуація пов'язана із самоорганізацією суб'єкта діяльності, який включається в багатоманітну мережу інформаційних потоків і визначає синергетичне розуміння інформації як випадкового вибору одного варіантів з багатьох можливих. Інформаційна селективність зумовлює відбір і збереження в тезаурусі культури цінної інформації, яка відповідає цільовим установкам суб'єкта і соціокультурної системи в цілому. Якщо врахувати, що стратегічна мета системи – це самозбереження (через удосконалення), то слід визнати, що життєдіяльність системи підтримує інформаційні процес, тобто рух інформації, яким здійснюється через комунікацію і трансляцію.

Мета статті – побудувати концепт соціокультурної комунікації як системоутворювального фактора сучасної інформаційної культури; сформувати асоціативне поле концепту соціокультурної комунікації як об'єкта конструювання процесу пізнання, а також описати асоціативи, що реалізують структурно-семантичний зміст контексту сучасної інформаційної культури.

Реалізація мети передбачає такі завдання:

- довести, що сучасна соціокультурна комунікація являє собою специфічне бачення людини як предметне поле дослідження;
- продемонструвати методологічний інструментарій наукового напряму, здатного це бачення інституціоналізувати;
- довести, що соціокультурна комунікація є системоутворювальним фактором сучасної інформаційної культури.

На думку Н. Лумана, суспільство є прикладом самовідтворювальної і самореферентної системи, формою співіснування є міжкультурна (соціальна, соціокультурна) комунікація; Ж.-Ф. Ліотар розглядав суспільство як систему дискурсивних практик; сучасні розвинуті суспільства він визначає як “постмодерн”. При цьому соціальність набуває характеру дискурсивної різноманітності, в основі якої лежать форми мовленнєвої гри – “мінімальні відносини для існування суспільства”. Таким чином, комунікація репрезентує собою складний процес, що утворює соціокультурний простір. За допомогою процесів комунікації суспільство створює оточуюче середовище – інформаційно-комунікаційний простір, який встановлює межу між комунікаціями, з одного боку, і людством – з іншого. Усвідомлення цього факту почало формуватися лише у другій половині ХХ ст., коли відбулася

революція в характері інформаційних взаємодій, яка надала цим впливам глобального планетарного характеру. ЗМІ, системи обробки інформації, інформаційно-комунікаційні технології перетворюють кожен подій на глобальний фактор людських відносин. Дійсно, і комунікація, й інформація набувають фундаментального характеру, який примушує надавати цим поняттям онтологічного (буттєвого) статусу. Найбільш поширеним залишається редукування до просторово-часового універсуму, між точками якого виникають обмінні інформаційні відносини і комунікації. Соціокультурна реальність, що розгортається в історичному часі, являє собою сукупність комунікаційних об'єктів, кожен з яких прив'язаний до географічних координат і може бути охарактеризований набором параметрів: політичних, економічних, етнокультурних. Наявне також “польове” уявлення інформаційно-комунікаційних практик, що контролює певні фрагменти соціального життя (поля практики П. Бурдье) [2].

Соціокультурна комунікація – це процес взаємодії між суб'єктами діяльності (індивідами, групами, організаціями) з метою передачі чи обміну інформацією через посередництво прийнятих у певній культурі знакових систем, прийомів і засобів їх використання. Соціокультурна комунікація виступає одним з базових механізмів і невід'ємною складовою соціокультурного процесу, яка забезпечує саму можливість формування соціальних зв'язків, управління сумісною життєдіяльністю людей, яка сприяє накопиченню і трансляції соціального досвіду. Необхідною умовою виступає наявність загальної мови у суб'єктів комунікації, каналів передачі інформації, а також правил здійснення комунікації (семіотичних, етичних), що слугують структурними компонентами соціокультурної комунікації. У певному плані кожна соціальна дія може бути розглянута як комунікативна, яка включає і виражає певну інформацію. Проте власне комунікативними є лише дії, що здійснюються зі спеціальною метою комунікації, тобто ті, що мають мотиваційні засади, орієнтацію на передачу інформації та здійснювані з використанням адекватної цієї цілі знакової системи. Аналіз цих типів соціальних дій здійснено в розробках А. Шюца. Різноманітні інтерпретації соціокультурної комунікації, що базуються на різних методологічних парадигмах, трактують її сутність як сукупність засобів передачі соціальної інформації, що утворюють базу для становлення і розвитку інформаційного суспільства (технократично-раціоналістичний підхід), або як спосіб досягнення розуміння однією людиною іншої, як механізм “вживання” (феноменологічна інтерпретація). Значне місце теорія комунікативної дії займає у працях Ю. Габермаса. На його думку, всі учасники комунікації орієнтуються на узагальнені, інтерсуб'єктивно зрозумілі норми комунікації, які в сукупності з комунікативною компетентністю і наявністю раціональних мотивів роблять можливим сам цей процес. Комунікативна дія є мегатипом всіх типів соціальних дій. Типологія процесів соціокультурної комунікації може бути побудована за: 1) характером суб'єктів комунікації (міжособистісна, особистісно-групова, міжгрупова, міжкультурна); 2) формами комунікації (вербальна, невербальна); 3) рівнями здій-

снення комунікації (на рівні буденної культури, у спеціалізованих сферах соціокультурної практики, в контексті трансляції культурного досвіду від спеціалізованого рівня до буденного). У змістовному відношенні соціокультурна комунікація може бути диференційована на чотири основні інформаційні напрями: 1) новаційна (інформація, яка залучає споживача інформації до нових властивостей і ознак явищ, об'єктів і процесів, про технології і норми здійснення будь-якої діяльності, актів поведінки і взаємодії, про мови, знаки і засоби діяльності щодо збільшення кількості і якості знань); 2) орієнтаційна (допомагає споживачу інформації орієнтуватися в системній структурі природного і соціального простору, в ієрархічній співвіднесеності її елементів, сприяє соціалізації та інкультурації індивіда, формує екзистенціальні і ціннісні орієнтації, задає критерії оціночних суджень, пріоритетів вибору); 3) стимуляційна (впливає на мотиваційні засади соціальної активності людей, що актуалізує знання людини про навколишню дійсність і технологію діяльності, а також отримання знань задля задоволення соціальних очікувань); 4) кореляційна (уточнює чи оновлює окремі параметри перелічених вище видів знань, орієнтації і стимулів) [3].

Інтенсивність і обсяг інформаційних потоків відтворюють системно неупорядкований характер інформації. В аспекті соціокультурного аналізу – це інформаційна збитковість, інформаційна агресія, ситуативна маніпулятивність, чим певною мірою і пояснюється недовірливе ставлення населення до інституту ЗМІ. Інституціоналізація соціокультурних комунікацій характеризується як процес становлення, у ході якого комунікативні практики набувають регулярності та довготривалості, не будучи при цьому незмінною реальністю і трансформуючись відповідно до соціального контексту. Еволюційний аспект свідчить про певну свободу взаємодіючих суб'єктів, про самоорганізаційну мобільність і гнучкість медіаінституту. Умови сучасного ринкового буття потребують дотримання балансу між комерційними інтересами та інформаційними потребами аудиторії, оскільки мірою економічної ефективності видання (телеканалу, радіостанції) в кінцевому рахунку є її рейтинг. Аналіз структури споживання масової інформації дає змогу констатувати, що наявний взаємозв'язок між сукупністю стійко відтворюваних комунікативних практик і соціально-демографічними, професійно-освітніми ознаками суб'єктів. Частота й інтерактивний характер затребуваності медійної продукції є показником комунікативної активності, заснованої на суб'єктивній самоорганізації, яка, у свою чергу, потребує високого рівня індивідуальної інформаційної культури, що включає медіаосвіту, рефлексивно-аналітичне ставлення до медіапродукції, розуміння актуальних проблем сфери ЗМІ. Відносний збіг масмедійного попиту і пропозиції – результат взаємозумовленості ЗМІ та аудиторії, формування та відтворення медіасуті.

В результаті збільшення інтенсивності та обсягу інформаційних потоків розширюється соціальний і культурний простір інформаційної культури як складової загальної культури людства, як культури суспільства епохи інформатизації, як системної характеристики людини. Вчені розгля-

дають специфіку функціонування цього феномену на соціальному та індивідуальному рівнях, включаючи аналіз різних проблем: етичних, аксіологічних, соціально-психологічних, освітніх, комунікативних, масмедійних. Природно, що комунікативно-медійний контекст становлення інформаційної культури є найбільш актуальним для нашого дослідження. Тому завдяки культурологічній рефлексії засадами інформаційної культури виступає цілісна система культури. Вона розглядається нами як надбіологічна програма діяльності індивідів, як інформаційно-комунікативна підсистема соціуму, як система всезагальних принципів смислоутворення і передачі культурних кодів, які інституційно закріплюють нагромаджений соціальний досвід, що в цілому сприяє підвищенню ефективності системоутворювальної ролі соціокультурної комунікації. Проаналізовані в контексті теорії самоорганізації особливості соціокультурної системи констатують її визначальну цілісність, яка формується на основі трансляції еволюціонуючих смислів у соціальному часі та просторі. Інформаційно-комунікаційна складова культури, на наш погляд, дає змогу використовувати в практичній діяльності весь соціокультурний досвід людства, не протиставляючи інформаційні фрагменти різних культур, стимулюючи діалогічність, глобальну консенсуальність із збереженням самотності неоднорідних культурних систем [4].

Феномен інформаційної культури розглядається нами як універсальна цивілізаційна реальність (Л. Скворцов), яка визначається в єдності трьох її вимірів: інформаційної інфраструктури, відеоряду і метаосвіти. Сутність інформаційної культури полягає у внутрішній цілісності і функціональній взаємозалежності, оскільки основою цього феномену є людина та її соціальна дія, яка базується на принципах гуманізму – слугування істині, добру та красоті. Тому необхідна концентрація всієї свідомої та охоронної міцності держави, яка, на наш погляд, повинна слугувати інтересам свого народу. Виходячи з функціонального призначення системи культури, специфіки її складової, ми встановили, що роль інформаційної культури зумовлена виконанням таких функцій, як комунікативної, інтегративної, регулятивної, адаптаційної, а формування інформаційної культури базується на загальнометодологічних принципах – культурологічному, системному, аксіологічному, функціональному, психологічному, семіотичному та ін.

Аналіз інформаційної культури в контексті ЗМІ дав нам змогу пояснити взаємозумовлену динаміку, специфіку комунікаційних процесів в історично визначеній соціокультурній системі. Завдяки теорії самоорганізації ми змогли розглянути сучасну культуру в її системно-інформаційній цілісності через єдність цілей та інтегративну функціональність самоорганізуючих утворень. Функція як сенс існування будь-якої системи, її призначення та необхідність виступає основним, консолідуючим фактором. Тому системоутворювальна роль соціокультурної комунікації проаналізована через її функціональне призначення. Соціоцентричність комунікації виявляється в діалоговій комплексності, консенсуальності соціокультурної взаємодії, що досягається через посередництво обміну смислами між соціаль-

ними суб'єктами, що являють собою людиновимірні системи, які саморозвиваються. Як "вертикальну" (історична спадковість) інформаційну складову комунікаційного системоутворення ми виділили культурні смисли (менталітет, традиція, тезаурус), параметри порядку (з позицій синергетики). Специфіка системоутворення інформаційної культури в актуальному просторі і часі зумовлена особливостями інформаційного суспільства: демасифікація масових комунікацій, мережне мислення, віртуальність, образність. Суб'єктно-інформаційна основа смислоутворення і смислообміну (культури) приводить нас до визнання визначального існування інформаційної культури з наступною самоорганізацією в ході інформаційних революцій. Проте в термінологічному сенсі, враховуючи традиційні визначення попередніх "культурних" періодів, а також особливий статус інформації в сучасному суспільстві, вплив ІКТ на соціокультурний порядок, слід вживати поняття "інформаційна культура" як смислосмістову характеристику інформаційного суспільства. При цьому інформаційна культура як результат сингресивної взаємодії смислоутворювальних суб'єктів визначається як інтегральний феномен, який має не тільки соціетальний, а й індивідуальний рівень функціонування [5].

Як свідчить соціально-філософський аналіз, інформаційна культура особистості – це вид спеціалізованої культури, це вміння, навички спілкування з інформацією, з ІКТ, тобто комп'ютерна культура в технологічному і ціннісно-моральному розумінні. Розвиток інформаційної культури зумовлений розвитком діалогічного суспільного інтелекту. Чим вище суспільний інтелект, тим на більш високому рівні знаходиться інформаційна культура. З погляду змістовності, тематичних запитів особливості інформаційної культури (масовість/демасифікація) зумовлюють тенденції, з одного боку, до інтенсивного зростання різноманітності, спеціалізації інформації відповідно до аудиторних сегментів, а з іншого – до універсалізації предметно-тематичного змісту різних ЗМІ з економічних та "усереднено"-аудиторних причин. Стан рухомої рівноваги системи підтримується її саморегуляцією, яка прямує до ефективності як міри досягнення результату, детермінованою медійними функціями, що стимулює внутрішньосистемні трансформації. Еволюція сучасних соціокультурних комунікацій знаходиться в руслі розвитку мультимедійних ЗМІ при вдосконаленні функціонування традиційних мас-комунікаційних засобів. Інтенсивний розвиток електронних ЗМІ сприяє формуванню нових культурних смислів, поглиблює тенденцію діалогічності, дигресії інформаційно-комунікаційних відносин. Як будь-яка відкрита система, що розвивається, інститут ЗМІ функціонує у взаємодії із зовнішнім середовищем, здійснюючи власний формувальний вплив ("через конструювання соціальної реальності"). Ефективність ЗМІ як міра досягнення результату, що визначається інформаційно-комунікаційними функціями, підвищується завдяки посередництву самоорганізації мас-медійної системи (адаптація до ринкових умов, реалізація моральних норм) у сполученні з чітко вибудованим процесом медіапланування та інформаційної політики [6].

Специфіка соціальних явищ і процесів полягає в тому, що вони пов'язані з єдиним полем людської взаємодії, не виявляючись безпосередньо, але дають змогу пояснити ту частину людських дій, які пов'язані з діями інших людей. У зв'язку з цим особливості соціокультурного простору інформаційного суспільства представлені як фактори, що дають можливість детально виявити специфічні особливості буття людини в цілому і його образу як однієї з форм буття. Під соціокультурним простором інформаційного суспільства розуміється ареал поширення і впливу культурних досягнень інформаційного соціуму. Особливістю соціокультурного простору інформаційного суспільства є ситуація інформаційного вибуху, навіть його початкової фази, коли об'єм інформації перевищує можливості людини її сприймати й аналізувати в повному обсязі. Зростаюча сила потоку інформаційного обміну між людьми породила новий тип культури, у якій все підпорядковано необхідності класифікації, уніфікації з метою найбільшої компресії і підвищення ефективності при передачі від людини до людини – особисто чи через ЗМІ. У соціокультурному просторі інформаційного суспільства сполучаються дві протилежні тенденції. З одного боку, глобалізація інформаційного ринку приводить до уніфікації масової інформації, до того, що загальнозначущі події стають об'єктом підвищеної уваги. З іншого боку, спостерігається протилежна тенденція: можливість розподілу інформаційних послуг за регіональними чи змістовними ознаками. Невеликі спільноти чи національні утворення отримують можливість розвивати свою культуру, зберігати мову, формувати почуття духовної єдності. Цілеспрямовані зусилля суспільства й держави по розвитку інформаційної культури населення є обов'язковими при просуванні по шляху інформаційного суспільства. Інформаційна культура включає в себе більше, ніж проста сукупність навичок технічного оброблення інформації за допомогою комп'ютера чи телекомунікаційних засобів. Інформаційна культура повинна стати частиною загальнолюдської культури. Культурна (у широкому розумінні) людина повинна вміти оцінювати отримувану інформацію якісно, розуміти її корисність і достовірність. Крім вказаного феномену інформаційної культури, значущим є феномен мережної культури, вираження якої ведуть до утворення віртуальних спільнот людей, не обмежених просторовими рамками, країнами і континентами. У дискурсі про особливості соціокультурної комунікації інформаційного суспільства часто розуміють взаємовідносини “людина – мережа”. У цілому культура сучасного суспільства пронизана духом постмодернізму з його особливим ставленням до смислу, традиціям та гри, а соціальні відносини як прямо, так і опосередковано залежать від рівня інформаційних технологій і самої інформаційної культури суспільства. Тому не повинно бути однозначного ставлення до можливостей Інтернету та інформаційних технологій, оскільки в цих умовах жодна держава не може розвивати свій соціокультурний простір “незалежним шляхом”, поза “кордонами” єдиної інформаційної культури людства [7].

Проаналізувавши соціокультурну комунікацію як фактор розвитку інформаційної культури, слід відзначити, що остання впливає не тільки на

буття людини і суспільства, а й на свідомість як соціуму, так і індивіда. Зміни в соціокультурному просторі інформаційного суспільства відбуваються в історично стиснутих рамках, на очах одного покоління. Одночасно з перетвореннями в соціальній та економічній структурі становлення інформаційного суспільства здійснюється сильний соціальний, психологічний, культурний вплив на особистість. У бутті сучасного суспільства, як у дзеркалі, відображаються всі сили – і творчості, і знищення, але єдність народів і культур пов'язана єдиним інформаційно-технологічним простором і часом, їх схрещенням, що стиснує реальність, і витісняє часто духовність. Відбувається помітна уніфікація масової свідомості, оскільки люди “споживають” одночасно одні й ті самі новини, особливо глобального характеру. З іншого боку, разом з процесом уніфікації свідомості спостерігається і вкрай протилежна тенденція – у сучасної людини може бути повномасштабна можливість проявити і реалізувати свою індивідуальність у сучасному соціумі. Реалії соціокультурної комунікації інформаційного суспільства висувають нові вимоги, перш за все щодо наявності здібності і готовності до зміни діяльності, мобільності, перенавчання, оволодіння новою професією. Водночас актуалізується не тільки проблема людської індивідуальності, а й особистісної ідентичності. Якщо в соціокультурному просторі традиційного суспільства колективно, масове превалювало над особистісним, то для інформаційного суспільства характерна інша тенденція: перед сучасною людиною стає широка свобода вибору, реалізуючи яку, людина, як ніколи раніше, здатна проявити свою індивідуальність.

Таким чином, для свідомості людини епохи інформаційного суспільства характерним є те, що формування особистості відбувається при підвищенні можливості реалізації індивідуальності, але при зниженні устремління до ідентичності. Людина не відчуває особливої потреби в ідентичності в умовах інформаційного суспільства, де важливіше вміти користуватися засобами технологізації та інформатизації, ніж мати чітке усвідомлення своєї ідентичності, причетності до будь-якої спільноти людей. Людина інформаційної епохи – це космополіт, у будь-який момент здатний виявити свою індивідуальність.

Система людських взаємовідносин опосередковується культурою, яка визначає їх характер та ефективність. Проте в ході різних видів діяльності формується потреба в пошуку більш досконалих та ефективних форм комунікації. Це породжує різні ролі і призначення тих чи інших її форм. Іншими словами, залежно від різних причин різні форми комунікації набувають відповідного призначення в життєдіяльності суспільства, тобто функцію. На нашу думку, саме функції розкривають ту соціальну роль, яку соціокультурна комунікація виконує в суспільстві. На цій основі можна стверджувати, що соціокультурна комунікація, як і міжкультурна, є формою соціальної комунікації. Соціальна комунікація, у свою чергу, являє собою процес взаємодії між суб'єктами соціокультурної діяльності з метою передачі чи обміну інформацією. Цей вид комунікації виступає одним з базових механізмів і невід'ємною складовою соціокультурного розвитку, яка

забезпечує можливість формування культурних зв'язків як усередині окремих культур, так і між культурами. Кожна культурна дія може бути розглянута як комунікативна, яка включає і виражає певну інформацію, сприяє розвитку інформаційного суспільства. При такому підході культура – це ланцюг комунікативних взаємодій різних структур [8].

Висновки. Поняття “комунікації” перш за все означає обмін між людьми різними уявленнями, ідеями, інтересами, прагненнями, почуттями, установками. Якщо все це можна розглядати як інформацію, то тоді процес комунікації можна розуміти як процес обміну інформацією. Трактуювання комунікації як людського спілкування є, на наш погляд, спрощеним і потребує подальшого дослідження. Ця проблематика знайшла відображення в дослідженнях Г. Блумера, Е. Гоффман, Е. Дюркгейма, Ф. Кауфмана, І. Кона, Мацумато, Дж. Міда, Б. Паригіна, Л. Рейснера, Дж. Хоманса, К. Ясперса. Комунікація є соціально-філософською категорією, яка означає спілкування, за допомогою якого “Я” відтворює себе в іншому. Специфіка міжособистісної комунікації розкривається в ряді процесів і феноменів психологічного зворотного зв'язку, наявності комунікативних бар'єрів, комунікативному впливу та існуванні різних рівнів передачі інформації (вербального чи невербального). Головна мета інформаційного обміну в спілкуванні – це вироблення загального смислу, єдиного погляду і згоди з приводу різних ситуацій і проблем. Для міжособистісного спілкування характерним є механізм зворотного зв'язку. Зміст цього механізму полягає в тому, що до міжособистісної комунікації процес обміну інформацією ніби подвоюється і, крім змістовних аспектів, інформація, що надходить від реципієнта до комунікатора, включає свідчення про те, як реципієнт сприймає та оцінює поведінку комунікатора.

Як система культурних смислів, інформаційна культура формується в результаті сингресивної та комунікативної взаємодії самоорганізуючих суб'єктів; системоутворювальна роль соціокультурної комунікації у становленні й розвитку інформаційної культури розглядається через її функціональне призначення, що детермінується зовнішнім середовищем у контексті внутрішньосистемних змін. Інформація сприяє не тільки виникненню порядку, а й має дезорганізуючий характер (надлишкова інформація обмежує її засвоєння, можливі ситуаційна маніпулятивність, інформаційна агресія), що є специфічною особливістю сучасного комунікативного механізму. Соціокультурна комунікація приводить до цілого спектра соціальних результатів. Взаємодія культур впливає на розвиток всіх форм суспільного життя, оскільки розвивається саме суспільство як цілісний і складний соціальний організм, у всьому багатстві свої проявів – матеріальних і духовних, у контексті яких розвивається і сама людина. Соціокультурна комунікація ніби породжує “новий всезагальний соціум культури” (В. Біблер) – особливу соціальність, точніше форму вільного спілкування людей у силовому полі.

Соціокультурна комунікація закріплює у вигляді системи символів і знаків мовленнєвого вираження культурне і суспільне значення інформації

і створює особливий семіотичний простір, який виступає найважливішою умовою свідомої суспільної діяльності людей, їх взаємодії. Завдяки цьому відбувається фіксація, збереження і передача загальнолюдських цінностей і принципів, які стають потім умовою цілеспрямованої діяльності людей спочатку на рині свідомості, а потім на практичному рівні. Саме тому розуміння іншої культури забезпечується глибоким проникненням на всі її рівні, своєрідним вживанням у неї, а не через просте сприйняття зафіксованих культурних феноменів. Тому слід орієнтуватися на цілісний підхід до культури як єдності всезагальної сутності специфічних модифікацій і нашарувань. З іншого боку, культура розглядається як феномен, існування, розвиток та індивідуальна неповторність якого зумовлені соціокультурними і культурно-історичними обставинами та реаліями історичного буття конкретного народу. Важливий диференційований підхід до інтерпретації соціокультурної та культурно-історичної інформації, яку містять у собі мова і продукти культури (артефакти). Такий підхід дає змогу теоретично “охопити” феномен соціокультурної комунікації і розглядати її як соціальне явище.

Головний сенс комунікації полягає в адаптації до іншої людини і взаємодії з нею, а звідси випливає, що соціокультурна комунікація зумовлює можливості пізнання самого суб’єкта – носія культури.

Список використаної літератури

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения – повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Пратканис. – М. : Прайм-Еврознак, 2002. – 384 с.
2. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Д. Бивин, Д. Джексон ; пер. с англ. А. Суворовой. – М. : Апрель-Пресс : ЭКСМО - Пресс, 2000. – 320 с.
3. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України).
4. Автопоезис соціальних систем : монографія / за наук. ред. В.П. Бежа ; Мін-во освіти і науки ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2010. – 746 с.
5. Луман Н. Почему необходима “системная теория?” [Электронный ресурс] / Н. Луман. – Режим доступа: <http://www.synergetic.ru/society/articles/>.
6. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине / Н. Винер ; пер. с англ. И.В. Соловьева и Г.Н. Повзрова ; под ред. Г.Н. Поварова. – 2-ое изд. – М. : Наука, Гл. ред. изданий для зарубежных стран, 1983. – 344 с.
7. Глинский Б.А. Методология науки: когнитивный анализ / Б.А. Глинский, О.Е. Баксанский. – М. : Альтекс, 2001. – 188 с.
8. Бургин М.С. Информационные триады / М.С. Бургин // Филос. и социол. мысль. – 1993. – № 7–8. – С. 243–246.

Стаття надійшла до редакції 9 серпня 2012 р.

Аксенова В.И. Социокультурная коммуникация как системообразовательный фактор современной информационной культуры: теоретико-методологический контекст

В статье дается анализ теоретико-методологического контекста социокультурной коммуникации, которая анализируется с разнообразных методологических позиций и определяется как системообразовательный фактор современной информационной культуры; отмечается, что коммуникация как теоретический конструкт поддерживает динамическую целостность культуры и выступает фактором развития информационной культуры, которое происходит в условиях трансформации информационно-коммуникционных процессов; формирование социокультурной коммуникации приводит к становлению нового типа социокультурной системы; обосновывается сущность смыслообмена социокультурной коммуникации и ее трансляции, которая реализуется в процессе информационных взаимоотношений субъекта в контексте социокультурного пространства информационного общества.

Ключевые слова: *социокультурная коммуникация, современная информационная культура, системообразовательный фактор, межкоммуникационная культура, информация, масскоммуникационные аспекты, информационные взаимоотношения субъекта, социокультурное пространство информационного общества.*

Aksyonova V. Socialcultural communication as a sistemoborming factor of modern informative culture: theoretik and methodological context

In the article the analysis of theoretic methodological context of social cultural communication which is analyses from different methodological positions and determined as systemforming factor of modern informative culture; it is marked that the communication as theoretical construct means dynamic support of whale culture and the factor of development of information culture which is performed in the conditions of transforming of informative and communicative processes; the forming of social and cultural communication feats to the forming of new type of social cultural system; in the article is sifted down the essence of social and cultural communication and its translation which is realized in the process of the informative relations of the subject in a context of social and cultural space of informative society.

Key words: *social and cultural communication, modern information culture, system-forming factor, intercommunicative culture, information, masscommunicative aspects, informative relations of the subject, social and cultural space of informative society.*

УДК 658.1; 316.7

В.Г. ВОРОНКОВА

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ: СТРУКТУРНО-СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ

У статті розкрито умови формування концепції розвитку сучасного соціуму в глобальному вимірі з погляду структурно-синергетичної методології, в контексті якої пояснюються пізнавальні можливості соціально-синергетичної парадигми соцієтальних змін; розглянуто процес самоорганізації на еволюційному і біфуркаційному етапах розвитку; обґрунтовано концепцію структурно-синергетичної соціодинаміки та роль трансісторичних структур у створенні цивілізаційних умов розвитку сучасного соціуму.

Ключові слова: сучасний соціум, структурно-синергетична методологія, соцієтальні зміни, самоорганізація, біфуркація, соціодинаміка сучасного соціуму, самоуправлінське суспільство, глобалізація.

Ця стаття написана в результаті виконання завдань науково-дослідної роботи “Філософія цивілізаційного розвитку України в глобальному вимірі (номер держбюджетної теми 0111U010481), у контексті якої обґрунтовано головний концепт дослідження – “розвиток сучасного соціуму в глобальному вимірі” та здійснено генерування наукового потенціалу для досягнення головної мети, відповідно до якої людина з об’єкта перетворюється на суб’єкта єдиного цілого – соціального організму.

В основі завдань дослідження визначення принципів, методів та категоріального апарату цивілізаційного підходу до розвитку сучасного соціуму, які будуть застосовані для вироблення механізмів антикризового державного управління та інноваційного розвитку сучасного соціуму, регулювання соціально-гуманітарної сфери сучасного українського соціуму, що сприятимуть виходу України з кризи; напрямів оптимізації сучасного соціуму в умовах глобалізації “з людським обличчям” та закономірностей і провідних тенденцій оптимізації соціуму як дисипативної системи.

Мета дослідження – обґрунтування ефективної стратегії розвитку сучасного соціуму, що залежить від кардинального вдосконалення державної управлінської культури, у тому числі підвищення спроможності державних інституцій щодо управління соціумом у кризових ситуаціях, переходу до парадигми сталого зростання економіки на основі нових імперативів: стимулювання, удосконалення, підвищення результативності, оптимізації антикризового менеджменту. В результаті формування моделі розвитку соціуму в умовах глобального менеджменту будуть отримані нові знання: 1) сформовано концепцію розвитку сучасного соціуму, що зумов-

лює орієнтацію України на інтеграцію до міжнародної спільноти та включення в глобалізаційні процеси; 2) розроблено нові закони, пов'язані з упровадженням механізму техногуманітарного балансу, що базуються на основі засад, спрямованих на інноваційний розвиток суспільства; 3) визначено закон генетичних типів криз, який включає аналіз: а) екзогенної кризи, зумовленої переважно спонтанними змінами середовища, до яких система не встигає адаптуватися; б) закон ендогенної кризи, що зумовлена переважно внутрішньою програмою розвитку організму (зростання кризи в онтогенезі); в) закон ендо-екзогенної кризи, що зумовлюється змінами в середовищі внаслідок власної активності системи; 4) в результаті сформованих нових нових законів будуть розроблені детермінанти розвитку сучасного соціуму в умовах глобального менеджменту; 5) сформовано нові методи – нелінійної динаміки, що базуються на використанні альтернативних методів і принципів аналізу сучасного соціуму: відкритості, врахування нелінійних ефектів, когерентності, коеволюції еволюційних процесів, використання прогнозованого потенціалу наукового мислення та формування соціуму як єдиного цілого. Як відзначають автори наукового доробку під керівництвом В.П. Бега, “формою саморегуляції соціального організму країни є внутрішня організація впорядкованої взаємодії людей у певних просторово-часових вимірах, що функціонує на основі інформаційних процесів, тобто формує взаємодію двох підсистем – регулюючої та регульованої” [1, с. 121]. В історичному аспекті вона постає як історична форма саморегуляції соціального організму країни.

Гіпотеза дослідження: розвиток соціуму являє собою дискретний суспільний процес, для якого характерним є поперемінна зміна еволюційної і біфуркаційної стадій. Гіпотеза про структурно-синергетичну соціодинаміку України полягає в тому, що якщо в еволюційний період на динаміку розвитку українського соціуму вирішальний вплив мають трансісторичні структури, що народжуються в контексті тривалої часової протяжності нелінійні флуктуації, то в момент біфуркації вирішальний вплив справляють уявлення і дії політичних акторів.

Формування концепції розвитку сучасного соціуму в глобальному вимірі з погляду структурно-синергетичної методології: Е. Ласло досліджує еволюційні процеси в природі і світовому соціумі; у концепції універсального еволюціонізму Н. Моїсеєв основну увагу приділяв питанню коеволюції людини і природи, а в праці “Розставання з простотою” він дав критичний аналіз обмеженості класичного раціоналізму і нових наукових можливостей сучасного раціоналістичного світорозуміння, що інтегрує синергетичні ідеї та уявлення. У ряді досліджень В. Бранський здійснює спробу розробити концепцію синергетичного історизму, інтерпретуючи соціальну синергетику як постмодерністську філософію історії. На його думку, механізм самоорганізації соціуму являє собою процес соціокультурного відбору, що інтегрує три фактори: тезаурус, детектор і селектор; А. Назаретян вважає, що синергетика історичних процесів використовується як комплексний антиентропійний механізм. Використовуючи сине-

ргетичні поняття біфуркації, атрактора, стійкості і нестійкості, такі автори, як: Л. Бородкін, С. Гомоюнов, М. Каган, Г. Малинецький, Н. Розов, С. Хайтун, розробляють модель історії, яка досліджує процеси і події в контексті альтернативних сценаріїв. С. Хайтун відзначає, що універсальна еволюція має фрактальний характер, який проявляється головним чином у тому, що еволюція здійснюється дискретно/безперервно через каскад точок розгалуження. У монографії і статтях В. Василькової наведено приклад розгорнутого застосування в соціальному пізнанні ідей і принципів синергетики, у рамках якої досліджується взаємодія порядку і хаосу в розвитку соціальних систем. На думку О. Князевої і С. Курдюмова, як нова наукова парадигма синергетика є важливою перш за все своїм методологічним змістом. Водночас аналіз літератури з цієї проблеми свідчить, що тема соціальної самоорганізації у сучасній соціальній філософії представлена епізодично.

Формування концепції розвитку сучасного соціуму в глобальному вимірі можливо з погляду синергетично-діалектичної методології, завдяки якій можна проаналізувати шляхи оптимізації стратегії політики і тактики, пов'язаних з модернізацією сучасного українського соціуму. Ця проблема включає аналіз глобального розвитку сучасного соціуму, в основі якого інноваційна модель реалізації світогляду – техногуманітарного балансу, яка являє собою концептуальну модель розвитку гуманістичної моделі глобалізованого соціуму. Модель розвитку сучасного суспільства повинна бути інноваційною і відображати механізм подолання антропогенних (культуро-рогенних) криз планетарного соціуму. Проблемна ситуація зводиться до формування концепції розвитку сучасного соціуму на основі техногуманітарного балансу, що являє собою закономірну взаємозалежність між трьома змінними – технологічним потенціалом країни, якістю культурних регуляторів (механізмів) і внутрішньою стійкістю соціальної (економічної) системи, яка допомагає пояснити явища, коли в результаті масштабної антропогенної кризи відбувається не саморуйнація соціального організму країни, а кардинальна перебудова духовної культури і всієї життєдіяльності суспільства. В основі нової моделі світогляду – феномен національної культури, що відіграє роль компенсаторського фактора, який включається в періоди катастроф, трансформацій, перебудов і сприяє відновленню порушеного балансу інструментального і гуманітарного характеру в напрямі досягнення сталого розвитку сучасного суспільства [2].

Мета статті – сформувати теоретичні підстави формування концепції розвитку сучасного соціуму в глобальному вимірі з погляду синергетично-структурної методології, що є однією з найсучасніших у постнекласичній науці.

Для реалізації мети поставлено такі завдання:

- пояснити пізнавальні можливості і межі класичної й соціально-синергетичної парадигм при дослідженні соціетальних змін і структур;
- визначити нові поняття в контексті структурно-синергетичної концепції соціодинаміки, через посередництво якої можна дослідити про-

цес самоорганізації українського соціуму на еволюційному і біфуркаційному етапах його розвитку;

– розробити й обґрунтувати в теоретико-методологічному плані концепцію структурно-синергетичної соціодинаміки України;

– розкрити структурно-синергетичну методологію аналізу сучасного соціуму.

Концепція розвитку сучасного соціуму базується на моделі самоуправлінського суспільства, що розвивається в умовах глобальної трансформації, в якій вироблено механізми подолання кризових чинників і виживання соціуму, що базується на загальнолюдських цінностях гуманістичної глобалізації “з людським обличчям”. В основі синергетично-діалектичної моделі розвитку сучасного соціуму – вироблення механізмів антикризового державного управління, механізмів інноваційного розвитку суспільства, механізмів стратегічного управління і регулювання соціально-гуманітарної сфери, що сприяють формуванню суспільства сталого розвитку та формуванню сучасних напрямів, які відповідають стратегічним пріоритетам розвитку сучасного світу в умовах глобального менеджменту. Новий етап у формуванні конкурентних переваг концепції на світових ринках може надати Україні можливості залучення до процесів побудови нової архітектури світу та нової гуманістичної моделі глобалізації. В результаті проведеного аналізу буде сформовано нову методологію пізнання сучасного світу, що передбачає запобігання кризам сучасного соціуму, самоорганізацію сучасного соціуму та перспективи його виживання у період біфуркаційних змін, що зумовлюють необхідність подолання ентропійних процесів у природі і соціальному середовищі.

В основу концепції розвитку сучасного соціуму покладено цивілізаційний підхід до розвитку сучасного соціуму, що базується на синергетично-рефлексивній моделі самоуправлінського суспільства, яка передбачає цілеспрямований вплив на елементи суспільства як цілісної системи для оптимально організованого ефективного функціонування й розвитку, тобто досягнення розумного (необхідного і достатнього) рівня задоволення матеріальних, духовних (культурних) потреб членів суспільства за рахунок цивілізованої інтеграції, спрямованої на дво- і багатосторонню взаємодію. Здатність системи управління протистояти хаосу і турбулентності є умовою досягнення стійкості й ефективності та посилення консолідуючого потенціалу сучасного соціуму [3]. В Україні ще не склався контур інтеграційної взаємодії на рівні міжнародного соціуму, оскільки вона морфологічно не готова до інноваційного розвитку на засадах позитивного зворотного зв'язку, не сформувалося “вікно нових можливостей”, є пошук інноваційних механізмів соціального партнерства між владою, бізнесом, державою, громадськістю, профспілками, які повинні стати основними суб'єктами впровадження концепції модернізації суспільства і сприяти виробленню ефективної саморегуляції соціуму. В контексті нового світогляду необхідно сформувати “сервістичний” напрям глобалізації, зумовлений ідеєю “відкритого суспільства” і формування глобального громадянського

суспільства на основі загальнолюдських цінностей. В основі розвитку сучасного соціуму має бути нове розуміння глобалізації, що полягає у виробленні шляхів адекватного управління глобалізацією з метою мінімізувати можливі негативні наслідки і максимізувати користь від глобалізації для всіх народів і країн.

Соціосинергетика як методологічна засада концепції розвитку сучасного соціуму в глобальному вимірі являє собою майже не вивчену сферу, хоча в ній здійснюються спроби розглянути взаємодію соціального хаосу і порядку як об'єкт наукового дослідження. Сучасні уявлення про синергетику не одержали до сих пір у соціально-гуманітарній літературі адекватної філософської інтерпретації, що стимулює створення змістовних моделей еволюційних і біфуркаційних процесів у соціумі. Водночас синергетичні категорії і поняття активно проникають у сферу соціально-гуманітарних наук, і особливий інтерес становить питання, пов'язане з дослідженням соціодинаміки українського суспільства зі структурно-синергетичних позицій. Зокрема, конструктивні можливості відкриває структурно-синергетичний підхід, що допомагає дослідити теорію дисипативних структур, теорію хаосу, нелінійну динаміку і теорію катастроф, передбачає всебічне дослідження закономірностей і випадковостей розвитку соціальної системи. У цілому соціосинергетика досліджує процеси самоорганізації, що виникають у складних відкритих системах у результаті взаємодії порядку і хаосу. Під впливом випадкових флуктуацій такі системи стають нестійкими і можуть завдяки самоорганізації перейти в якісно новий стан. Соціосинергетика робить акцент на тих аспектах соціальної реальності, які у класичних теоріях розглядаються як другорядні і випадкові, хоча у кризовій ситуації, особливо у момент біфуркації, вони можуть відіграти вирішальну роль на її виході. Проте соціальна синергетика приділяє недостатню увагу структурним факторам, які домінують на еволюційній стадії розвитку. Це помітно обмежує дослідні можливості соціосинергетики через ризик необ'єктивної, перебільшеної оцінки значення нестійкості у процесі структурної перебудови соціальної системи. Тому соціосинергетику слід доповнити концепцією трансісторичних структур, що буде сприяти розвитку і поглибленню соціально-наукового пізнання проблем історичної динаміки сучасного українського суспільства.

Порівнюючи класичну і посткласичну парадигми аналізу розвитку сучасного соціуму, можемо відзначити, що в рамках класичної парадигми адекватно пояснюються стабільні, стійкі стани, але не динаміка складних соціетальних систем, особливо в період їх структурного перетворення, коли переважають хаотичні процеси. Навпаки, соціальна синергетика адекватна дослідженню складних, хаотичних, нелінійних процесів, але не структур, які забезпечують стійкий стан соціуму в контексті тривалої часової протяжності. Для формування концепції розвитку соціуму в глобальному вимірі необхідно в науковий обіг ввести такі поняття, як "трансісторична структура", "креодне суспільство", "соціетальна катастрофа", "ефект футуристичної новизни", які дадуть змогу в контексті структурно-синергетичної концепції

соціодинаміки дослідити процес самоорганізації українського соціуму на еволюційному і біфуркаційному етапах його розвитку. Парадигмальний методологічний потенціал, що базується на класичній науці, перестав відповідати прискоренню суспільного прогресу, задовольняти процеси вирішення суперечностей, що й визначає необхідність звернення до досягнень некласичного і постнекласичного знання. Причини суперечностей, що виникли, полягають у висхідних методологічних постулатах, якими керувалася класична наука. Це, в першу чергу, принципи лінійності і детермінізму, які були покладені в основу практично всіх теорій соціокультурної динаміки, що активно розвивалися майже до середини ХХ ст. [4].

У контексті структурно-синергетичної концепції соціодинаміки сучасного соціуму виникли нові поняття. Трансісторична структура – метастабільний соціальний зв'язок, який виявляє дискретні зміни, але в цілому зберігає свої функціональні властивості як тривала часова протяжність. Креодне суспільство – це суспільство, що розвивається історичним шляхом, зміни напряму якого стають з часом нелегкими.

Соціетальна катастрофа являє собою нелінійну стрибкоподібну перебудову соціуму, яка виникає у результаті змін його і внутрішніх, і зовнішніх умов. Ефект футуристичної новизни – фетишизація абстрактних ідей та уявлень про майбутнє суспільство, що поглиблює невизначеність і алогізм вибору елітою і соціумом моделі суспільного перевлаштування суспільства.

Процес самоорганізації сучасного українського соціуму виходить з того, що будь-яке небажане явище слід розглядати як проміжний еволюційний процес оновлення, але необхідно при цьому адаптуватися не тільки до змін, а й навіть і до темпу змін. Важливо усвідомити ідею, що метою системи є те, що вона робить, але якщо поведінка організації не є раціональною, то наше розуміння цілей відрізняється від адекватних (істинних) цілей організації. Але процеси самоорганізації різними способами і методами в практичному плані можуть сприяти розробці теорії впливу на процеси самоорганізації. При цьому процес залишається самоорганізацією, а зміна керованого порядку системи підвищує ймовірність здійснення її самоорганізації в потрібному для нас стані (наприклад, кадрові зміни при адміністративній реформі). Відомо також і те, що дисипативні структури чутливі навіть до найслабших (випадкових флуктуацій) впливів, які приводять до незворотних якісних змін всієї соціальної системи в контексті стратегічного синергізму.

Згідно з цією концепцією, розвиток сучасного соціуму являє собою дискретний соціально-історичний процес. На еволюційній стадії розвитку соціуму домінує вплив трансісторичних структур, дезорганізація чи руйнування яких зумовлює рух кризового соціуму у форматі біфуркаційного сценарію. А в період соціетальної біфуркації вирішальну роль відіграють ціннісно-раціональні уявлення і спонтанні дії акторів, що надають їй (біфуркації) випадковий, хаотичний і навіть катастрофічний характер. Політика радикальної модернізації спрямована на те, щоб подолати стримува-

льний вплив трансісторичних структур на вітчизняний ґрунт, що породжує соціетальну катастрофу, в якій вирішальну роль відіграють стохастичні фактори. У форматі структурно-синергетичних аспектів трансформації сучасного українського суспільства можемо відзначити, що ці процеси мають нелінійний, катастрофічний характер.

Соціетальні біфуркації і хаотичні процеси в період радикальної модернізації сучасного суспільства виявили проблеми, яким у рамках класичної парадигми не вдається надати аргументоване пояснення. Соціальна синергетика адекватно досліджує біфуркаційний процес, але недостатньо описує і пояснює структурні аспекти соціетальної динаміки в контексті тривалої часової протяжності. У цій ситуації необхідний компліментарний підхід, який дає змогу доповнити соціальну синергетику концепцією трансісторичних структур, релевантною дослідженню стабільного стану соціуму [5].

Нові поняття (“трансісторична структура”, “креодне суспільство”, “соціетальна катастрофа”, “ефект футуристичної новизни”), що вводяться в науковий обіг для формування концепції розвитку сучасного соціуму в глобальному вимірі, адекватно відображають синергетичні аспекти сучасного українського суспільства як відкритої самоорганізуючої системи, ключовим елементом якої є трансісторичні структури. “Синергетика доповнює бачення поетапного розвитку цієї діалектичної єдності ідеєю динамічного хаосу: 1) у стані порядку складної системи її форма найліпшим чином відповідає змісту і сприяє його розвитку; 2) коли застарілі, невідповідні моменти форми починають переважати над відповідними, вони стають перешкодою розвитку змісту – відбувається занурення системи в хаос. І що сильнішою стає ця невідповідність форми змісту, то менше лишається стійких відносин між елементами системи. Це стадія динамічного хаосу, яка несе в собі багатство можливих структур; 3) стан хаосу характеризується принциповою відкритістю системи та робить можливим каналізування ззовні рис, невиявлених у стані гомеостазу. Через конструктивність хаосу відбувається якісне зміння віджилої форми і відновлюється її відповідність змісту” [1, с. 74].

У самоорганізуючих системах упорядкованість і саморозвиток зумовлені утворенням кооперативних зв'язків із безладу (хаосу), який властивий нерівноважному стану. Поняття організації як альтернативи поняттю самоорганізації пов'язано із свідомою діяльністю людини. Результатом такого співіснування є процес коеволюції як сумісного розвитку природних і виробничих технологій у рамках системи взаємодії. В процесі коеволюції вирішальну роль відіграють не боротьба за існування, а взаємодопомога, узгодженість і співпраця. Взаємопов'язаність коеволюційних змін виконує функцію збереження цілісності системи й участі у становленні нової цілісності сучасного соціуму. Соціум – складна відкрита система, стійкість якої постійно порушується дією як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що є джерелами саморозвитку системи. Розгляд соціальних систем як відкритих розширює наші уявлення про нерівномірність еволюції цивілізацій і про

рушійні сили соціальної самоорганізації, здатних ініціювати поштовх до самоускладнення системи, прискорення темпів її розвитку.

Еволюція соціальної системи визначається двома протилежними тенденціями – тенденцією до ентропії, руйнування і тенденцією до негентропії, творення. Ці дві тенденції формують, відповідно, біфуркаційну й еволюційну траєкторії розвитку соціуму. Механізм біфуркаційних переходів визначає таке співвідношення необхідності й випадковості в історичному процесі: на етапі еволюційного розвитку (в періоди сталого, стабільного існування системи) провідну роль відіграє необхідність, а випадковість – у точці біфуркації (в перехідні епохи, коли народжуються нові структури, змінюється диспозиція соціальних сил) [6].

Упорядкування в сучасному соціумі відбувається через нестійкість, що забезпечує необхідну розмаїтість елементів (підсистем), що потенційно містять у собі варіанти майбутнього розвитку системи. Наведена картина соціальної дійсності передбачає визнання тези про необхідне циклічне чергування режимів існування соціальної системи – структур народження порядку і структур збереження порядку. Таке чергування етапів самоорганізації системи не може перетворитися в природний маятник, тобто не може стати подібним до закритої, рівноважної системи з постійним поверненням у вихідну точку. Розімкнення циклу забезпечується феноменом біфуркації, тобто непередбачуваності чергового повороту, хоча він здійснюється в рамках чергового етапу, тому що вибір обмежений набором накопичених можливостей.

Як свідчить застосування синергетично-структурної методології до аналізу процесів, які відбуваються в сучасному соціумі, сьогодні світ став набагато складнішим, світом стрімкого і прискореного обміну енергією та інформацією не стільки з природою, стільки всередині людської спільноти. Це – світ зростаючої неоднорідності його компонентів, зв'язків та трансформованих гомеостатів, світ найпотужніших конкуруючих кооперацій та асимільованих ними активностей менш організованих систем. Світ, який людство тисячоліттями створювало й організовувало, став сьогодні складною самоорганізованою системою, яка звільняється від підкорення людині і нав'язує людині свої закони. В цих умовах, на жаль, перебувають у стані кризи історично сформовані інститути соціального управління. Втрачає свою силу і традиційно сформований державний апарат. Фактично поза досяжністю влади знаходяться тероризм і організована злочинність. Заплутавшись у складному динамічному переплетінні транснаціональних процесів, зазнає краху традиційна економічна теорія, а разом з нею – надії на ефективне регулювання ринкових відносин. У світі зростає невизначеність і, відповідно, багатоваріантність у виборі, яким управляє Випадок. Нове вривається буквально у всі сфери буття і кожної людини, а це руйнує старі механізми формування і регулювання соціальних відносин. Особисте і суспільне життя насичене невпевненостями, ризиком, жорсткими конфліктами, непередбачуване навіть на найближчу перспективу. Соціальне управління, що ґрунтується на раціональних стратегіях і тактиці, стає неефектив-

вним і навіть парадоксальним у своїх результатах, а складна, традиційно бюрократична державна система не здатна регулювати відхилення, які породжуються поведінкою, що розриває межі як адміністративно-формалізованих, так і неформалізованих норм [7].

У зв'язку з цим сучасним соціумом, що перебуває в умовах трансформацій, гостро постала дилема: 1) чи силою державної влади ввести стихію нового в жорсткі рамки відносин; 2) чи дати свободу соціальній творчості і спрямувати енергію спонтанних перетворень на перетворювальні цілі суспільства. Перший варіант суміжний з повільним просуванням країни у соціальному розвитку; другий потребує кардинального перегляду традиційних принципів, форм і методів соціального управління, вироблення у державних діячів нового світобачення, що базується на знанні синергетики як постнекласичної засади нової парадигми.

Важливим моментом у цьому напрямі є осмислення сутності і ролі креативності у процесах соціальної самоорганізації сучасного соціуму. Під соціальною самоорганізацією сучасного соціуму розуміється самостійне, тобто здійснюване без зовнішнього цілеспрямованого програмування, формування суспільних відносин. Змістовною основою процесу соціальної самоорганізації сучасного соціуму є коопераційна діяльність індивідів, у результаті яких створюються структури, що являють собою сукупність розміщених у певному порядку функціональних інститутів з включенням у них індивідів, груп, спільнот. Структура має соціогенетичну пам'ять, тобто здатність фіксувати статус "першодіяча", що брав участь у створенні структури, зберігати відповідні вимоги й умови в конкретному функціональному інституті, а також оновлювати структуру відповідно до нового часу.

Креативний ефект реалізації цієї здібності виражається в безперервному процесі істотного оновлення соціального життя, революційному розвитку спільнот людей і соціальної складової сутності людини. Креативність розкриває безмежні можливості людини у своєму життєоблаштуванні, супроводжується перетворенням індивідуального і коопераційного способу діяльності, сприяє стимулюванню розвитку новаторських потенцій і здібностей людини, які в практичній діяльності породжують емерджентні події. Процес соціальної самоорганізації сучасного соціуму підтримується креативною сутністю людини, яка прагне змін, долає дезорганізацію екстремальності та приводить організацію у стан порядку, сприяючи упорядкуванню відносин і перетворюючи організацію на відкриту, упорядковану, здатну для подальшого розвитку і становлення. Цей процес називається антропосоціальною синергією.

В результаті цих процесів самоорганізація сучасного соціуму формується на засадах постнекласичної науки: 1) у міру підвищення складності всіх процесів соціальні утворення стають плинним соціокультурним полем, у якому межі із середовищем стають адаптованими і прозорими; 2) стійкість досягається за рахунок параметрів порядку, що виникають і оновлюються в процесі безперервної самоорганізації; 3) відкритість таких утворень забезпечує їх діалог зі світом, розкриває перед ними можливості

процесу становлення. Креативна поведінка середовища породжує креативну відповідь індивідів, які знаходяться в креативній ситуації об'єкта. Система розвитку сучасного соціуму є продуктом процесів самоорганізації, що приводять до змін, які відбуваються в суспільстві. Формування цієї системи прискорює креативність соціального життя. Якщо раніше для відкриття кордонів однієї держави потрібні були переважно воєнні дії, то сьогодні на зміну їм приходять способи інформаційного та економічного впливу. Спроби економічної, політичної та воєнної кооперації провідних держав світу являє собою, як формування нових систем розвитку сучасного соціуму, пов'язаних із глобалізацією світу. Проте неупереджено помітно всі ознаки вступу людської спільноти в новий формат системних криз, які вже охопили як розвинуті країни світу, так і ті, що розвиваються. Проте криза як кульмінація невизначеності очищує простір для креативних дій, сприяє генезису нових систем у розвитку сучасного соціуму, що створює переважно нові умови для їх функціонування [8].

Висновки. Некласичний етап розвитку науки висунув нові парадигмальні основи розвитку сучасного українського соціуму. Нова система пізнавальних ідеалів і норм забезпечує значне розширення поля управлінських об'єктів, відкриває напрями для освоєння складних саморегульованих систем. Такі об'єкти характеризуються багаторівневою організацією, наявністю автономних і варіабельних підсистем, масовою стохастичною взаємодією їх елементів, існуванням управлінського рівня і зворотних зв'язків, які забезпечують цілісність розвитку сучасного соціуму як єдиного соціального організму. У результаті складна динамічна система здатна забезпечувати стабільність свого внутрішнього середовища при певних змінах оточуючого середовища.

Синергетика вважається універсальним науковим підходом, який вивчає причини виникнення нерівноважної впорядкованості та формування дисипативних структур. Синергетику часто розглядають як метод еволюційного моделювання в тих випадках, коли методи функціонального детермінування не спрацьовують, оскільки створюються умови, коли еволюційний процес не можна представити як плавну заміну деяких рівноважних станів, у яких межі та рівні активності структурних компонентів чітко окреслені. Отже, використання основ структурного і синергетичного методів надає перевагу при аналізі нестійких соціальних систем, якими і є суспільства перехідного типу.

Список використаної літератури

1. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за ред. В.П. Беха, Н.В. Крохмаль та Г.О. Нестеренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 522 с.
2. Берталанфі Л. История и статус общей теории систем / Л. Берталанфи // Системные исследования. – М., 1979. – С. 20–38.
3. Высоцкий Л.Л. Основы эволюционного менеджмента / Л.Л. Высоцкий. – Новосибирск : СибАГС, 2001. – 194 с.

4. Евстигнеева Л. От стандартной экономической теории к экономической синергетике / Л. Евстигнеева, Р. Евстигнеев // Вопросы экономики. – 2001. – № 10. – С. 24–39.
5. Концепции самоорганизации: становление нового образа научного мышления. – М. : Наука, 1994. – 207 с.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенглер. – М. : Прогресс, 1986.
7. Русинов Ф.М. Менеджмент и самоменеджмент в системе рыночных отношений : учебное пособие / Ф.М. Русинов, Н.Ф. Никлин, Л.В. Фаткин. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 352 с.
8. Соловьев В.С. Теория стратегического управления социальными организованными системами : монография / В.С. Соловьев ; СибАГС. – Новосибирск, 2000. – 500 с.

Стаття надійшла до редакції 10 вересня 2012 р.

Воронкова В.Г. Формирование концепции развития современного социума в глобальном измерении: структурно-синергетическая методология

В статье раскрываются условия формирования концепции развития современного социума в глобальном измерении с точки зрения структурно-синергетической методологии, в контексте которой объясняются познавательные возможности социально-синергетической парадигмы социальных изменений; рассматривается процесс самоорганизации на эволюционном и бифуркационном этапах развития; обосновывается концепция структурно-синергетической социодинамики и роль трансисторических изменений в создании цивилизационных условий развития современного социума.

Ключевые слова: *современный социум, структурно-синергетическая методология, социальные изменения, самоорганизация, бифуркация, социодинамика современного социума, самоуправленческое общество, глобализация.*

Voronkova V. Formation of the concept of development of contemporary society in a global dimension: structural-synergy methodology

The article reveals the conditions of formation of the concept of development of modern society in the global dimension in terms of structural-synergistic methodology, which explains the cognitive capabilities of social and societal changes can be synergistic paradigms, explores the process of self-organization in evolution and acquired new stages of development; based on the concept of structural-synergistic social dynamics and the role of the historical changes in the creation of trans-cultural conditions for the development of contemporary society.

Key words: *modern society, structured methodology, societal change synergy, self-organization, bifurcation, the social dynamics of modern society, society of self-governmental, globalization.*

УДК 316.3;316.422 (470+571)

В.В. МЕЛЬНИК

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

У статті подано аналіз розвитку процесів глобальної інформаційно-комунікаційної системи, яка кардинально змінила умови для культурного обміну та взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, все більш успішно стираючи просторові, часові, соціальні, мовленнєві та інші бар'єри, формуючи єдиний інформаційний простір. Відзначено, що ускладнення й диверсифікація впливу глобалізаційних процесів привели до розвитку досліджень глобалізації та її впливу на розвиток сучасного соціуму. Зроблено висновок, що глобалізація являє собою рушійну силу історичного розвитку сучасного соціуму.

Ключові слова: *глобалізація, інформатизація, негативні фактори, позитивні фактори, глобальна інформаційно-комунікаційна система, єдиний інформаційний простір, культура, культурна глобалізація, сучасний глобальний соціум.*

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що, по-перше, в сучасних умовах, як ніколи раніше, залишається проблема адекватності наукової теорії й наукової історії природничо-історичному процесу, проте рівень і якість соціального знання не відповідає цим завданням; по-друге, без пізнання історичного минулого неможливе осмислення сучасних процесів, оскільки історія є основою для самовизначення й усвідомлення ідентичності як окремої особистості, так і будь-якої іншої спільноти; по-третє, в умовах глобалізації спостерігається небезпечно розмивання історії в різних жанрах, яке призвело до падіння її значення як базису для гуманізації та гуманітаризації суспільства, що стає загрозливим в умовах глобалізації; по-четверте, історія надає можливість адекватно визначити роль кожного народу в історії націй і на цій основі зберегти свої традиції, що особливо актуалізується в ситуації зростання глобалізаційного тиску, що виявляється, зокрема, як спроба універсалізації світової спільноти. Таким чином, актуальність і практична значущість питань, пов'язаних з глобалізаційними процесами, трансформації історії та модернізації соціуму, їх сутності й тенденцій розвитку набуває першочергового значення. Неоднозначність перебігу глобалізаційних процесів, з одного боку, і зростання ролі історії в контексті вирішення проблем гуманізації та гуманітаризації суспільства – з іншого, передбачає більш пильну увагу саме до світоглядної сутності історії [1].

Мета статті – дослідити розвиток процесів глобальної інформаційно-комунікаційної системи.

Початок ХХІ ст. – це переломний момент історії людства, і самоочевидними стають такі аспекти його розвитку, які не вкладаються в уявлення про всесвітню історію, соціум і цивілізацію в цілому. Дослідники констатують перехід не просто на новий етап глобалізації та віртуалізації історичного розвитку, а в новий системний стан соціуму. Формуються принципово нові, відмінні від існуючих до сьогодні закони розвитку соціуму – всезагальні, істотні, необхідні й достатні характеристики соціальної еволюції в цілому. Повноцінний аналіз глобалізації як форми історичного процесу з погляду філософсько-світоглядної проблематики неможливий поза розумінням місця та ролі гносеології в сучасній науці, оскільки аналізована нами пізнавальна ситуація до теперішнього часу не мала прецедентів у соціальній філософії. Це пов'язано з тим, що істотні характеристики процесів глобалізації в їх категоріальному аналізі не були актуалізовані в рамках спеціальних досліджень сучасних проблем. Ця гносеологічна ситуація має два аспекти: 1) основні уявлення про глобалізацію тривалий час були підпорядковані концептуально-ідеологічному протистоянню й тому спрощували дослідну ситуацію; 2) унаслідок стрімкого ускладнення соціокультурних параметрів сучасної наук на передній план як інноваційні предметні сфери дослідження вийшли наукознавство та методологія науки, які власне не підміняли соціально-філософський рівень дослідження науки, хоча певною мірою й були пов'язані з ним. Аргументом на користь цього дослідження може бути певна залежність результатів наукових робіт від реалізації глобальних процесів, що породжує багато різноманітних і суперечливих ідей науково-популярного характеру про глобалізацію та умови її перебігу [2].

Соціально-філософський дискурс глобалізації включає суперечливі трактування, що стосуються співвідношення глобалізації й модернізації, історичних перспектив самої глобалізації та сутності самої історії. Це свідчить про те, що в ході глобалізаційних процесів конфігурацій соціальних, економічних і культурних відносин у всьому світі виникає потреба в новій адекватній епістемології, яка давала б можливість концептуалізувати ці зміни. До найбільш значущих цивілізаційних тенденцій сучасності варто віднести процеси глобалізації й інформатизації, що перебувають у діалектичній єдності та взаємозумовленості. Саме їх синтез дедалі більшою мірою визначає генеральний напрям соціального розвитку людства на найближчу перспективу. Під час аналізу сучасних тенденцій, слід враховувати такі фактори:

1. Глобальні процеси розгортаються на фоні системної кризи всієї людської цивілізації, яка на тлі системної кризи має відбутися приблизно в 2025–2030 рр. (розрахунок С.П. Капіци).

2. Найважливішим фактором сучасного культурного клімату є постмодернізм, який перестав бути вузькою інтелектуальною модою й перетворився на головну форму стихійного світогляду більшої частини освіченого людства.

3. Одним з визначальних факторів структурно-якісних трансформацій культурно-цивілізаційних параметрів сучасного світу й самої психіки людини найближчого майбутнього є екранна революція, що за своїм значенням порівнюється з виникненням людства. Віртуалізація реальності, аналогічно до будь-якої соціально-інформаційної технології, є **амбівалентним** процесом і включає подвійне призначення, тобто характеризується не менш потужним соціальним негативом. Завдяки новому інформаційному режиму сучасний соціум стає прозорим для будь-яких інформаційних імпульсів. Інформаційне суспільство, отримавши небачену раніше свободу, єдність у багатоманітності, динамізм розвитку, набуває нової міри вразливості перед деструктивними факторами й різними соціальними девіаціями. Глобалізація являє собою перехід у нову якість соціального буття, що виявляється в кризі історичного нарративу як моністичної концепції минулого, що переходить у моністичний проект майбутнього та зумовлює потребу в багатомірному баченні соціального часу, визнанні плюралізму форм модерніті.

Негативні фактори, які отримали в глобальній системі нові стимули й можливості, різноманітні, їх діапазон розгортається в межах від міжнародного тероризму до хакерства, стандартизації культурних цінностей, поширення маніпулятивних технологій. Безперечно, світова спільнота ще не оволоділа повною мірою новими інструментами соціального управління, не освоїлася з реальністю глобальної інформаційної системи, не навчилася приборкувати інформаційні потоки. Необхідне формування нової культури – інформаційної, нової етики – етики віртуальних комунікацій, нових знань і вмінь, навчання нових професій і технологій. Саме в цьому векторі розвитку суспільства та особистості слід вбачати **джерело соціального оптимізму**. Як процес багатоманітний, і, ймовірно незворотний, глобалізація характеризується такими явищами, які зумовлюють неоднозначне ставлення до неї. Усвідомлюючи сильні сторони, тобто позитивні моменти впливу нових інформаційно-комунікативних технологій на сферу освіти й стан культури повсякденності, багато вчених відчують тривогу з приводу негативних тенденцій глобалізації в цілому. До таких правомірно віднести й такі феномени, як інформаційна невпорядкованість і втрата критеріїв відбору інформації. Спостерігається розрив між технологічним потенціалом інформатизації соціуму й особистості та якісними характеристиками глобалізації стосовно стану культури. **Глобальна інформаційно-комунікаційна система** кардинально змінила умови для культурного обміну й взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, все більш успішно стираючи просторові, часові, соціальні, мовленнєві та інші бар'єри, формуючи єдиний інформаційний простір [3].

Позитивне значення цих процесів важко переоцінити. Завдяки їм великі шари людей були звільнені з інформаційного обмеженого кола буття з переважанням матеріальних, соціальних параметрів і занурені в інформаційний простір нового часу, що постійно розширюється. Наш сучасник

отримав можливість осягнення світу в режимі он-лайн та інтерактивної участі у процесі культурогенезу, меж його сприйняття, які постійно розширюються. Все це дає в потенціалі можливість кожному будувати стратагеми своєї соціальної діяльності. Прискорення та інтенсифікація історичного процесу взаємопроникнення економік і культур у соціально-філософському дискурсі ХХ ст. були осмислені як “зтиснення” простору, у якому розгортається людська діяльність. Концептуалізація цього “зтиснення” здійснювалася в напрямі виділення його причин – якісного стрибка в розвитку технічних і технологічних засад комунікації, її наслідків, серед яких відзначалися зміни характеру й діапазону можливостей діяльності, змісту екзистенційного досвіду людини, переструктурування соціального простору та часу, інтенсифікації впливу комунікації на масову свідомість. Глобалізація осмислювалася з погляду породжуваних нею ризиків політико-економічного характеру для національних держав і культур, а також – у концепції М. Гайдеггера – ризику уніфікації та об’єднання екзистенційного досвіду. Розглядаючи глобалізацію як тенденцію об’єднання, мислителі ХХ ст. асоціювали її з розвитком та універсалізацією капіталістичної соціально-економічної системи, модернізацією в її лінійному трактуванні, підводячи засади під уявлення про глобалізацію як якісну зміну соціального буття [4].

Ускладнення й диверсифікація впливу глобалізаційних процесів привели до розвитку спеціалізованих і предметно-диференційованих досліджень глобалізації засобами економічних наук, соціології, політології, культурної антропології, філософії. Диференціація сприяла плюралізму теоретичних уявлень про глобалізацію, суперечності з якими корелюють з іманентними суперечностями самого цього процесу, а також підтвердження чи не підтвердження поверхової думки про незворотність чи односпрямованість глобальних змін. Згідно з результатами сучасних досліджень слід виділити такі **тенденції в рамках глобалізації**: 1) детериторизація соціального простору; 2) поширення позатериторіальних форм соціальної діяльності; 3) зростання соціальної й економічної взаємозумовленості; 4) прискорення соціального часу, а також такі характеристики процесу глобалізації, як довгостроковість, багатосторонність, нерівномірність і сегментованість розвитку [5].

У соціально-економічному дискурсі глобалізація і модернізація являють собою протилежно спрямовані тенденції соціодинаміки. Існуючі концепції сучасного суспільства слід категоризувати у дві групи:

1) “теорії залежності”, що описують глобалізацію як процес формування єдиної світової капіталістичної соціоекономічної системи інститутів, диференційованої на “центр” і “периферію”, пов’язані з відносинами нерівності, взаємною залежністю і мультикультурним територіальним поділом праці;

2) “теорії розвитку”, які оперують концептом модернізації, ключова ідея яких полягає в тому, що диференціація на центр і периферію не абсолютна, і менш розвинуті суспільства мають можливість швидко підвищити

рівень розвитку шляхом рецепції більш раціональної та ефективної моделі інституціональної структури. Згідно з теорією розвитку, перспективу модернізації становить конвергенція соціально-економічних систем, тоді як “теорії залежності”, ключовим концептом яких є глобалізація, акцентують увагу на аспектах диференціації та фрагментації, залежності й потенційної конфліктогенності в глобальній системі.

Соціально-філософський дискурс дає можливість розглядати глобалізацію та модернізацію в єдності як продукт і етап розвитку раціоналістичної конфігурації суспільної свідомості, основними параметрами якої є секуляризм, антропоцентризм, науковість та інструментальність, а також про-інноваційний підхід, що орієнтується на пошук можливостей ще більшої раціоналізації. У свою чергу, раціоналістична конфігурація суспільної свідомості породжена універсальним технологізмом людської позиції щодо світу. Глобалізація інновацій є найважливішою тенденцією сучасних глобалізаційних процесів, що позначають траєкторії структурування глобального технологічного та соціального простору. Раціоналістичні тенденції глобалізації виявляються в процесі формування глобальної культури на основі поширення уніфікованої моделі раціональності та ексклюзії типів раціональності, властивих локальним культурам, та ірраціональних моделей осягнення світу. Незважаючи на те, що культурні виміри глобалізації визначаються як процес гомогенізації світової культури, вони включають і зустрічну тенденцію диференціації та плюралізації культур. Формування світової культури як гомогенного утворення приводить до релятивізації культурних уявлень і розхитування етноцентричного абсолютизму. З іншого боку, виникає реактивне устремління до культурної автентичності, актуалізації самобутніх рис локальних культур. Інтенсифікація світової культури сприяє зміцненню тенденції регіоналізації завдяки організації регіональних медійних центрів, діяльність яких актуалізує субідентичності місцевого населення. Цей же результат виникає через адаптаційні технології у сфері споживання та поп-культурі. Поширення глобальної культури приводить до взаємопроникнення її локальних культур у нових комбінаціях і виникнення нових синтетичних культурних утворень – так званої креолізації культури [6].

Значущим наслідком глобалізації культури є переструктурування ідентичностей. Глобалізація сприяє розмиванню сакральних цінностей, що лежать в основі етнокультурних ідентичностей, створюючи гомогенний праксеологічний і раціоналізований контекст, що провокує актуалізацію протестних рухів на захист етнокультурної ідентичності. Водночас завдяки глобалізації відбувається структурне ускладнення і змістовне збагачення ідентичностей, їх гібридизація, у результаті чого ідентичність стає багатшаровою, поєднуючи в єдиній структурі етнокультурний і глобальний рівні. Глобалізація створює єдиний інформаційний простір і глобальні інформаційні канали, що організують новий вимір медіації, через посередництво якого відбувається трансляція та адаптація глобального соціального досві-

ду до сприйняття населення на локальному рівні. Глобальний соціальний досвід транслюється через глобальні інформаційні канали, набуваючи в цьому процесі нової інтерпретації та переосмислення в глобальній перспективі. Глобальні мережі мас-медіа в єдиному комунікаційному просторі стають інститутом, який забезпечує можливості локальних товариств осмислювати свій соціальний досвід та його культурні передумови, а когнітивні конфігурації локальної культури функціонують як механізми фільтрації глобальної інформації, яка перетворюється на локальний сегмент комунікативного простору [7].

Глобалізація, що розуміється як “глокалізація”, репрезентує собою діалектичну єдність зміцнення й локального, утворення глобальних центрів і реактивного укріплення локально-національних, а також ослаблення національних макроакторів і структур при посиленні субнаціональних, що ставлять перед людством проблему оптимізації співвідношення протилежних одна одній тенденцій децентралізації. Під впливом глобалізації субнаціональні владні структури активізують свою діяльність з розвитку міжнародних обмінів, залучення іноземних інвестицій і нарощування людського капіталу, але водночас глобалізація інтенсифікує тенденцію централізації, оскільки сприяє зростанню впливу факторів макроекономічної політики, перш за все, фінансово-кредитної, підвищенню ролі центральних банків. Глобалізація породжує проблему зниження адекватності та ефективності нормативної регуляції соціальної життєдіяльності. Унаслідок детериторізації відбувається релятивізація національної держави як суб’єкта правової регуляції, формуються наднаціональні та позатериторіальні структури правової регуляції й управління. Розмивається ідентифікаційна межа між “своїми” та “чужими” нормами, відбувається розмивання й релятивізація у свідомості населення соціальних норм національних правових систем, що підривають їх об’єктивну ефективність. З іншого боку, унаслідок зростання прозорості територіальних кордонів і взаємовпливу посилюється позитивний вплив глобального оточення на отримання політико-правових норм у межах національних держав [8].

Дослідження глобалізації як рушійної сили історичного розвитку сучасного соціуму передбачають певний алгоритм аналізу й вирішення проблем, пов’язаних з роллю історії у світовій спільноті, що потребує аналізу основних підходів. *Історіософський вектор* включає в себе аналіз ступеня розробленості цієї теми за таким напрямом.

Перший напрям – це праці провідних філософів різних наукових напрямів (Аристотель, Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель), присвячені проблемам гносеології історії як специфічного наукового напрямку, в яких розглянуто різні аспекти актуалізації історичного минулого. Крім того, зарубіжні (М. Вебер, Г. Гадамер, Д. Коллінгвуд, К. Поппер, Б. Рассел), а також російські й українські вчені (В. Асмус, А. Барг, О. Субтельний (“Україна: історія”, 1988), І. Лисяк-Рудницький (“Історичні есе” в 2 томах, 1994),

О. Пріцак, Я. Пеленський, Ф. Турченко досліджують особливості історичної свідомості, сучасного державотворення та онтологічні аспекти минулого.

Другий напрям – це праці з філософії історії, які зробили значний внесок у дослідження цієї проблеми (Р.Дж. Коллінгвуд, Б. Кроче, А. Тойнбі, Е. Трельч, Л. Февр, Ф. Фукуяма, О. Шпенглер, М. Еліаде, К. Ясперс, а також російські вчені: Л. Карсавін, І. Лосський, А. Лосєв, П. Сорокін, І. Ільїн; українські вчені: Д. Чижевський (“Про історію філософії України”), М. Грушевський).

Третій напрям присвячений аналізу праць методологічного характеру історичного пізнання (Ю. Петрова, Е. Ільєнкова, І. Кона, В. Андрущенко, О. Базалука, В. Бежа, В. Воронкової, І. Предборської).

Вивчення різних інтеграційних процесів, які тією чи іншою мірою розкривають *зміст ідеології глобалізації*, її вплив на суспільне життя, представлено у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Широта цієї проблематики зумовлена різноплановістю й амбівалентністю цих процесів, у зв’язку із чим виникає необхідність класифікації джерел, виходячи з різних спектрів проблематики глобалізації. Процес формування різних концепції глобалізації в предметному полі соціальної філософії ускладнюється комплексним характером глобалізації, її поліструктурною й багатофункціональною природою. Тим не менше, накопичений теоретичний та емпіричний матеріал досвід реальної соціальної політики в умовах глобалізації створює необхідні передумови для її системної рефлексії й виведення регіоналізації на рівень самостійного напрямку соціальної філософії. Ефективність процесів глобалізації як форми історичного процесу залежить від соціального, політичного та економічного контексту, місця та часу, історичного минулого.

Залежно від цього дослідження з глобалізації поділяють на ряд напрямів.

До першої групи дослідників належить прихильники глобалізації, які розглядають її форму модернізації: М. Кастельс, І. Валлерстайн, Дж. Стігліц, У. Бек, З. Бжезинський, Н. Хомський, Дж. Сорос, Ж. Бове, П. Друкер, Е. Ласло, Ф. Майор. В окремих працях спостерігається аналіз ідеології глобалізації: К. Раслер, В. Томпсон, Ф. Фукуяма, Д. Сорос, А.Дж. Тойнбі, А. Етціоні, Р. Коллінз, Р. Глоссон, Д. Бентлі, Д. Медоуз, С. Браун, П.Дж. Б’юкенен.

Друга група дослідників представлена провідними напрямами світової науки, які розуміють глобалізацію як природничо-насильницький процес. Звернення до праць В. Казначєєва, В. Немировського, А. Усула зумовлено необхідністю теоретико-методологічних аспектів ролі вестернізації в суспільному розвитку, які інтерпретують глобалізаційні процеси як ефективний інструмент встановлення “нового світового порядку”, тому право диктувати волю й управляти світом буде належати тільки суб’єктам глобалізації. Найбільш яскраво висловили цю точку зору у своїх працях В. Іноземцев, А. Глазєв, А. Панарін. Проблеми соціальної трансформації

розкрили У. Бек, І. Валлерстайн, Г.-П. Мартін, Дж. Сорос, Т. Фрідман, Х. Шуманн, Е. Азроянц, А. Уткін, Ю. Шишков.

Третя група дослідників сучасного світовлаштування розглядає глобалізацію в діалектичному плані. Різні аспекти аналогічного підходу представлені в працях ряду зарубіжних авторів, таких як: А. Бланкенагель, Д. Грей, Д. Лукач, У. Пройсс, Л. Фробеніус, С. Хантінгтон; російських: Г. Ділігенський, М. Делягін, В. Іноземцев, А. Панарін, І. Орлова, Н. Моїсеєв.

Четверта група дослідників інтерпретує глобалізацію як тотальну вестернізацію, яка аналізується в доробках С. Аміна, Л. Бентона, А. Гілпіна, А. Каллінікоса, Н. Глейзера. **Глобалізація** – це поширення у всесвітньому масштабі регульованих Заходом інформації та засобів дозвілля, які справляють відповідний вплив на цінності, звідки ця інформація проникає. У цьому контексті актуалізується проблема співвідношення глобалізації та інтернаціоналізації як близьких процесів. Інтернаціоналізацію часто розглядають або як стадію, що є попередньою стадією розвитку світової цивілізації (А. Володін, Г. Широков), або як етап чи форму останньої (Г. Шахназаров), або ж глобалізація та інтернаціоналізація вживаються як синонімічні поняття (А. Бузгалін, А. Колганов). Проте всі вчені в цьому питанні сходяться на тому, що інтернаціоналізація є закономірним етапом становлення системи світових капіталістичних відносин, які проводяться на глобалістській основі [9].

П'яту групу становлять дослідження, які пов'язують виникнення глобалізації, перш за все, зі зняттям можливих бар'єрів на шляху розвитку економіки й культури. Це праці таких учених, як: А. Етціоні, Р. Коллінз, Р. Глоссон, Д. Бентлі, Д. Медоуз, С. Браун, П. Дж. Б'юкенен. Різні автори глобалізацію й регіоналізацію розуміють по-своєму. Для деяких дослідників (І. Валлерстайн) вона являє собою об'єктивний процес об'єднання національних економік у єдину загальносвітову систему. На їх думку, в основі ідеології глобалізму лежить комунікаційне зближення, планетарна наукова революція, міжнаціональні соціальні рухи, реалізація телекомунікаційних технологій, інтернаціональної освіти. Ідеологія глобалізації стає реальністю, коли виникає відкритість світу, коли високі технології входять у побут і лібералізація у сфері економіки й політики перетворюється на головний принцип організації суспільного життя.

Для шостої групи дослідників характерні спроби відходу від традиційних напрямів осягнення сучасної ролі суспільно-політичної реальності через посередництво монолінійного, формаційного підходу до історичного розвитку соціуму. Характер і методологія історичного пізнання визначаються змістом відповідних дослідних завдань, а різні подачі історичних подій не виключають, а доповнюють одна одну залежно від конкретних завдань, об'єктів і джерел [10].

Сучасне суспільство також якісно відрізняється від спільноти, як спільнота від общини. У сучасному суспільстві добування й переробка природних ресурсів змінюється добуванням і переробленням інформації та

розвитком сфери послуг. Матеріальне виробництво перетворюється на виробництво послуг, серед яких на перше місце виходять інформаційні технології, які захоплюють практично всі найважливіші сфери суспільного життя: промислову, політичну, воєнну, культурну.

Зміна технологічного базису позначилася на організації всієї системи соціальних зв'язків, у результаті чого змінилася структура зайнятості, співвідношення професійно-кваліфікаційних груп. У сучасному суспільстві взаємодія людей визначається їх соціальними статусами, а статуси визначаються не індивідуальними характеристиками людей, тих чи інших основних груп, а загальнозначущими факторами: освітою, досвідом, талантом.

Серед теорій сучасного глобального суспільства варто виділити:

1) теорія глобального суспільства І. Валлернстайна.

Теоретики глобалізації пов'язують соціальний розвиток країн-лідерів з їх експансією (економічною, політичною, культурною). З 1750 до 1950 р. відбувався процес становлення єдиної світової капіталістичної системи, поляризації світу. Ядро глобального суспільства (світові лідери виробництва) закріплюють пріоритети за рахунок застосування етнорасових форм організації праці – експлуатації колоній та національних окраїн. До середини ХХ ст. визначилися лідери світового процесу, і процес розвитку світу стабілізувався. Людська цивілізація в цілому розвивалася в рамках двох систем: існують сильні центри, а останній світ (економічно залежні країни) – економічно прив'язаний до центру. Екстенсивний шлях розвитку світової системи завершився. Глобальне суспільство є поляризованим, оскільки національний розвиток у такій системі досягається тільки за рахунок інших суспільств, тобто за рахунок інших націй. Монополія центру може бути порушена у випадках: 1) об'єднання менш розвинутих країн на регіональному рівні – створення суперпериферії, яка віддає ресурси на будівництво локального ядра; 2) радикального вдосконалення технологічної бази виробництва “периферійного” суспільства [11];

2) концепція комунікативного суспільства Н. Лумана.

Проходячи у своїй еволюції етапи сегментації, стратифікації й функціональної диференціації, суспільство, зрештою, переживає стан автономізації всіх своїх найважливіших систем. Господарство, право, політика, наука, релігія починають відтворюватися за своїми власними законами, що робить розвиток суспільної системи неузгодженим і дисгармонічним. Усі соціальні сфери (спеціалізовані системи відносин) суспільства говорять різними мовами, чи, іншими словами, використовують різні “символічно узагальнені засоби комунікації”, тому їх семантичні світи “непрозорі” один для одного, а цінності однієї підсистеми індіферентні для іншої. Такий “розпорошений” світ не може регулюватися загальним культурними нормами:

1) спеціалізація й диференціація суспільства привели до розподілу основних сфер, всі вони використовують різні цінності, що порушує комунікацію в суспільстві;

- 2) автономізація різних сфер суспільного життя;
- 3) криза ідентифікації, самовіднесення людей до певних соціальних спільнот;
- 4) зростання космополітизму;
- 5) порушення соціальних зв'язків між людьми;
- 6) зростання індивідуалізму.

У процесі соціальної еволюції суспільства відбуваються такі зміни, як тиск соціальних систем і віддалення їх від безпосереднього міжособистісного спілкування. Якщо на більш ранніх ступенях свого розвитку суспільство являло собою більш цілісну систему й могло ідентифікувати (самоінтерпретувати) себе як державу, то тепер воно перетворилося на “чисту можливість комунікації”, повселюдної соціальної взаємодії, світову спільноту. А до чого може привести ця тенденція? Звичайно, до зростання “космополітизму” й розмивання соціальної ідентичності. Багато людей доходять висновку: “Батьківщина там, де мені добре”. І це не простий егоїстичний вибір – суспільство саме перестає стукатися в душу до простої людини, світ переживає “кризу ідентифікації”, моніторинги свідчать, що в різних регіонах світу за останні 10 років у 2–3 рази стало більше людей, які взагалі не замислюються про свою соціальну належність (приналежність до певної сім'ї, товариського середовища, поселенської, статусної, професійної групи, етносу, нації). У цьому розумінні світ сучасного соціуму “руйнується” не тільки на мікрорівні, а й на рівні мікрозв'язків і відносин групової належності. Учений-футуролог Дж. Нейсбіт назвав заключне десятиліття ХХ ст. “тріумфом індивідуального” [12].

Соціокультурні виміри сучасного соціуму розгортаються в добу глобалізації, яка накладає відбиток на всі процеси, що тотальним чином поглинають особу, її спілкування, ціннісні орієнтири, світоглядні установки, сутнісні сили людини. В умовах глобалізації посилюються міграційні та імміграційні процеси, діяльність міждержавних інтеграційних організацій і об'єднань, мобільність кадрів, що сприяють діалогу культур, цивілізацій, народів. Глобалізаційні соціокультурні процеси впливають на формування соціокультурного організму країни, які змінили політичні пріоритети, економічні відносини, соціальну структуру суспільства. Масштабність і стрімкість трансформацій сучасного соціуму призвели до відчуження соціальної діяльності людини від її термінальних моральних цінностей, оскільки морально людина повільніше адаптується до плинних умов існування, ніж фізично. Ускладнили ситуацію масштабні міграції, що прискорили маргіналізацію населення й поляризацію суспільства як у майновому, так і в соціокультурному стані. Проте проблема не тільки в різкому зростанні соціальної диференціації, нестабільності особистісних перспектив і безпрецедентному пресингу ціннісних моделей, що обвалилися на українців. Очевидною є масштабність культурно-ціннісного конфлікту, неузгодженості поведінських патернів різних соціальних верств населення. Умовою виживання в нестійкому соціальному середовищі став пошук успішних моделей соціально-

економічної поведінки, адаптованої до нової реальності. У рамках сьогоденної реальності минулі ідеологічні схеми втрачають актуальність, а ліберальні цінності приживаються важко. Тому перспективи нашої країни, збереження її ідентичності й цілісності, адекватне сприйняття соціальних змін населенням в цілому – усе це належить до життєво важливих тем для наукового дискурсу. В умовах глобалізації виявляється здатність соціокультурних систем змінювати форми свого втілення (цивілізаційні модальності) за умови збереження основного вектора системного алгоритму, що відображає базові ціннісні та організаційні характеристики системи, тип її взаємодії із середовищем і внутрішнього структурування. Переформатування (розмивання) ціннісних та організаційних характеристик, історично детермінованих основним алгоритмом життєдіяльності системи й закріплених у національному менталітеті, виражених у культурі, призводить до тотального знищення системи. Мультиетнічна та мультикультурна середня верства, що формується в сучасному соціумі, сприяє динамічній стабільності соціально-політичних та соціокультурних процесів і водночас розмивання культурних цінностей. Саме культурний консерватизм етнічності може стати нішою, у яку людина може поглинути, щоб не загубитися в цьому соціумі, відтворити в етноідентичності свою психологічну опору [13].

У цілому слід зробити **висновок**, що соціокультурні зміни, які відбуваються в добу глобалізації, впливають на всі процеси в суспільстві та свідчать про значну динаміку всіх процесів: економічних, політичних, соціальних, культурно-світоглядних, інформаційних. Ю. Габермас неодноразово висловлював думку про те, що розвиток культури сучасного суспільства привів до зміни функціональних характеристик ідентичності. Нові стилі мислення розкодували світ, але не дали ліків від фатальності й випадковості людського буття, оскільки ідентичність особи стала множинною, ситуативною, нестійкою. Зростання сили потоку інформаційного обміну зумовило появу нового типу культури – мережевої культури, що приводить до формування віртуальних спільнот людей, не обмежених просторовими рамками, країнами та континентами. Людина інформаційної культури – це космополіт, у будь-який момент здатний виявити свою індивідуальність, що характеризується особливою динамічністю, багатоманітністю, рухливістю, особливим ставленням до цінностей, смислу, традицій епохи постмодерну та глобалізації [14].

Список використаної літератури

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибка глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Сидельника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Даниэл Белл. – 2-ое изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
3. Бех В.П. Генезис соціального організму країни : монографія / В.П. Бех. – 2-ге вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.
4. Бех В.П. Генезис соціального організму навчального закладу : монографія / В.П. Бех, Л.М. Семененко. – К. : Вид-то НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 330 с.

5. Бех В.П. Саморегуляція соціального організму навчального закладу : монографія / В.П. Бех, Л.М. Семененко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
6. Воронкова В.Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації / В.Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 40. – С. 14–35.
7. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И.С. Добронравова. – К. : Либідь, 1990. – 152 с.
8. Капица С.П. Синергетика и прогнозы будущего / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий. – 3-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 290 с.
9. Кастельс М. Пути к информационному обществу: структура занятости в семи главных индустриальных странах, 1920–1990 гг. / М. Кастельс, Ю. Аояма // Международный обзор труда. – М., 1995. – Т. 133. – № 1/3. – С. 52–79.
10. Луман Н. Дифференциация / Н. Луман ; пер. с нем. Б. Скуратов. – М. : Логос, 2006. – 320 с.
11. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
12. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман. – СПб. : Наука, 2007. – 643 с.
13. Предборська І.М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / І.М. Предборська. – К., 1993. – 23 с.
14. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабель Стингерс ; общ. ред. и послесл. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича, Ю.В. Сачкова. – 5-е изд. – М. : КомКнига, 2005. – 422 с.
15. Синергетическая парадигма. Синергетика инновационной сложности. – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 10 серпня 2012 р.

Мельник В.В. Глобализация как движущая сила исторического развития современного социума

В статье дается анализ развития процессов глобальной информационно-коммуникационной системы, которая кардинально изменила условия для культурного обмена и взаимодействия, образования, бизнеса, межличностного общения, все более успешно стирая пространственные, временные, социальные, языковые и другие барьеры, формируя единое информационное пространство. Отмечается, что усложнение и диверсификация влияния глобализационных процессов привели к развитию исследований глобализации и ее влияния на развитие современного социума. Делается вывод, что глобализация представляет собою движущую силу исторического развития современного социума.

Ключевые слова: *глобализация, информатизация, негативные факторы, положительные факторы, глобальная информационно-коммуникационная система, единое информационное пространство, культура, культурная глобализация, современный глобальный социум.*

Melnik V. Globalization as a driving force of historical development of modern society

The article analyzes the development of processes of global information and communication system, which dramatically changed the conditions for cultural exchange and interaction, education, business, interpersonal communication, more and more successfully blurring the spatial, temporal, social, linguistic and other barriers, creating a single information space; notes that the increasing complexity and diversification of the impact of globalization has led to the development of studies of globalization and its impact on the development of modern society, it is concluded that globalization represents a driving force of historical development of modern society.

Key words: *globalization, information technology, negative factors, positive factors, the global information and communication system, common information space, culture, cultural globalization, the modern global society*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аксьонова В.І. – викладач, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету.

Арабаджиєв Д.Ю. – кандидат політичних наук, доцент, Запорізький національний технічний університет.

Бондаренко О.В. – доктор філософських наук, Запорізький національний технічний університет.

Воронкова В.Г. – доктор філософських наук, професор, Запорізька державна інженерна академія.

Городецька Е.Г. – кандидат соціологічних наук, викладач, Таврійський державний агротехнологічний університет.

Длугош Петр – доктор інституту соціології, Жешувський інститут соціології (Польща).

Заставська Л.П. – кандидат юридичних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Зоська Я.В. – доктор соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Ігнатоля Н.І. – кандидат соціологічних наук, Ужгородський національний університет.

Ігрушко А.Ю. – аспірант, Класичний приватний університет.

Катаєв С.Л. – доктор соціологічних наук, професор, Класичний приватний університет.

Козуб О.А. – депутат України.

Козуб О.О. – кандидат соціологічних наук, Запорізька державна інженерна академія.

Коловоротна О.В. – старший викладач, Національний університет Державної податкової служби України.

Кузьмін В.В. – аспірант, Класичний приватний університет.

Мельник В.В. – кандидат філософських наук, доцент, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова.

Мосаєв Ю.В. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Піронкова О.Ф. – кандидат соціологічних наук, докторант, Класичний приватний університет.

Слабко Я.Я. – кандидат соціологічних наук, доцент, ОКВНЗ ІІІ “Стратегія”.

Солецкі Славомір – доктор інституту соціології, Жешувський університет (Польща).

Сурміна Г.Ю. – аспірант, Класичний приватний університет.

Шапошникова І.В. – кандидат філологічних наук, Херсонський державний університет.

Ядранський Д.М. – доктор соціологічних наук, Класичний приватний університет.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

Випуск 54

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактори: А.О. Бессараб, Г.І. Гутман
Технічний редактор О.В. Колотова
Коректор Ю.А. Сімакова

Підписано до друку 24.09.2012 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 13,33. Обл.-вид. арк. 13,42. Тираж 300 прим. Зам № 48-11Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.